

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

**Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 2

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2015

УДК 33(062.552)
ББК 65я54
Е 45

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 9 від 26 березня 2015 р.)*

Редакційна колегія

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Базилевич В. Д., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київський національний університет імені Т. Шевченка).
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, заступник головного редактора (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Крупка М. І., доктор економічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).
Крупка Я. Д., доктор економічних наук, професор (Тернопільський національний економічний університет).
Кіндрацька Л. М., доктор економічних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана).
Кузьмін О. С., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»)).
Макара О. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Павліха Н. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Реверчук С. К., доктор економічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).
Стрішенець О. М., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Супрун Н. А., доктор економічних наук, професор (Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України).
Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Andrzej Swynar, prof. nadzw. dr. hab. (Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie).
Roman Patoga, prof. nadzw. dr. hab. (Społeczna Akademia Nauk w Łodzi).
Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Рецензенти

Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор (Тернопільський національний економічний університет);
Іванов Ю. Б., доктор економічних наук, професор (Харківський національний економічний університет);
Крикавський Є. В., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»).

Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад.
Е 45 Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 2. – 89 с.

У виданні «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» публікуються наукові статті щодо сучасного стану та перспектив розвитку економіки України, їх теоретичних, методологічних і практичних аспектів.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

УДК 33(062.552)
ББК 65я54

Сайт журналу:
echas.eenu.edu.ua

© Ліпич Л. Г., Кулинич М. Б. (укладання), 2015
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2015
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015

**Економічний часопис
Східноєвропейського
національного
університету
імені Лесі Українки**

Журнал заснований у 2015 році
Періодичність 4 рази на рік

№2

2015

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Рейкін Віталій

Теоретичний аналіз правопорушень: економічний підхід5

Борейко Володимир

Функціонування аграрного комплексу України після її вступу до Світової організації торгівлі 10

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Буняк Надія

Роль вищих навчальних закладів у формуванні національної інноваційної системи України 15

Черчик Лариса

Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України21

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Левицький Віктор

Система управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства.....27

Бортнік Світлана

Стратегічне управління розвитком персоналу підприємства та сучасні підходи

до оцінювання його рівня	33
Мишко Олена	
Інноваційний підхід до вдосконалення системи управління якістю на підприємстві.....	39
Ліпич Любов, Волинець Ірина	
Деякі аспекти управління виробничою діяльністю підприємств	44

РОЗДІЛ ІV. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Лялюк Алла	
Маркетингові підходи до підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ на регіональному ринку праці.....	50

РОЗДІЛ V. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Карлін Микола	
Необхідність використання системного підходу до визначення місцевих платежів в Україні.....	56
Івашко Олена	
Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці	61
Сак Тетяна	
Фінансово-економічна безпека комерційних банків України.....	66

РОЗДІЛ VI. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Гадзевич Олег	
Деякі особливості проведення аналізу активів підприємства.....	72
Shmatkovska Tatjana	
To the Problem of Automation of Accounting and Analytical Process in the System of Information and Economic Security of the Enterprise	77
Фатенок-Ткачук Алла	
Організація обліково-аналітичного забезпечення процесу формування стратегії розвитку підприємства.....	82

CONTENT

CHAPTER I. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Reikin Vitalii</i>	
Theoretical Analysis of Offenses: Economic Approach	5
<i>Boreiko Volodymur</i>	
The Functioning the Agricultural Sector of Ukraine After its Accession to the World Trade Organization	10

CHAPTER II. ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

<i>Bunyak Nadya</i>	
The Role of Higher Educational Establishments in Forming of National Innovation System of Ukraine.....	15
<i>Cherchyk Larysa</i>	
The Main Problems of Ukraine International Business. In the article the Basic Problems of Foreign Economic Activity of Enterprises in Ukraine.....	21

CHAPTER III. ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

<i>Levytskyj Viktor</i>	
The System of Realization Management Decisions Socio-economic Sustainability of an Enterprise.....	27
<i>Bortnik Svitlana</i>	
A Strategic Management and Modern Going Development of Personnel of Enterprise is Near the Evaluation of His Level.....	33
<i>Myshko Olena</i>	
An Innovative Approach to Improve the System of Quality Management System at the Enterprise	39
<i>Lipych Lyubov, Volynets Iryna</i>	
Some Aspects of Management of Enterprises Production Activity	44

CHAPTER IV. REGIONAL ECONOMY AND ECONOMY OF NATURAL RESOURCES

<i>Lialiuk Alla</i>	
Marketing Techniques for Increasing Competitiveness of Graduates on the Local job Market	50

CHAPTER V. MONEY, FINANCE AND CREDIT

<i>Karlin Mikola</i>	
The Necessity of Using a Systematic Approach to Determining the Structure of Local Payments in Ukraine ...	56
<i>Ivashko Olena</i>	
Financial Safety of Ukraine in the Conditions of the Crisis Phenomena in Economy.....	61
<i>Sak Tatyana</i>	
Financial and Economic Security of Commercial Banks in Ukraine.....	66

**CHAPTER VI. ACCOUNTING, AUDITING, STATISTICS, MATHEMATICAL METHODS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS**

Gadzevych Oleg

Some Peculiarities of Conducting the Enterprise Assets Analysis..... 72

Shmatkovska Tatjana

To the Problem of Automation of Accounting and Analytical Process in the System of Information
and Economic Security of the Enterprise 77

Fatenok-Tkachuk Alla

Organization of Accounting and Analytical Support to the Process Development Strategy
of the Company 82

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 330.83

Віталій Рейкін – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Теоретичний аналіз правопорушень: економічний підхід

У статті досліджено теоретичні аспекти правопорушень на засадах економічного підходу. Проаналізовано базові методологічні принципи теорії Г. Беккера. Наведено раціональні мотиви поведінки при виборі економічними агентами незаконної поведінки. Обґрунтовано універсальні можливості економічної теорії правопорушень та її об'єктивні недоліки. Означено проблему «самоокупності» правопорушень в умовах ризику.

Ключові слова: правопорушення, тіньова економіка, раціональність, імовірність виявлення, міра покарання, прихована економіка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виникнення економічної теорії правопорушень (неінституціональний напрям мейнстріму) пов'язане з виданням в 1968 р. нобелівським лауреатом Г. Беккером основоположної статті «Злочин і кара: економічний підхід» [14]. Однак першою публікацією, предметом дослідження якої була економічна кримінологія, слід вважати роботу Т. Шеллінга «Економічний аналіз та організована злочинність», що вийшла в 1967 р. ще до фундаментальної статті Г. Беккера, проте не отримала відповідного резонансу [17]. Хоча в ретроспективі окремі ідеї застосування економічного підходу до правових проблем порушення законодавства були висловлені ще в роботах європейських мислителів XVIII ст. Ч. Беккарія, І. Бентама, Б. Мандевілля [1; 4; 7], однак зазначена теорія повноцінно сформувалася відносно недавно – у 70-х рр. XX ст. Так започатковано новий напрям наукових досліджень тіньових явищ і процесів, особливо актуальний для країн із суттєвою часткою тінізації національної економіки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вагомий внесок у розвиток і верифікацію цієї економічної теорії зробили такі відомі вчені, як А. Ерліх, С. Камерон, П. Рубін, М. Сеснович [6; 9; 13; 18] та ін. Про важливість наукового пошуку в цьому напрямі досліджень свідчить той факт, що економічні аспекти правопорушень, окрім Г. Беккера, розкрито в роботах нобелівських лауреатів Дж. Б'юкенена, Дж. Стіглера, М. Фрідмена, Т. Шеллінга [5; 10; 12; 19]. Економічну проблематику злочинності й правоохоронної діяльності відображено також у працях вітчизняних учених О. Барановського, А. Бойка, З. Варналія, І. Мазур, В. Поповича, О. Турчинова, М. Флейчук та ін.

Аналіз наукових робіт цих авторів засвідчив наявність окремих дискусійних положень. Окрім того, на відміну від кримінальної сфери злочинності, не приділено достатньої уваги теоретичним аспектам правопорушень у прихованому («сірому») секторі тіньової економіки.

Мета й завдання статті – проаналізувати основні теоретико-методологічні положення економічної теорії правопорушень у контексті їх застосування до тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основоположна ідея досліджень Г. Беккера – домінування економічних міркувань при прийнятті життєво важливих рішень індивідами, інколи навіть неусвідомлено. Усеохоплюючі можливості застосування економічного підходу Г. Беккер демонструє також в інших аспектах людської діяльності, аналізуючи умови створення сім'ї, політичну активність, соціальні взаємодії [2]. Цим він доводить універсальну здатність економічного підходу щодо різноманітних форм людської поведінки.

Методологічне ядро досліджень Г. Беккера утворюють три компоненти: «пов'язані воєдино припущення про поведінку максимізації, ринкову рівновагу та стабільність переваг» [3, с. 27].

Економічний підхід Г. Беккера в явній формі та ширшому діапазоні, ніж інші, опирається на базовий принцип його методології – раціональність правопорушників, які здійснюють свій вибір, зіставляючи затрати й вигоди кожної з доступних альтернатив, та приймають рішення щодо інституційного середовища економічної діяльності. Хоча ідею раціонального вибору економічними агентами незаконної поведінки висловлено ще у XVIII ст., до Беккера економічну поведінку правопорушників вважали значною мірою ірраціональною й такою, що не підлягає науковому аналізу.

Фактично, Г. Беккер зазначив, що свідомий вибір на користь тіншової діяльності нічим принципово не відрізняється від обрання будь-якої професії, у т. ч. кримінальної [3, с. 34]. Тобто «деякі люди стають злочинцями не тому, що їхня базова мотивація відмінна від мотивації інших людей, а тому, що в них інша оцінка витрат та вигод» [2, с. 293]. При цьому вважається, що в основі поведінки правопорушників лежить намагання максимізувати ефективність використання людського капіталу за обмеженості ресурсів – та ж сама мотивація, що й у звичайних індивідів.

Економічні агенти досить часто суб'єктивно оцінюють однаковий розмір збитків чи доходів від окремих видів правопорушень та по-різному ставляться до пріоритетних цінностей того чи іншого суспільства. Проте, на думку Г. Беккера, «людську поведінку не слід розбивати на якісь окремі сектори, в одному з яких вона носить максимізований характер, в іншому – ні, в одному мотивується стабільними вподобаннями, в іншому – нестійкими, в одному призводить до накопичення оптимального обсягу інформації, в іншому не призводить» [3, с. 38]. Учений гіпотетично допускає існування певного консенсусу щодо цієї проблеми, ґрунтуючись на допустимості економічних розрахунків у роботах філософа та І. Бентама й криміналіста Ч. Беккарія [1; 4].

Погоджуємося з Г. Беккером, що поведінка правопорушника, як і будь-якої людини, переважно ґрунтується на раціональному компоненті. Одночасно з цим він визнає існування трансакційних витрат, неповноту та недосконалість інформації [3, с. 28], що не потребує дотримання вимог абсолютної раціональності. Тим самим, Беккер фактично спирається на «обмежений раціоналізм» у розумінні О. Вільямсона, відмінний від ірраціональності Д. Канемана. Ірраціональність Г. Беккер пояснює класично – як недолік розуміння людської поведінки на основі економічного підходу. Економічна модель Г. Беккера не передбачає наявності досконалих знань, виключно достовірних розрахунків та інших нереальних допущень, але прогнозовані результати спостерігатимуться тоді, коли потенційні правопорушники матимуть подібні міркування й відповідну до теорії поведінку.

У відповідь на критичні зауваження представників інших наук щодо раціональності суб'єктів та меркантильності всієї теорії правопорушень, Г. Беккер у своїй нобелівській лекції зазначав: «... економічний підхід, який я маю на увазі, не передбачає те, що індивіди мотивовані виключно корисливими інтересами чи міркуваннями матеріальної вигоди. Ідеться про аналітичний метод, а не про ті чи інші конкретні мотиви» [15, с. 385]. Однак вважаємо, що трактування злочинця як специфічного варіанта раціональної людини, не викликає заперечень лише в контексті розгляду корисливих правопорушень.

Інша методологічна передумова в економічному підході Беккера – стабільність переваг індивідів стосовно базових споживчих благ (а не окремих ринкових товарів та послуг) протягом тривалого часу, що дає змогу передбачати стереотипні реакції на одні й ті самі зміни. При цьому також допускається, що на пріоритетність переваг суттєво не впливає належність людей до різних суспільств і культур [3, с. 26]. Ця передумова – найбільш дискусійна, а її критика з боку інших науковців спонукала Г. Беккера до публікації обґрунтованих роз'яснень в окремій статті спільно з Дж. Стіглером. Принцип стабільності переваг пояснює можливі зміни людської поведінки реакцією на зовнішні умови, що обмежують варіативність вибору, а не перегляд внутрішньої системи цінностей [2, с. 487–518]. Основоположні життєві цінності та норми людської поведінки формуються, як правило, у ранньому віці та суттєво не змінюються протягом усього періоду життя; якщо традиції та навколишнє суспільне середовище спрямовані на дотримання чинної законодавчої бази, то правопорушення переважно не здійснюватимуться навіть у тих випадках, коли оцінка ймовірності покарання буде низькою.

Третій компонент методологічного ядра Г. Беккера – ринкова рівновага, що формується під час взаємодії економічних суб'єктів з органами правоохоронної системи. Такий стан дає змогу встановити рівноважний обсяг правопорушень, за якого мінімізуються загальні втрати суспільства – критерій

оптимізації. Запропонований підхід дає змогу визначити оптимальне поєднання показників імовірності виявлення та різновиду покарань, а також величину й структуру затрат на правоохоронну систему.

Загалом економічна теорія правопорушень ґрунтується на поєднанні спільних методологічних передумов і принципів неокласицизму та неінституціоналізму. При цьому в якості універсальних критеріїв оцінювання вигоди використовуються вартісні показники й одночасно постулюється відмова від складновимірюваних морально-етичних оцінок й іделологічної упередженості недотримання суспільних норм і правил.

Успадкувавши неокласичні методи та математичній інструментарій теорії очікуваної корисності Неймана-Моргенштерна, Г. Беккер здійснив відносно простий аналіз можливих доходів від злочину, порівняно з імовірними втратами від покарання. Теоретична модель представлена ним у вигляді формули [2, с. 294]:

$$EU = p * U(Y - f) + (1 - p) * U(Y), \quad (1)$$

де EU (expected utility) – очікувана корисність від здійснення злочину;

p – імовірність виявлення й покарання злочинця;

U – функція корисності для суб'єкта кримінальної економіки;

Y – дохід суб'єкта внаслідок здійснення злочину;

f – грошовий еквівалент покарання.

Теорія Г. Беккера розроблена на прикладі кримінального сектору, апріорі розглядаючи ситуації злочинів. При цьому увагу акцентовано на універсальних можливостях економічного підходу, що дає змогу застосовувати його теорію до будь-яких видів правопорушень. Наведена у формулі (1) залежність має всеохоплюючий характер та може застосовуватися як у кримінальному секторі тіншової економіки, так і стосовно прихованого (напівлегального) складника тіншової економіки.

Важливо зазначити, що в межах економічного підходу традиційні кримінальні злочини проти особистості (убивства, насильства) досліджуються виключно як предмет кримінального права. Поняття злочинності не має чітко визначених кримінально-правових меж у більшості розвинутих країн (загальноживаною дефініцією терміна «злочин» є поведінка, що заборонена кримінальним кодексом). Окрім того, слід зауважити, що в будь-якій країні правові норми можуть змінюватися (особливо в державах із трансформаційними інститутами). Оскільки не існує досконалої правової сфери, в економіці виникають приховані різновиди тіншової діяльності, лише частково регламентовані чинним законодавством. Тому, урахувавши вищенаведене, вважаємо можливим і доцільним використовувати в загальному контексті поняття «правопорушення» (особливо це актуально у випадках домінування прихованого сектору тіншової економіки).

Узагальнений варіант формули для будь-яких правопорушень матиме таке трактування:

EU – очікувана корисність від здійснення правопорушення;

p – імовірність виявлення та покарання суб'єкта правопорушення;

U – функція корисності правопорушення;

Y – дохід, вигреш правопорушника (не тільки в грошовій формі);

f – показник, що трактується як грошовий еквівалент покарання.

Згідно з формулою (1) альтернатива між офіційною та тіншовою економікою полягає у виборі, відповідно, між $EU < 0$ й $EU > 0$. Збільшення доходів чи скорочення транзакційних витрат тіншової діяльності призводить до зростання «прибутковості» правопорушень; на протипагу цьому – збільшення доходів в офіційному сегменті економіки знижує значення « EU », що пояснюється оберненою залежністю між загальним ступенем економічного розвитку будь-якої країни й масштабами тінзації її національної економіки.

Загальнотеоретична модель розрахунку вигод злочинної діяльності, розроблена Г. Беккером, розвинена та одержала емпіричне підтвердження іншими представниками економічної науки. Зокрема, М. Сесновіц у статті «Дохід від крадіжки зі зломом» [18] на основі аналізу даних кримінологічної статистики США отримав негативний показник. Результат математичної формалізації відображає залежність середнього прибутку правопорушника від кількох чинників (на прикладі діяльності крадія), має такий вигляд [18, с. 477]:

$$R = (1 - p) * S + p * (S - D) = S - p * D, \quad (2)$$

де R (return) – прибуток злочинця;
 p (probability) – імовірність викриття злочину та покарання;
 S (stolen) – дохід (розмір украденого);
 D (dollar) – грошова величина втрат крадія в результаті покарання.

У випадку діяльності суб'єкта в прихованому секторі тіньової економіки функція не змінюється, а її складники матимуть таку модифіковану інтерпретацію:

$$R = (1 - p) * S + p * (S - f) = S - p * f, \quad (3)$$

де R – прибуток економічного агента;
 p – імовірність виявлення правопорушення та покарання;
 S – величина економічного ефекту внаслідок оптимізації, ухилення від оподаткування;
 f – розмір донарахованих податкових платежів, штрафів та інших економічних санкцій.

Згідно з теоретичною моделлю Беккера, сукупні соціальні втрати суспільства досягають мінімуму тільки тоді, коли прибуток « R » менший за нульовий рівень. Зазначена умова визначається так:

$$R < 0, \text{ або } S < p * f. \quad (4)$$

Ця нерівність означає дотримання принципу «правопорушення не окупується»: величина ймовірних утрат від очікуваного покарання повинна перевищувати позитивний економічний ефект правопорушення. Відповідь на проблему «самоокупності» правопорушень прямо залежить, насамперед, від ставлення економічних агентів до ризику та опосередковано – від фінансування правоохоронної системи й ефективності її діяльності. Одночасно також спостерігається обернений взаємозв'язок: схильність до ризикованої діяльності простежуємо при поєднанні певних комбінацій « p » та « f ».

Більшість економічних агентів надають перевагу діяльності в умовах відносної визначеності, порівняно з недостатньо структурованими ситуаціями. На думку Г. Беккера, правопорушники – це звичайні раціональні суб'єкти, схильні до вимірюваного ризику (кількісної оцінки невизначеності в розумінні Ф. Найта [8, с. 26]), який асоціюється не тільки з небезпекою, але й із вільним вибором. Будь-які правопорушення можливо трактувати як різновид підприємництва, що характеризується, згідно з класичною теорією ризику, двома базовими показниками: розміром очікуваного прибутку та його варіативністю; чим вищий ступінь ризикованості, тим нижчий потенційний дохід суб'єктів.

У випадку, коли прибутковість від'ємна, правопорушення все одно може здійснюватися раціональними індивідами. Цей парадокс пояснюється теорією песимізму й оптимізму Дж. Хей [11, с. 324], а також теорією перспективи Канемана-Тверські [16]: економічні агенти, які схильні до ризику, як правило, завищують імовірність реалізації сприятливих результатів (відповідно й потенційний дохід « S ») за рахунок заниження ймовірності покарання « p », одночасно недооцінюючи можливі незадовільні сценарії розвитку ситуацій. Такий стан слід трактувати як демонстрацію обмеженої раціональності тіньової поведінки суб'єктів, а не ірраціональність. Тому від'ємний результат не доводить відсутність раціонального принципу в діях правопорушників.

Загалом економічний аналіз тіньових відносин, який дав змогу отримати низку оригінальних результатів різним ученим, має певні спільні та об'єктивні недоліки методологічного характеру:

1) у концепції індивідуального раціоналізму не враховуються ефекти кооперації й співробітництва між економічними агентами;

2) домінування монетарного критерію не чітко виражене для сфери кримінальної злочинності (на відміну від прихованого сектору тінізації), що пояснюється в окремих випадках квазіраціональною мотивацією суб'єктів на основі теорії перспективи Канемана-Тверські й дослідженнями поведінкової економіки інших науковців;

3) прийнята в економічній теорії правопорушень модель дещо спрощена та ігнорує двосторонній характер впливу факторів неекономічного походження. Культурні звичаї й традиції, механізми соціальної взаємодії, на думку Г. Беккера, слід урахувувати для відносно стабільного, а не динамічного середовища, хоча одночасно він і визнає цей недолік [3, с. 37].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Головний здобуток економічної теорії правопорушень – можливість застосування економічного підходу у вигляді уніфікованої схеми для аналізу тіньової діяльності суб'єктів як на мікро-, так і на макрорівні. Методологія теорії Беккера та

його послідовників не передбачає спеціальних морально-етичних оцінок, ґрунтуючись на вартісних показниках, але претендує на розширення загального рівня економічного аналізу до всієї тіньової сфери, оскільки дає змогу досліджувати не тільки кримінальні злочини, а й увесь спектр правопорушень.

На основі диференційованого підходу до тіньової економіки слід зазначити, що в прикладному аспекті монетарна раціональність має низку переваг для прихованого (напівлегального) сектору, порівняно з кримінальним, оскільки тоді не виникають суттєві труднощі оцінювання завданих збитків.

В основі теорії Г. Беккера лежить ідея формування та реалізації таких умов, за яких здійснення правопорушень було б економічно не вигідне: очікувані витрати повинні перевищувати вигоди від правопорушень, тобто дотримання принципу «правопорушення не самоокупні». Реалізація цієї умови можлива при дотриманні певних значень ключових чинників стримування тінізації: імовірності виявлення правопорушень і міри (ступеня суворості) покарання. Якщо рівень цих показників зростає, то очікувана корисність від правопорушень зменшується.

Вважаємо, що економічний підхід потребує мультидисциплінарної оцінки для сфери кримінальної злочинності, але цілком самодостатній при його подальшому застосуванні щодо аналізу правопорушень у прихованому секторі тіньової економіки.

Джерела та література

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; [сост. и предисл. В. С. Овчинского]. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
2. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход : избр. тр. по экон. теории / Г. С. Беккер ; [пер. с англ., сост., науч. ред. Р. И. Капелюшников]. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Беккер Г. С. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. С. Беккер // THESIS. – 1993. – Вып. 1. – С. 24–40.
4. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 1998. – 415 с.
5. Бьюкенен Дж. М. Защита организованной преступности? [Электронный ресурс] / Дж. М. Бьюкенен // Экономическая теория преступлений и наказаний ; науч. журн. / [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-08.shtml>
6. Камерон С. Экономика сдерживания преступности: сравнение теории и эмпирических подтверждений [Электронный ресурс] // Научный журнал «Экономическая теория преступлений и наказаний» ; [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-17.shtml>
7. Мандевиль Б. Басня о пчелах / Б. Мандевиль ; [пер. с англ. Е. С. Лагутина]. – М. : Мысль, 1974. – 376 с. – (Серия «Философское наследие»).
8. Найт Ф. Понятия риска и неопределенности / Ф. Найт // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 12–28.
9. Рубин П. Экономическая теория преступности [Электронный ресурс] / П. Рубин // Экономическая теория преступлений и наказаний : науч. журн. / [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-04.shtml>
10. Фридмен М. Тирания статус-кво [Электронный ресурс] / М. Фридмен, Р. Фридмен // Экономическая теория преступлений и наказаний : науч. журн. / [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-16.shtml>
11. Хей Д. Д. Неопределенность в экономической теории / Д. Д. Хей / Панорама экономической мысли конца XX ст. ; [пер. с англ. под ред. В. С. Автономова, С. А. Афонцева]. – СПб. : Экон. шк., 2002. – Т. 1. – С. 304–327.
12. Шеллинг Т. С. Экономический анализ и организованная преступность [Электронный ресурс] / Т. С. Шеллинг // Экономическая теория преступной и правоохранительной деятельности // Экономическая теория преступлений и наказаний : науч. журн. / [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-07.shtml>
13. Эрлих А. Экономика преступлений и наказаний [Электронный ресурс] / А. Эрлих // Экономическая теория преступлений и наказаний : науч. журн. / [под ред. Л. М. Тимофеева, Ю. В. Латова]. – Вып. 1. – М. : РГГУ, 1999. – Режим доступа : <http://corruption.rsuh.ru/magazine/1/n1-05.shtml>
14. Becker G. S. Crime and Punishment: An Economic Approach / G. S. Becker // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – № 2. – P. 169–217.
15. Becker G. S. The Economic Way of Looking at Life (Nobel Lecture) / G. S. Becker // Journal of Political Economy. – 1993. – Vol. 101. – № 3. – P. 385–409.
16. Kahneman D. Prospect theory: an analysis of decision under risk / D. Kahneman, A. Tversky // Econometrica. – 1979. – Vol. 47. – № 2. – P. 263–291.

17. Schelling T. C. Economic Analysis and Organized Crime / T. C. Schelling / U. S. The presidents commission on law enforcement and administration of justice. Task force report: organized crime. – Washington, 1967. – P. 114–126.
18. Sesnowitz M. Returns to Burglary / M. Sesnowitz // Economic Inquiry. – 1972. – Vol. 10. – № 4. – P. 477–481.
19. Stigler G. J. The Optimum Enforcement of Laws / G. J. Stigler // Journal of Political Economy. – 1970. – Vol. 78. – № 3. – P. 526–536.

Рейкин Виталий. Теоретический анализ правонарушений: экономический подход. В статье исследованы теоретические аспекты правонарушений на основе экономического подхода. Цель статьи – анализ основных теоретико-методологических положений экономической теории правонарушений в контексте их применения к теневой экономике. Проанализированы базовые методологические предпосылки и принципы неоклассицизма и неoinституционализма в теории Г. Беккера. Показаны мотивы ограниченной рациональности поведения при выборе экономическими агентами незаконного поведения. Отмечены преимущества монетарной рациональности в прикладном аспекте для скрытого сектора теневой экономики по сравнению с нелегальным. Представлена обобщенная модифицированная интерпретация математической формулы ожидаемой полезности от любых правонарушений. Определена проблема «самокупаемости» правонарушений в условиях риска. Обоснованы универсальные возможности экономической теории правонарушений и ее объективные недостатки. Доказано, что ключевыми факторами сдерживания тенезации экономики является вероятность выявления правонарушений и мера наказания.

Ключевые слова: правонарушения, теневая экономика, рациональность, вероятность обнаружения, мера наказания, скрытая экономика.

Reikin Vitalii. Theoretical Analysis of Offenses: Economic Approach. The article deals with theoretical aspects of the offenses according to economic approach. The aim of the article is the analysis of the main theoretical and methodological positions of the economic theory of offenses in the context of their application to the shadow economy. The basic methodological preconditions and principles of neo-classical and neo-institutionalism theory by G. Becker are analyzed. The motives of limited rationality of behavior when the economic agents select illegal behavior are shown. The advantages of monetary rationality in the applied aspect for hidden sector of the shadow economy in comparison with illegal ones are defined. A general modified interpretation of mathematical formula of the expected utility of any offenses is presented. The problem of offenses «self-sufficiency» under risk is defined. Wide possibilities of economic theory of offenses and its objective disadvantages are grounded. It is proved that the key factor of shadow economy deterrence is the probability of detecting offenses and their punishment.

Key words: offense, shadow economy, rationality, the probability of detecting, punishment, hidden economy.

УДК 314.7.045: 338.242

Володимир Борейко – доктор економічних наук,
проректор з наукової роботи,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука

Функціонування аграрного комплексу України після її вступу до Світової організації торгівлі

У статті досліджено ефективність функціонування аграрного комплексу України після її вступу до Світової організації торгівлі. Обґрунтовано, що аграрний комплекс після вступу України до СОТ, навіть в умовах кризи забезпечив збільшення виробництва аграрної продукції. Запропоновано заходи для розширення державної підтримки вітчизняних аграріїв.

Ключові слова: аграрний комплекс, Світова організація торгівлі, криза, фінансова підтримка, протекціоністські заходи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для динамічного розвитку економіки України, яка володіє найбагатшими у світі чорноземами, важливу роль відіграє стабільність функціонування аграрного комплексу країни. Оскільки сьогодні багато країн світу відчують нестачу продуктів харчування, Україна, експортуючи їх, може отримати додаткові надходження до свого бюджету. Тому для того, щоб створити сприятливе середовище для торгівлі, у тому числі продукцією аграрного виробництва, наша країна в травні 2008 р. приєдналася до Світової організації торгівлі (СОТ). Однак

© Борейко В., 2015

так склалося, що вже через кілька місяців національна економіка України зіткнулася з глибокою економічною кризою. До того ж частина вітчизняних економістів пов'язує цю кризу, крім іншого, і з непередуманим вступом країни до СОТ.

Після цього пройшло понад п'ять років, що дає нам можливість оцінити правильність чи неправильність вступу України до СОТ.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Як до вступу, так і після приєднання України до СОТ, у вітчизняних наукових колах існує гостра дискусія щодо доцільності цього кроку, що зумовило значну кількість публікацій на цю теми. Серед них слід виділити роботи О. Амоші, В. Галушка, В. Гейця, М. Дем'яненка, В. Дієсперова, В. Кулика, Ю. Лузана, Ю. Лупенка, М. Маліка, Д. Мельничука, П. Месель-Веселяка, О. Олійника, О. Онищенко, О. Павлова, В. Петрова, П. Саблука, М. Хвесика, В. Юрчишина та ін.

Мета й завдання статті. Мета нашого дослідження – аналіз ефективності функціонування аграрного комплексу України після її вступу до Світової організації торгівлі та вироблення пропозицій для розширення державної підтримки вітчизняних аграріїв.

Відповідно до визначеної мети в статті реалізуються такі **завдання**:

– досліджуються погляди вітчизняних учених-аграріїв на роль аграрного комплексу країни в забезпеченні стабільного розвитку національної економіки та доцільність вступу України до Світової організації торгівлі;

– аналізується ефективність функціонування аграрного комплексу України напередодні й після її вступу до Світової організації торгівлі;

– обґрунтовуються заходи, направлені на розширення державної підтримки вітчизняних аграріїв.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Україна, завдяки своєму географічному положенню та багатим сільськогосподарським угіддям, має можливість вигідно використати ці фактори для виробництва й постачання продуктів харчування на міжнародні ринки та забезпечення стабільного розвитку національної економіки. Тому, на думку В. В. Юрчишина, відродження історично високого, завдяки селянству, місця України у світових хліборобських процесах повинно розглядатися з позиції взаємної зацікавленості нашої країни та світу: вона потрібна світові як один із найбільш потенційно надійних продуцентів продукції сільського господарства в послідовно зростаючих обсягах, маючи водночас надійного споживача, попит якого на неї з вигодою для нашої країни постійно зростатиме [1, с. 113].

При цьому, згідно з О. І. Павловим, «визначальне місце сільських територій у національній стратегії розвитку зумовлене їх суспільним призначенням, яке, крім гарантування продовольчої безпеки країни, пов'язане також із формуванням сприятливого життєвого середовища, збереженням селянства як носія української ідентичності й державності, здійсненням соціального контролю над територією, вирівнюванням умов життєдіяльності міського та сільського населення, досягненням і підтриманням балансу між економічним, соціальним та екологічним розвитком» [2, с. 128].

Однак для успішного просування України на міжнародні аграрні ринки їй потрібно заручитись у цьому процесі підтримкою світової спільноти. Вітчизняні керманічі вважають, що позитивну роль у розвитку українського аграрного комплексу повинен відіграти вступ України до СОТ.

Так, на думку М. В. Гладія, для забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарського виробництва Україні потрібно вирішити комплекс питань, пов'язаних з удосконаленням організаційної структури агропромислового комплексу, розвитком різних форм інтеграції, оптимальним поєднанням сільськогосподарського й промислового виробництва, удосконаленням їхньої територіальної організації, здійсненням надійного державного контролю та моніторингу аграрної реформи, її своєчасним корегуванням і створенням необхідних економічно-організаційних передумов для виходу України на світовий ринок [3, с. 223].

Проте найбільші проблеми в селян виникають з експортом своєї продукції. Як зазначає П. Т. Саблук, «Україна значно відстає в експортно-імпортній діяльності, унаслідок чого експортний ринок зернових захоплений ТНК (транснаціональними компаніями. – Автор), які диктують свої умови при закупівлі зерна на внутрішньому ринку» [4, с. 4].

У дев'яності роки ХХ ст. в умовах розвалу радянських колгоспів важливу роль у розвитку й стабілізації аграрного виробництва в Україні відводилась особистим селянським господарствам, площа сільськогосподарських угідь у яких зросла з 2,6 млн га в 1990 р. до 15,7 млн га у 2010 р.

Однак, на думку В. Я. Месель-Веселяка, «...виконавши у 1991–2006 роках свою роль стабілізатора виробництва, у наступні роки за темпами приросту особисті селянські господарства (господарства населення) поступалися позиціями сільськогосподарським підприємствам» [5, с. 17].

За таких умов вступ України до СОТ розглядався керівниками аграрного сектору країни як шлях до освоєння міжнародних аграрних ринків.

Однак окремі українські вчені застерігали, що після вступу України до СОТ вітчизняні ринки будуть відкриті для вільного проникнення на них конкурентів з інших країн, а це завдасть збитків вітчизняному аграрному комплексу, який використовує застарілу техніку й технології. До того ж український аграрний комплекс вимагав значної фінансової допомоги з боку держави, яку остання через брак фінансових ресурсів і взяті на себе зобов'язання при вступі до СОТ не могла їм надати.

Крім того, на ефективність роботи вітчизняних аграріїв значний вплив після вступу України у 2008 р. до СОТ мала фінансово-економічна криза, яка охопила нашу країну вже через декілька місяців. Тому якщо в передкризовому 2007 р. державна підтримка українським аграріям складала 3,7 млрд грн, у 2008 – 5,7 млрд грн, то у 2009 р. вона зменшилася до 1,4, а у 2010 р. – до 0,7 млрд грн [6; 7; 8; 9].

Проте в цих складних умовах вітчизняні аграрії зуміли забезпечити достойні результати своєї роботи. Так, після вступу у 2008 р. країни до СОТ при зменшенні державної фінансової підтримки аграріям в умовах фінансової кризи, виробництво аграрної продукції в Україні у 2009–2013 рр. у середньому щорічно зростало на 5,08 %, тоді як у 2005–2008 рр. цей показник складав – 3,08 % (табл. 1). Отже, після приєднання України до Світової організації торгівлі, незважаючи на кризову ситуацію, відбулося, хоч і незначне, покращення в діяльності аграрного комплексу країни.

У зв'язку з великою залежністю виробництва продукції рослинництва від природно-кліматичних умов проаналізувати динаміку її виробництва протягом нетривалого періоду складно. Однак і до вступу України в СОТ (у 2008 р.), і після (у 2011 р.) зафіксовано зростання виробництва продукції рослинництва більш ніж на 30 %. У 2013 р. виробництво продукції рослинництва зросло на 17,9 %.

Водночас протягом 2009–2013 рр. в Україні стабільно зростало виробництво продукції тваринництва. Так, наприклад, у 2012–2013 рр. виробництво продукції зростало на 3,9–4,0 %.

Таблиця 1

Індекси виробництва продукції аграрного комплексу України у 2005–2013 рр.*

Індекси виробництва:	Рік								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
– аграрної продукції	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5	113,3
– продукції рослинництва	97,0	101,7	90,5	130,5	95,3	95,9	130,4	91,9	117,9
– продукції тваринництва	104,7	103,6	97,7	101,1	104,2	103,4	101,3	103,9	104,0
– зернових культур	89,7	91,3	83,4	182,1	89,2	84,8	145,3	81,7	135,6
– технічних культур	119,1	128,9	84,0	143,3	89,6	110,8	125,8	97,6	121,4
– картоплі та овочів	96,4	104,8	92,0	107,0	106,7	97,4	123,5	98,9	98,6
– плодоягідних культур і винограду	103,3	68,8	119,0	105,9	109,6	104,2	112,1	98,1	118,6
– кормових культур	93,8	93,1	90,2	107,3	95,4	96,0	113,1	93,4	100,5
– худоби та птиці	107,1	108,7	101,6	101,3	108,1	108,1	101,3	105,5	107,0
– молока	99,6	96,8	92,3	97,9	100,2	98,4	98,7	102,7	101,0
– яєць	108,7	109,1	98,8	106,4	107,9	108,2	109,6	102,3	102,8

* Складено за даними [10].

Отже, аналіз засвідчує, що після вступу України до СОТ ефективність роботи аграрного комплексу країни дещо покращилася. Однак повноцінно реалізувати переваги, які наша країна отримала при відкритті для неї міжнародних продовольчих ринків, Україні не вдалося.

Водночас наведені дані підтверджують, що аграрний комплекс, діяльність якого залежить від природо-кліматичних умов, навіть за мінімальної підтримки держави більш стійкий до зовнішніх фінансово-економічних потрясінь, ніж інші галузі національної економіки. Це пояснюється тим, що значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції відіграє родючість ґрунтів, яка не залежить від кризи, а також тим, що більшість продовольчих товарів, які є продуктами першої необхідності, реалізується на вітчизняному ринку. Тому, за умови належної уваги до себе, аграрний

комплекс може сприяти зниженню економічного спаду в країні в кризових ситуаціях і відродженню національної економіки.

Проте для цього потрібно:

- збільшити державну фінансову й технічну підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників та аграрних переробних підприємств;
- передбачити стимулювання впровадження інноваційних технологій і новітньої техніки в аграрну галузь;
- забезпечити контроль за дотриманням аграрними підприємствами науково обґрунтованих сівозмін та відповідальність землевласників за їх порушення;
- посилити роль протекціоністського захисту українського продовольчого й сільськогосподарського ринків від недобросовісної конкуренції з боку іноземних компаній.

Слід зазначити, що реалізувати запропоновані заходи в нашій країні за нинішніх умов господарювання та через кризову ситуацію досить складно у зв'язку з недостатністю коштів у державному бюджеті й зобов'язаннями, узятими на себе Україною при вступі до Світової організації торгівлі (СОТ).

Однак у більшості високорозвинутих країн сільське господарство переважно субсидується державою. Серед держав, які активно здійснюють протекціоністську політику, – Норвегія, Південна Корея, Японія, США, країни ЄС. Так, у Норвегії об'єм середньорічної підтримки аграрного сектору складає 2/3 вартості валової сільськогосподарської продукції, а в розрахунку на сільського жителя – понад 30 тис. дол., на 1 га сільськогосподарських угідь – близько 3 тис. дол. [11, с. 157].

Разом у країнах Європейського Союзу нині понад половину його бюджету витрачають на субсидії фермерським господарствам. У Західних країнах внутрішній сільськогосподарський ринок захищений, з одного боку, твердими закупівельними цінами, з іншого – високими тарифами (митом) на імпортовану продукцію [12, с. 166–167].

Наприклад, одноразова грошова виплата для підтримки молодих фермерів у Польщі становить 50 тис. злотих. Загальна сума коштів, закладених у Програмі підтримки аграрного виробництва в Польщі, дорівнює 420 мл євро, розрахованих для підтримки 30 252 молодих фермерів. Максимальна сума допомоги, наданої в межах Програми розвитку сільських районів на 2007–2013 рр. відповідно до напрямку інвестицій у сільськогосподарські угіддя на одного фермера становить 300 тис. злотих, мінімальна – 20 тис. злотих [12, с. 169–170].

Звичайно, сьогодні в Україні недостатньо фінансових ресурсів, щоб забезпечити на такому ж рівні державну підтримку вітчизняних фермерів, однак їй потрібно збільшити видатки з державного бюджету на забезпечення діяльності аграрного комплексу країни принаймні до 9,5 млрд грн, що дозволяється угодою про вступ України до СОТ [4, с. 6].

Водночас потрібно захистити українських виробників аграрної продукції від недобросовісної конкуренції з боку конкурентів з інших країн. Для цього слід посилити контроль за якістю імпортованої аграрної продукції, а також за її нелегальним переміщенням на територію України.

Важливий елемент державної підтримки аграріїв Україною – створення сприятливого середовища для експорту аграрними підприємствами незалежно від їх розміру, продукції на міжнародні ринки. Це дасть змогу їм, а не посередникам отримувати відшкодування експортного податку на додану вартість і направляти таким чином отримані додаткові кошти на закупку нової техніки, упровадження нових технологій та розширення аграрного виробництва. Однак для цього потрібно створити державні підприємства, які за визначений державою відсоток, але не більше 5 % від вартості реалізованої продукції, повинні забезпечити експорт аграрної продукції за замовленням її виробників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Із наведеного вище можна зробити висновок, що вступ України до СОТ сприяв стабілізації роботи її аграрного комплексу, який навіть в умовах кризи забезпечив збільшення виробництва продукції. Однак для подальшого підвищення ефективності його функціонування Україні потрібно збільшити державну підтримку вітчизняних аграріїв, захистити їх від недобросовісної конкуренції з боку іноземних компаній і створити сприятливі умови для експорту аграрної продукції.

Подальші наукові дослідження слід направити на вивчення досвіду розвитку аграрних комплексів східноєвропейських країн після їх вступу в СОТ.

Джерела та література

1. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Ючишин // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 112–122.
2. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт суспільних інтересів / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 123–128.
3. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики) : монографія / М. В. Гладій. – Львів : [б. в.], 1998. – 294 с.
4. Саблук П. Т. Аграрний сектор в умовах членства України у Світовій організації торгівлі: здобутки й перспективи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 3–8.
5. Месель-Веселяк П. Т. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / П. Т. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 58–65.
6. Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» від 19.12.2006 р. № 489–V.
7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 рік» від 28.12.2007 р. № 107–VI.
8. Закон України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26.12.2008 р. № 835–VI.
9. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 27.04.2010 р. № 2154–VI.
10. Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Буздалов И. Н. Условия и направления социально-экономической модернизации сельского хозяйства России / И. Н. Буздалов // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 150–160.
12. Яворська Т. І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т. І. Яворська // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 166–172.

Борейко Владимир. Функционирование аграрного комплекса Украины после ее вступления во Всемирную торговую организацию. В статье исследованы взгляды отечественных ученых-аграриев на роль аграрного комплекса страны в обеспечении стабильного развития национальной экономики и целесообразность вступления Украины во Всемирную торговую организацию. Обосновано, что Украина, обладая плодородными почвами, способна обеспечить продуктами питания собственный рынок и экспортировать их. Проведен анализ эффективности функционирования аграрного комплекса Украины накануне и после ее вступления во Всемирную торговую организацию. Раскрыто, что украинский аграрный комплекс после вступления Украины в ВТО даже в условиях финансового кризиса обеспечил увеличение производства аграрной продукции, чем проявил свою устойчивость к внешним финансово-экономическим потрясениям. Предложены меры для расширения государственной поддержки отечественных аграриев, которые включают увеличение финансовых дотаций, защиту отечественного аграрного рынка от недобросовестной конкуренции со стороны других стран и содействия экспорту отечественной аграрной продукции на международные рынки.

Ключевые слова: аграрный комплекс, Всемирная торговая организация, кризис, финансовая поддержка, протекционистские меры.

Boreiko Volodymur. The Functioning the Agricultural Sector of Ukraine After its Accession to the World Trade Organization. In the article the views of domestic scholars-agrarians on the role of agricultural sector of the country in ensuring sustainable development of the national economy and the expediency of Ukraine's accession to the World Trade Organization are investigated. Proved, that Ukraine, with its fertile soils, can provide their own food market and export them. The analysis of the efficiency of the functioning of the agricultural sector of Ukraine before and after its accession to the World Trade Organization is carried out. Revealed, that the Ukrainian agricultural complex after Ukraine's accession to the WTO, even in the financial crisis, has provided the increasing agricultural production, what demonstrated its resilience to external financial and economic shocks. Measures to expand of state support for domestic agrarians, that include a increased financial subsidies, protection of domestic agricultural market from unfair competition from other countries and the assistance to export of domestic agricultural products to international markets are offered.

Key words: agricultural complex, World Trade Organization, crisis, financial support, protectionist measures.

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 378.4(477):001.895

Надія Буняк – кандидат економічних наук, доцент
кафедри менеджменту, Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

Роль вищих навчальних закладів у формуванні національної інноваційної системи України

Обґрунтовано роль вищих навчальних закладів у формуванні національної інноваційної системи. Проаналізовано основні показники діяльності ВНЗ в Україні. Окреслено проблеми, які перешкоджають ефективному використанню науково-технічного потенціалу вищих навчальних закладів, та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, освіта, наука, інновація, національна інноваційна система, освітня діяльність, наукова діяльність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні світові тенденції переконливо свідчать про зростання інноваційного складника соціально-економічного розвитку країни. Побудова економіки інноваційного типу передбачає активне використання науково-дослідного та інноваційного потенціалу вищих навчальних закладів, наявність висококваліфікованих фахівців, а також забезпечення ефективної взаємодії в системі «освіта-наука-бізнес-держава».

Отже, трансформаційні процеси, що відбуваються у вітчизняній економіці в напрямі переходу на інноваційні засади розвитку, потребують з'ясування й вивчення ролі ВНЗ, які є джерелом і генератором нових знань, а відтак – важливим учасником інноваційних перетворень у соціально-економічній системі країни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми інноваційного розвитку економіки та, зокрема, освіти й науки досліджувати такі вчені, як О. І. Амоша, Ю. П. Анісімов, А. І. Землянкін, Г. В. Моїсєєв, Б. І. Пшик, Ю. П. Сальник, Н. І. Чухрай, С. В. Шапошнікова та ін.

Сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники підкреслюють важливість діяльності ВНЗ в умовах переходу на інноваційну модель розвитку. Водночас у науковій літературі мало уваги приділено питанням розвитку вищої освіти як інфраструктурного елементу національної інноваційної системи, що значно ускладнює розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо її формування та розвитку. Тому постає необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Мета й завдання статті. Мета статті – дослідження ролі ВНЗ у формуванні національної інноваційної системи України.

Поставлена мета зумовила розв'язання таких **завдань:**

- визначити напрями впливу вищої школи на інноваційні процеси в економіці країни;
- проаналізувати основні показники діяльності вищих навчальних закладів в Україні;
- виявити проблеми, які перешкоджають ефективному використанню науково-технічного потенціалу ВНЗ, та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливе значення у формуванні інноваційної економіки, в основі якої лежать знання, безперечно, належить вищим навчальним закладам, які є важливим складником національної інноваційної системи.

Традиційно фахівці виділяють дві основні функції ВНЗ:

- підготовка висококваліфікованих спеціалістів відповідно до потреб економіки;

– проведення наукових досліджень фундаментального та прикладного характеру, здійснення науково-технічних розробок.

Водночас перехід на інноваційну модель розвитку обумовлює нові вимоги до вищої освіти:

- універсальність;
- інформаційну забезпеченість і відкритість у світовому масштабі;
- інтегрованість із фундаментальними й науковими дослідженнями;
- доступність і конкурентоспроможність [3].

У розвинутих країнах світу протягом останніх років розповсюдження набула так звана модель глобального науково-дослідного університету, яка передбачає, що університети відіграють значну роль не тільки в продукуванні нових знань, але й у їх розповсюдженні та використанні.

Сьогодні, реагуючи на тенденції зміни зовнішнього середовища й ураховуючи свій внутрішній потенціал, ВНЗ України поряд із підготовкою фахівців для потреб економіки, організацією та проведенням наукових досліджень повинні виконувати інноваційну діяльність. Якщо наукова діяльність спрямована на одержання нових знань, то освітня – на їх використання в процесі підготовки майбутніх фахівців, інноваційна – передбачає передачу нових знань із метою їх практичного використання (на комерційній чи некомерційній основі).

Отже, сучасний вищий навчальний заклад – це відкрита інноваційно орієнтована система, у якій відбувається генерування й інтеграція знань, трансфер технологій. Результат її функціонування – підготовка конкурентоспроможних інноваційно орієнтованих фахівців для потреб ринку, а також створення об’єктів інтелектуальної власності та інновацій.

Проаналізуємо діяльність вітчизняних ВНЗ у контексті виконання ними освітньої, науково-дослідної та інноваційної діяльності.

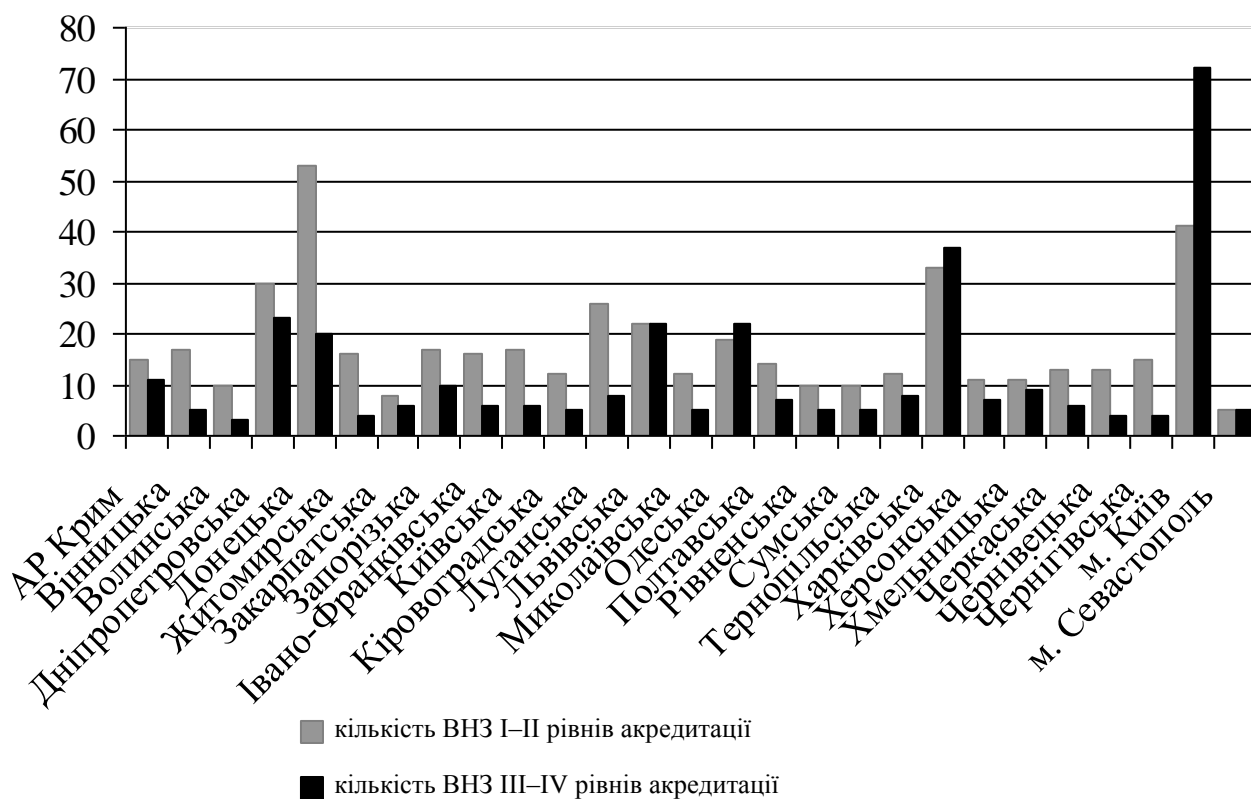

Рис. 1. Розподіл вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації за регіонами України

Примітка. Побудовано на основі даних джерела [6].

Протягом останніх років намітилася тенденція до скорочення загальної кількості вищих навчальних закладів в Україні. За період із 2010 р. до 2013 р. їх кількість скоротилася на 6,0 % (із 854 у 2010/2011 навчальному році до 803 у 2013/2014), що значною мірою обумовлено реорганізацією ВНЗ I–II рівнів акредитації в структурні підрозділи ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Вищі навчальні заклади на території України розміщені нерівномірно. Найбільшу їх кількість зосереджено в м. Києві (14 % від загальної кількості), а найменшу – у м. Севастополь (1,2 %).

В Україні близько 57 % усіх ВНЗ припадає на заклади I–II рівнів акредитації (училища, коледжі, технікуми) і 43 % – на заклади I–IV рівнів акредитації (університети, інститути, академії).

Розподіл вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації за регіонами України у 2013 р. відображено на рис. 1.

ВНЗ формують кадровий потенціал інноваційного розвитку країни. Протягом аналізованого періоду відбулося зменшення загальної чисельності студентів, які навчались у вищих навчальних закладах, на 21 %, що обумовлено як погіршенням економічної ситуації в країні, так і демографічним спадом, який спостерігався в Україні в 90-ті роки минулого століття.

Найбільшу чисельність студентів прийнято у 2010/2011 навчальному році, а найменшу – у 2012/2013. Починаючи з 2010/2011 навчального року, намітилася тенденція до зменшення загальної чисельності випущених фахівців ВНЗ усіх рівнів акредитації (табл. 1).

Завдання ВНЗ – не тільки узагальнення й передача студентам раніше накопичених знань, а й створення нових у результаті проведення досліджень фундаментального та прикладного характеру.

На думку Б. І. Пшика, університетська наука – це найпродуктивніша й найдешевша наука, оскільки матеріальна та науково-технічна база використовується як у навчальному процесі, так і для проведення наукових досліджень [7].

За даними Державної служби статистики, у 2013 р. 180 вищих навчальних закладів виконували наукові та науково-технічні роботи. При цьому їх частка в загальній кількості організацій, підприємств й установ, які виконують наукову та науково-технічну діяльність в Україні, є незначною й становить лише 15,7 %, найбільша питома вага припадає на академічні установи (27,8 %).

Таблиця 1

Динаміка чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації, тис. осіб

	Навчальні роки			
	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Прийнято студентів, у тому числі у ВНЗ:	521,1	419,6	441,1	441,9
– I–II рівнів акредитації;	129,1	105,1	99,8	93,9
– III–IV рівнів акредитації.	392,0	314,5	341,3	348,0
Чисельність студентів, у тому числі у ВНЗ:	2491,3	2311,6	2170,1	2052,7
– I–II рівнів акредитації;	361,5	356,8	345,2	329,0
– III–IV рівнів акредитації.	2129,8	1954,8	1824,9	1723,7
Випущено фахівців, у тому числі ВНЗ:	654,7	626,5	612,9	576,3
– I–II рівнів акредитації;	111,0	96,7	92,2	91,2
– III–IV рівнів акредитації.	543,7	529,8	520,7	485,1

Примітка. Розраховано на основі даних джерела [6].

Протягом 2010–2013 років намітилася позитивна тенденція до зростання кількості виконаних наукових і науково-дослідних робіт ВНЗ (із 9235 одиниць у 2010 р. до 10 659 одиниць у 2013 р.). Їх розподіл відображено на рис. 2.

Як видно з рис. 2, у структурі наукових і науково-технічних робіт ВНЗ найбільша питома вага припадає на створення нових методів та теорій, а найменша – на створення нових видів матеріалів.

У 2013 р. за результатами наукової діяльності ВНЗ подано в Державну службу інтелектуальної власності України 6178 заявок на отримання охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, а це на 1,3 % менше, ніж у 2012 р.

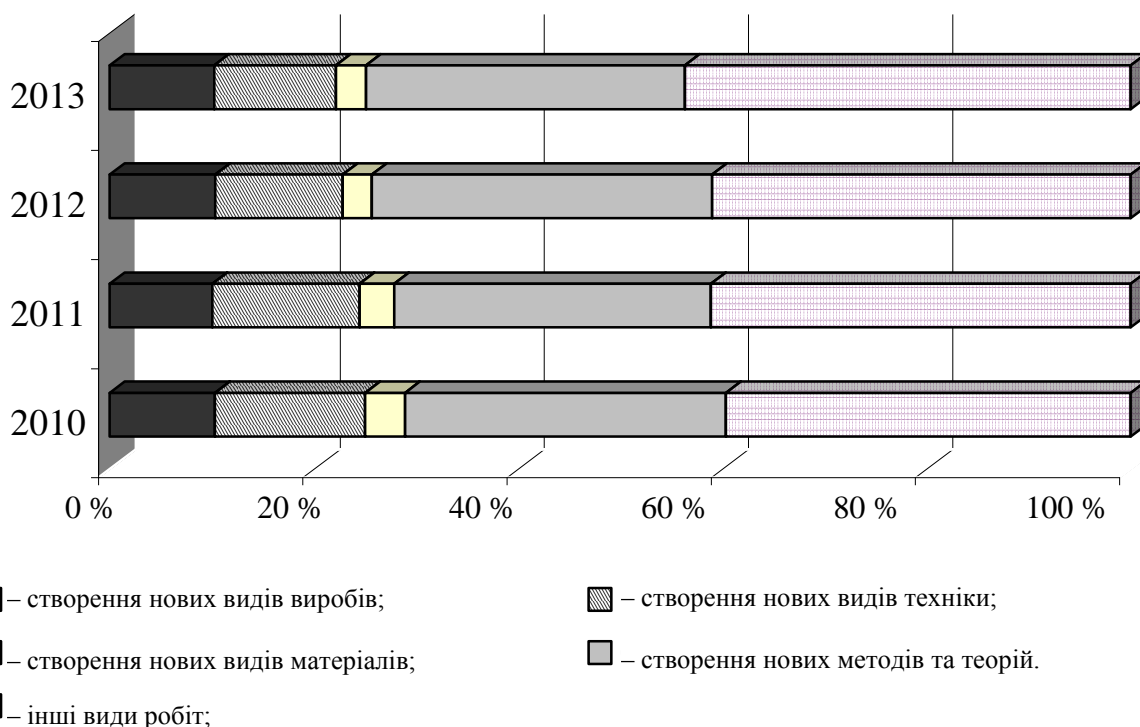

Рис. 2. Розподіл виконаних наукових та науково-технічних робіт вищими навчальними закладами, %

Примітка. Побудовано на основі даних джерел [4; 5].

До патентних відомств іноземних держав надійшло лише шість заявок, що становить 0,01 % від загальної кількості поданих заявок у 2013 р.

Загалом вищі навчальні заклади України у 2013 р. отримали 6356 охоронних документів, це на 0,7 % менше, ніж у 2012 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Винахідницька діяльність ВНЗ України, од.

Показник	В Україні				В інших країнах світу			
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Подано заявок на видачу охоронних документів	6232	6361	6263	6178	16	6	14	6
Отримано охоронних документів	5419	6198	6385	6342	16	13	14	14

Примітка. Розраховано на основі даних джерел [4; 5].

Наукова та науково-технічна діяльність вищих навчальних закладів України значною мірою фінансується за рахунок коштів державного бюджету й замовників.

У загальному обсязі витрат на виконання наукових робіт найбільша частка припадає на проведення прикладних досліджень, а найменша – на науково-технічні розробки.

Аналіз діяльності вітчизняних ВНЗ засвідчив, що в структурі більшості з них відсутній підрозділ, який би здійснював комерціалізацію результатів наукових досліджень. Відтак, лише незначна частина науково-технічних розробок передається промисловим підприємствам на комерційній основі.

В Україні переважає некомерційна форма передачі результатів інтелектуальної діяльності, зокрема у вигляді поширення інформації про них під час доповідей на конференціях і наукових семінарах, опублікування наукових статей та монографій, обміну результатами досліджень через особисті контакти вчених і практиків.

Стабільною тенденцією в діяльності працівників вищих навчальних закладів є зростання кількості друкованих праць. Загальна кількість публікацій протягом 2010–2013 років збільшилася на 17,9 %

(із 271 649 одиниць у 2010 р. до 320 166 – у 2013 р.). У структурі друкованих робіт значна частина (понад 50 %) припадає на статті в наукових фахових журналах (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість друкованих робіт працівників ВНЗ України, од.

Види друкованих робіт	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
Монографії, підручники, навчальні посібники	20 034	7,37	20 544	7,30	21 174	6,98	22 573	7,05
Статті в наукових фахових журналах	149 619	55,08	153 997	54,76	158 109	52,15	160 297	50,07
Інші	101 996	37,55	106 702	37,94	123 909	40,87	137 296	42,88
Усього	271 649	100,00	281 243	100,00	303 192	100,00	320 166	100,00

Примітка. Розраховано на основі даних джерел [4; 5].

Також в Україні значний обсяг науково-технічних розробок передається в промисловість не через продаж ліцензій та патентів, створення малих підприємств, а через «замовлення», що не приносить бажаного економічного ефекту для ВНЗ.

Отже, проведене дослідження дає підставу говорити про незначну роль ВНЗ у формуванні національної інноваційної системи України, яка значною мірою обмежується підготовкою фахівців відповідно до потреб економіки (і то не завжди).

Сьогодні більшість вітчизняних вищих навчальних закладів орієнтована на відтворення вже накопиченого знання, а також задоволення запитів абітурієнтів та/або їхніх батьків, розглядаючи їх в умовах комерціалізації освіти як важливе джерело існування. При цьому дуже часто потреби суспільства, держави у фахівця певної якості та кількості залишаються поза їхньою увагою.

Часто спостерігається ситуація, коли ВНЗ зі слабкою дослідною базою готують фахівців і кадри вищої кваліфікації, котрі не «доходять» до досліджень і розробок або швидко залишають цю сферу, у той час як сфера досліджень та розробок утрачає творчі сили в результаті природного процесу старіння фахівців [2].

Водночас варто відзначити, що вузівська наука розвивається досить повільними темпами. В Україні ще зберігається штучний поділ між системою вищої освіти та академічною наукою, який існував за радянських часів (ВНЗ навчають, а академічні установи проводять наукові дослідження).

Низький рівень взаємодії в системі «освіта-наука-бізнес-державна» обумовлює виникнення ситуації, коли, з одного боку, вищі навчальні заклади здійснюють розробки та створюють технології, які не відповідають сучасним пріоритетам і запитам ринку, а з іншого – підприємства не володіють інформацією про їхні новітні розробки, результати фундаментальних і прикладних досліджень.

Відсутність у структурі більшості вітчизняних ВНЗ центрів трансферу технологій призводить до того, що значна частина результатів наукових та науково-дослідних робіт «залишається у вигляді згенерованих наукових ідей, розробленої документації чи, у кращому випадку, запатентованого винаходу» [8], а тому не приносить ні закладу, де він був створений, ні його автору бажаної вигоди.

На нашу думку, із метою посилення ролі вітчизняних вищих навчальних закладів в інноваційних процесах потрібно:

- здійснити поділ освітнього сектору на дві нерівні за глибиною освоєння знань частини – елітарну (досить нечисленну) й масову освіту [1], – що дасть змогу здійснювати підготовку фахівців для проведення наукових досліджень і задоволення поточних потреб економіки;

- забезпечити інтеграцію наукового та освітнього процесів шляхом укладання угод між установами академічного сектору й вищими навчальними закладами про підготовку фахівців необхідної якості та кваліфікації, проведення спільних наукових досліджень і виконання науково-технічних розробок;

- створити в межах ВНЗ відповідну інноваційну інфраструктуру, яка б сприяла трансферу технологій, а також реалізації повного інноваційного циклу від наукового дослідження до виробництва готової продукції (шляхом створення при ВНЗ стартап-, спін-офф- та спін-аут-компаній);

– стимулювати науковців до проведення наукових досліджень фундаментального й прикладного характеру, підвищувати вимоги до результативності виконання НДДКР, створити сприятливий інноваційний клімат у колективі;

– залучати студентів, магістрів, аспірантів і здобувачів до науково-дослідної та інноваційної діяльності ВНЗ;

– посилити взаємозв'язки з підприємствами й органами місцевого самоврядування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз свідчить, що перехід України на інноваційну модель розвитку зумовлює необхідність підвищення ефективності діяльності вітчизняних ВНЗ у цьому процесі, зокрема активізації їхньої науково-дослідної й інноваційної діяльності.

У контексті формування національної інноваційної системи вищі навчальні заклади повинні поєднувати професійну підготовку фахівців та продукування нових знань, сприяти передачі нових технологій, організувати виробництво й збут інноваційної продукції, забезпечувати взаємодію всіх учасників інноваційного процесу.

Перспективи подальших досліджень полягають у методичних підходах до оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ та розробці пропозицій щодо його нарощення.

Джерела та література

1. Амоша О. І. Підгрунтя інноваційного розвитку. Проблеми і перспективи взаємодії академічної науки й освіти / О. І. Амоша, А. І. Землянкін, Г. В. Моїсєєв // Вісник Національної академії наук України, 2006. – №10. – С. 3–16.
2. Амоша О. І. Проблеми взаємодії науки і освіти: історія та сучасність / О. І. Амоша // Вісник ДІТБ. Серія : Економіка, організація і управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2006. – №10. – С. 11–20.
3. Анисимов Ю. П. Роль вузов в инновационном развитии региона / Ю. П. Анисимов, С. В. Шапошникова // ИнВестРегион. – 2008. – № 1. – С. 8–11
4. Наукова і інноваційна діяльність в Україні у 2011 році : стат. зб. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
5. Наукова і інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : стат. зб. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 314 с.
6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року : стат. бюл. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 165 с.
7. Пшик Б. І. Роль університетської науки у формуванні інноваційної моделі розвитку в Україні / Б. І. Пшик // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 1 (7). – С. 108–112.
8. Чухрай Н. І. Вітчизняні університети на ринку інновацій / Н. І. Чухрай, Ю. П. Сальник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2012. – № 725. – С. 221–226.

Буняк Надежда. Роль высших учебных заведений в формировании национальной инновационной системы Украины. В статье рассмотрена роль высших учебных заведений в формировании национальной инновационной системы Украины. Определены направления влияния высших учебных заведений на инновационные процессы в экономике страны. Установлено, что развитие сектора высшего образования является важным условием для достижения стратегических целей инновационных преобразований экономики. Проанализировано современное состояние развития сектора высшего образования в Украине в контексте формирования национальной инновационной системы. Обобщены проблемы развития высших учебных заведений Украины. Разработаны рекомендации по усилению роли вузов в инновационных процессах. Обоснована целесообразность интеграции университетского образования и науки в единый сквозной процесс.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, образование, наука, инновация, национальная инновационная система, образовательная деятельность, научная деятельность.

Bunyak Nadya. The Role of Higher Educational Establishments in Forming of National Innovation System of Ukraine. The role of higher educational establishments in forming of national innovation system of Ukraine is considered in the article. Directions of influencing of higher education on innovation processes are determined in the economy. It was established that the development of higher education sector is a basic prerequisite for achieving is essential to achieve the strategic goals of innovative transformation of the economy. The current state of the higher education sector in Ukraine is analyzed in the context of the national innovation system. Problems of higher education establishments in Ukraine are generalized. Recommendations for strengthening the role of higher educational establishments are developed. Expediency of integration of university education and science in the unique through process in single is proved.

Key words: higher educational institutions, education, science, innovation, national innovation system, educational activity, research activity.

Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України

У статті розглянуто основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Виявлено динаміку експорту та імпорту товарів, визначено регіональну й товарну структуру експорту та імпорту, основні тенденції й характерні риси. Проведені дослідження дали підставу виділити рівні та згрупувати негативні чинники впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств: зовнішні (макросередовища – чинники глобального середовища, фінансово-економічні, інституційного характеру, політичні), безпосередні (проміжного середовища – геополітичні, законодавчо-нормативні, регуляторні, фінансово-економічні); внутрішні (мікросередовища – техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення). Узагальнено та згруповано проблеми розвитку й визначено напрями вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств України.

Ключові слова: підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, сальдо, управління, розвиток.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зовнішньоекономічна діяльність відіграє вирішальну роль в умовах посилення інтеграційних процесів, забезпечує передумови активного розвитку підприємств на інноваційній основі, що визначає конкурентні переваги на світовому ринку товарів та послуг через упровадження комплексу сучасних форм, методів міжнародних економічних відносин, техніко-технологічного вдосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці, якості продукції та послуг.

Водночас зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) підприємств сприяє відтворенню експортного потенціалу країни, залученню іноземних інвестицій, формуванню економіки відкритого типу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України розглянуто в роботах О. Амоші, Ф. Бутинця, В. Бойка, П. Гайдуцького, В. Гейця, С. Дем'яненка, А. Кандиби, В. Топіхи, А. Кредісова, С. Кваші, А. Мокія, П. Саблука, М. Парсяка, С. Соколенка, А. Коверги та ін. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, узагальнення проблем ЗЕД найчастіше здійснено на макро- й мезорівні. На рівні підприємств дослідження мали певне спрямування, без комплексного підходу до визначення проблем та обґрунтування перспективних напрямів їх розв'язання.

Мета й завдання статті. Мета статті – розкриття основних проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Основні завдання – вивчення динаміки експорту та імпорту товарів; визначення регіональної й товарної структури експорту та імпорту; виявлення чинників впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємств України; узагальнення й групування проблем їхнього розвитку; визначення напрямів удосконалення системи управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств для підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Динаміка експорту дає підставу визначити кілька етапів: 1996–2008 рр. – зростання обсягів експорту (крім 1998 та 1999 рр.); 2008–2010 рр. – спад; 2010–2012 рр. – зростання; 2012–2014 рр. – знову спад. Проте зауважимо, що з 2000 до 2013 р. обсяги експорту зросли в 4,35 раза. Обсяги імпорту коливалися більше: 1996–1999 рр. – спад; 1999–2008 рр. – зростання; різкий, майже удвічі спад – у 2009 р., далі, до 2012 р. – зростання й у 2013 р. – знову спад. Із 2000 до 2013 р. обсяги імпорту зросли в 5,5 раза (рис. 1).

Як видно з рис. 1, за досліджуваний період обсяги імпорту частіше переважали обсяги експорту. Негативні тенденції в ЗЕД України спостерігали в 1996–1999 рр. та з 2005 р. До того ж темпи процесів імпортозаміщення суттєво зросли. За 2005–2013 рр. від'ємне сальдо зросло більш ніж у сім разів (із 1907,9 до – 13666,1 млн дол. США).

Вивчення низки публікацій [1–5] та дані табл. 1 дають підставу узагальнити, що в Україні незадовільна структура експорту з чітким домінуванням сировинних матеріалів та напівфабрикатів.

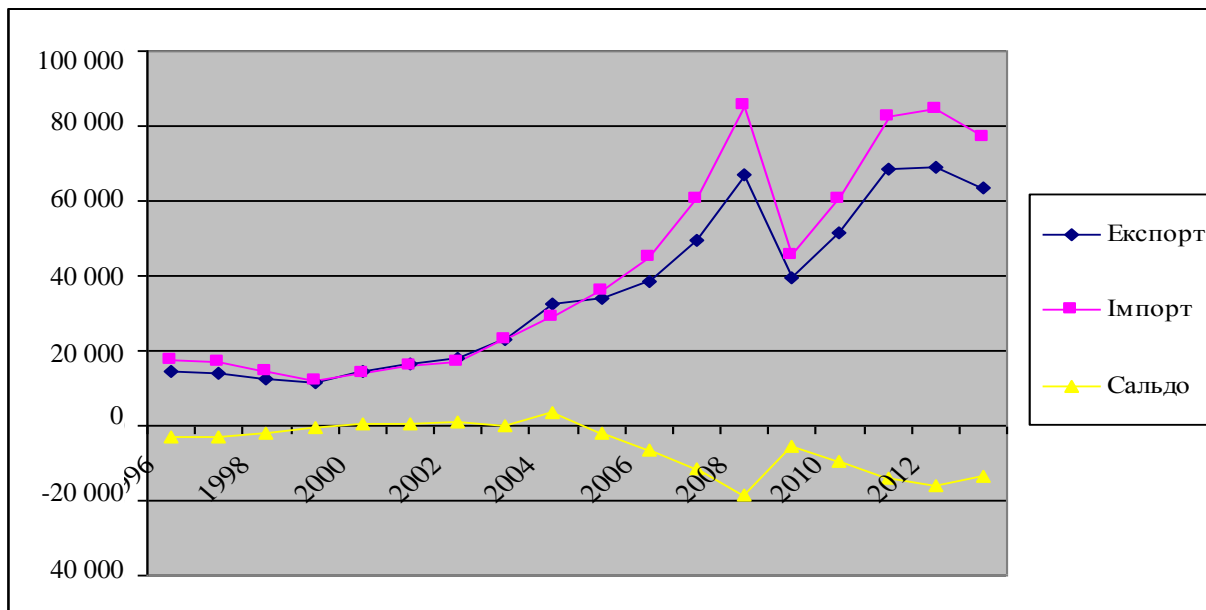

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту України

Таблиця 1

Товарна структура зовнішньої торгівлі за січень–листопад 2014 р.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%
Усього	50113594,9	100,0	49820392,1	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	941211,4	1,9	1012299,6	2,0
II. Продукти рослинного походження	7786590,9	15,5	1816232,6	3,6
10 зернові культури	5883730,0	11,7	341853,9	0,7
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3546797,3	7,1	258063,9	0,5
IV. Готові харчові продукти	2841520,2	5,7	2361577,4	4,7
V. Мінеральні продукти	5800466,3	11,6	14735879,0	29,6
26 Руди, шлак і зола	3258413,4	6,5	614390,3	1,2
27 Палива мінеральні; нафта, продукти її перегонки	1960421,1	3,9	13853787,6	27,8
Газ природний	–	–	5154534,7	10,3
VI. Продукція хімічної промисловості	2876308,9	5,7	6176770,9	12,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	553987,2	1,1	3361993,6	6,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	926726,1	1,8	1177868,3	2,4
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	727045,3	1,5	1731197,2	3,5
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	14251845,8	28,4	3087313,7	6,2
72 Чорні метали	12083710,8	24,1	1207595,0	2,4
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	5320848,9	10,6	7980700,7	16,0
84 Реактори ядерні, котли, машини	2813683,7	5,6	4553576,9	9,1
85 Електричні машини	2507165,2	5,0	3427123,8	6,9
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1462031,9	2,9	2468138,4	5,0

Примітка. Джерело [6].

Зокрема, у 2014 р. збереглися тенденції попередніх років щодо значної частки зернових культур (11,7 %), мінеральних продуктів (11,6 %), чорних металів (24,1 %). На всі машини, обладнання й механізми припадає 10,6 %. Структура імпорту дещо інша: мінеральні продукти – 29,6 %, палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки – 27,8 %, природний газ – 10,3 %, продукція хімічної промисловості – 12,4 %, машини, обладнання й механізми – 16 %. Отже, для України характерні низькі показники експорту високотехнологічних товарів. Це вказує на те, що основні конкурентні переваги української економіки пов'язані з перевагами у вартості природних ресурсів та робочої сили.

Географічну структуру ринків експорту й імпорту України відображено на рис. 2 і 3. В обох випадках найбільші обсяги припадають на країни СНД, лідирують серед яких РФ та Казахстан. В експорті ця тенденція особливо проявляється з 2005 р., що призвело до суттєвої залежності України від економічного стану й торговельної політики уряду країн СНД, насамперед – Росії.

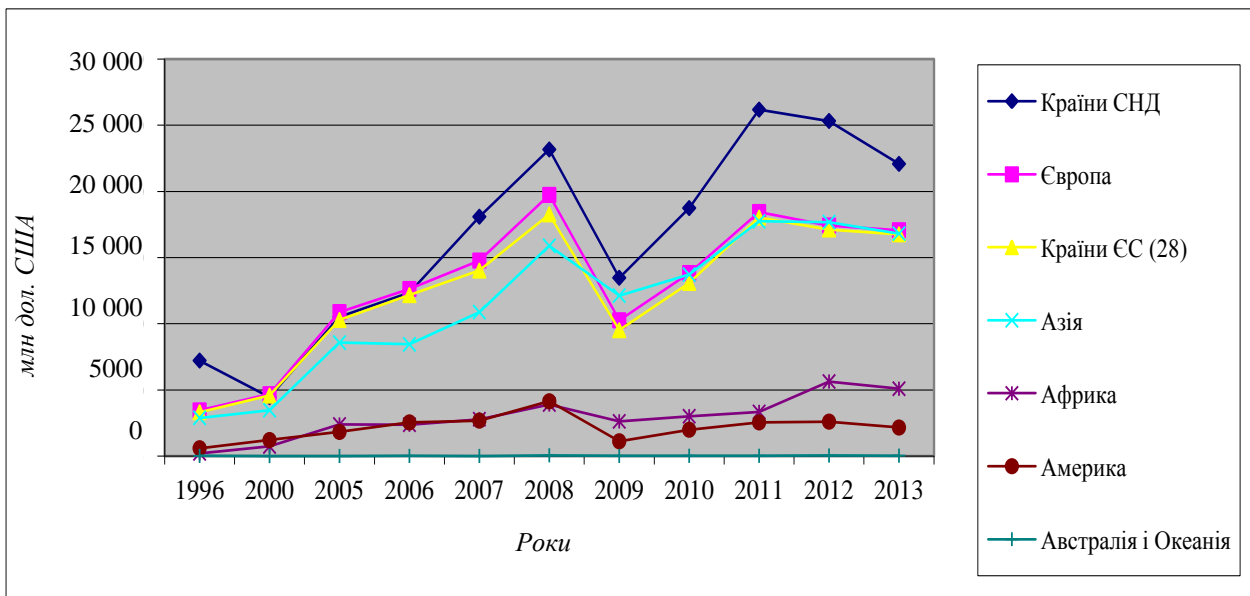

Рис. 2. Географічна структура експорту товарів

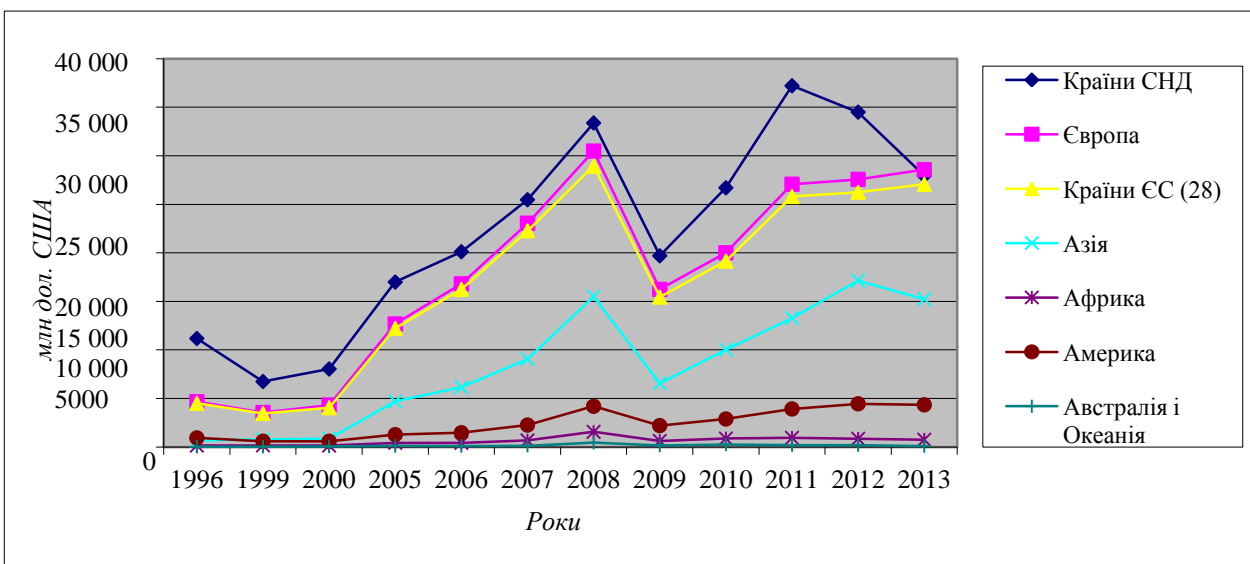

Рис. 3. Географічна структура імпорту товарів

Детальніше розглянемо географічну структуру зовнішньої торгівлі товарами за 2013 р. Зазначимо, що, порівняно з 2012 р., відбувся спад як у структурі експорту, так і імпорту. Проте в деякі перспективні

країни експорт зростав, зокрема в Нідерланди – 125,5 %, Францію – 125,7 %, Китай – 153,4 %. Імпорт зріс із Польщі (114,1 %), Угорщини (120,8 %). Позитивне сальдо збереглося з країнами Азії та Африки, проте воно на порядок менше, ніж негативне з іншими країнами. Проведений аналіз засвідчив, що в Україні для зовнішньої торгівлі з економічно розвиненими країнами характерне від'ємне сальдо, а позитивне – із країнами, які перебувають приблизно на однаковому рівні економічного розвитку.

Проведені дослідження дають змогу виділити рівні та згрупувати негативні чинники впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Пропонуємо розглядати три рівні чинників: зовнішні (чинники макросередовища), безпосередні (чинники середовища зовнішньоекономічної діяльності підприємств); внутрішні (чинники мікросередовища).

Основними групами зовнішніх чинників, що стримують розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств, є чинники глобального середовища, фінансово-економічні, інституційні, політичні. Коментуючи основні з них, зауважимо, що ті чи інші впливи носять «міжгруповий» характер, оскільки формування економічної взаємодії і її середовища на міжнародному рівні визначається сукупним впливом різних чинників. Зокрема, до першої групи можна віднести наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр.; високий рівень конкуренції на світових ринках; бар'єри входу на ринки розвинених країн; сформований розподіл сфер та зон впливу й спеціалізацію провідних компаній світу [3; 4; 7].

Низький рівень інвестиційної привабливості та несприятливий інвестиційний клімат не дають змогу отримати достатньої кількості, насамперед, фінансових ресурсів для розвитку підприємств, упровадження сучасних технологій, технічного переоснащення, наукових розробок, упровадження інновацій. Крім того, для більшості сфер діяльності характерні тривалі терміни окупності інвестицій, несприятлива динаміка цін, інфляційні процеси тощо. Варто визнати як дестимуляційні кредитну (недоступність кредитних ресурсів), податкову (конфіскаційний характер), валютну та митну політики держави.

Негативний вплив чинить нестабільна політична ситуація в Україні, високий рівень корупції й недовіри до держави як гаранта виконання угод та контрактів, неформальні відносини між органами державної влади й бізнесом, лобіювання інтересів олігархічних кланів. Для України характерне явище недобросовісної конкуренції в ЗЕД за всіма пунктами ст. 85 Закону «Про конкуренцію Європейського Співтовариства (ЄС)», зокрема непряме фіксування цін, поділ ринків і джерел постачання, застосування різних умов до однакових угод із різними торговими сторонами.

Основними групами негативних чинників безпосереднього середовища розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств є геополітичні, законодавчо-нормативні, регуляторні, фінансово-економічні.

Геополітичний чинник найперше варто розглядати як можливість економічного подолання географічних меж ринків, географічний бар'єр входу на зовнішні ринки, неможливість чи утрудненість переміщення товарів, значні додаткові витрати на перетинання кордонів. По-друге, це активність співпраці, яка визначається членством в міжнародних об'єднаннях, численність й ефективність виконання міжнародних угод щодо економічної співпраці.

Незважаючи на активне використання міжнародних норм, законодавча база України у сфері ЗЕД недосконала. Особливо громіздка процедура збирання документів і реєстрації суб'єктів ЗЕД. Суттєвим недоліком вважається відсутність чіткої стратегії та недосконала зовнішньоекономічна політика держави. Варто вказати на не завжди обґрунтовані й прозоро сформульовані адміністративні заходи, зокрема це стосується нетарифного регулювання ЗЕД.

Не менш істотні й проблеми нераціональної географічної структури експорту продукції вітчизняних підприємств і малоперспективна модель міжнародної спеціалізації України [3]. У зазначеному джерелі наголошено, що, зокрема, машинобудування, здебільшого зорієнтоване на ринки Росії та країн СНД, у той час як більш перспективні ринки європейських країн. Структура експорту України визначається не перевагами продукції українських підприємств, а потребами зарубіжного ринку й спеціалізацією її економіки, що обумовлює інерційність галузевої та товарної структур економіки України.

Найбільшим негативним чинником – ефект імпортозаміщення, що свідчить про незахищеність і нерозвиненість внутрішніх ринків України. Це – наслідок неправильної, на нашу думку, не лише зовнішньоекономічної політики держави, а й економічної загалом.

Відсутність належного ресурсного забезпечення, велике технологічне відставання від розвинених країн, низький рівень якості більшості товарів призводять до незадовільної структури експорту, основа якої – сировинні матеріали, напівфабрикати.

Існують досить вагомі недоліки в інфраструктурному забезпеченні ЗЕД: недосконалість митного обслуговування та митних процедур, фінансових розрахунків, проблеми транспортування й зв'язку; служб із надання консалтингових, інформаційних та інших ділових послуг тощо.

Серед внутрішніх чинників доцільно виділити такі групи: техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення.

Обладнання та технології, які не відповідають сучасному рівню розвитку, негативно відображаються на витратах, показниках якості й технічних параметрах продукції, а отже – невідповідності світовим стандартам, що не дає змоги конкурувати з іноземними аналогами. Через фінансові труднощі підприємства не здатні швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, оновлювати обладнання, технології, асортимент продукції, удосконалювати її. Крім того, через низьку ефективність експортних операцій, що є наслідком високих витрат на виробництво, ЗЕД підприємства стає низькоприбутковою. Підприємствам не вистачає обігових коштів за складного механізму залучення зовнішніх джерел фінансування. Недостатньо уваги приділено підбору, мотивації та розвитку персоналу – основної рушійної сили розвитку підприємства. У більшості підприємств – суб'єктів ЗЕД – малий ефект досвіду, що не дає змоги зосередитися на тих напрямках спеціалізації, які б сформували конкурентні переваги для виходу на зовнішні ринки.

Суттєва проблема – неефективність системи менеджменту ЗЕД, відсутність стратегічного й маркетингового підходів в управлінні підприємством. Найчастіше використовують прийом короткотермінового пристосування.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Визначені проблеми дають змогу систематизувати й чітко визначити напрями їх подолання для забезпечення ефективної ЗЕД підприємств. На нашу думку, основою є зміни інституційного характеру, які включають формування ефективного, стимуляційного нормативно-правового поля діяльності підприємств – суб'єктів ЗЕД, суттєвий момент – удосконалення організаційного забезпечення ЗЕД на основі прозорих і простих процедур митно-тарифного та нетарифного регулювання. Суттєва роль інституційного складника у формуванні привабливого інвестиційного клімату, інноваційної діяльності, трансферу технологій.

Потребує перегляду зовнішньоекономічна політика держави щодо підтримки національних виробників, нарощування їхнього експортного потенціалу, усунення ефекту імпортозаміщення, оптимізації товарної й географічної структури експорту-імпорту. Потрібно збільшувати частку в експорті готової продукції, а в імпорті – зменшувати частку палива, екологічно шкідливої, неякісної продукції й товарів широкого вжитку.

Основні способи нарощування потенціалу зовнішньоекономічної діяльності підприємств – створення сприятливих економічних умов для збільшення випуску вітчизняної продукції та надання послуг за рахунок модернізації виробництва, упровадження інновацій, розвитку науково-технічного потенціалу, запровадження спеціальної системи кредитування обігових коштів виробників, упровадження енерго- й ресурсозберігальних технологій, підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, залучення до управління підприємствами висококваліфікованих фахівців.

Потребує вдосконалення система управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств за допомогою впровадження стратегічного підходу, здійснення маркетингових досліджень, формування оптимальної структури управління, обліку, аналізу й контролю для формування ефективного інформаційного забезпечення для прийняття рішень у сфері ЗЕД.

Названі напрями розвитку підприємств повинні системно відображатись у стратегіях розвитку ЗЕД підприємств та зовнішньоекономічній політиці держави. Тому перспективами подальших досліджень вважаємо розробку пропозицій щодо формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств.

Джерела та література

1. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ : монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, О. П. Гребельник, Т. М. Мельник [та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 309 с.
2. Борисова Л. П. Позиционирование Украины на рынке товаров и услуг в восточном партнерстве / Л. П. Борисова // Бізнес-інформ. – 2012. – № 3. – С. 78–82.
3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогно-

зування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ЮЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

4. Барташевська Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю. М. Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19–25.
5. Геєць В. М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізацій них викликів : [монографія] : у 2 ч. – Ч. 2 / за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 273 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Маталка С. М. Управління ефективністю зовнішньоекономічної діяльності підприємств : монографія / С. М. Маталка. – Луганськ : Ноулідж. – 2011. – с. 210.

Черчик Лариса. Основные проблемы внешнеэкономической деятельности предприятий Украины.

В статье рассмотрены основные проблемы внешнеэкономической деятельности предприятий Украины. Обнаружена динамика экспорта и импорта товаров, определена региональная и товарная структура экспорта и импорта, основные тенденции и характерные черты. Исследования дали возможность выделить уровни и сгруппировать негативные факторы влияния на развитие внешнеэкономической деятельности предприятий: внешние (макросреды – факторы глобальной среды, финансово-экономические, институционального характера, политические), непосредственные (промежуточной среды – геополитические, законодательно-нормативные, регуляторные, финансово-экономические); внутренние (микросреды – технико-технологические, финансовые, управления, кадрового обеспечения). Обобщены и сгруппированы проблемы развития и определенно направления усовершенствования внешнеэкономической деятельности предприятий Украины.

Ключевые слова: предприятие, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, сальдо, управление, развитие.

Cherchyk Larysa. The Main Problems of Ukraine International Business. In the article the basic problems of foreign economic activity of enterprises in Ukraine. The dynamics of exports and imports of goods identified regional and commodity structure of exports and imports, trends and characteristics. Past studies have identified group level and negative factors influence the development of foreign economic activity of enterprises: external (macro-factors of the global environment, financial, economic, institutional, political), direct (intermediate environment-geopolitical, legal and regulatory, regulatory, financial economic); internal (micro- technical, technological, financial, management, staffing). Overview and grouped problems of development and improvement directions of foreign economic activity of enterprises in Ukraine.

Key words: enterprise, foreign economic activity, export, import, balance, management, development.

РОЗДІЛ III

Економіка та управління підприємствами

УДК 334.6:338.24

Віктор Левицький – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Система управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства

У статті розкрито сутність соціально-економічної стійкості підприємства, визначено основні елементи, що її формують, подано та охарактеризовано складники станів, у яких можливе здійснення процесу прийняття управлінських рішень для забезпечення стійкості системи. Запропоновано логічну блок-схему алгоритму забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства й визначено основні елементи системи управлінських рішень для реалізації соціально-економічної стійкості підприємства в сучасних умовах розвитку.

Ключові слова: стійкість, соціально-економічна стійкість, система управлінських рішень, невизначеність, ризик, визначеність, інформація.

Постановка наукової проблеми та її значення. У складних економічних умовах, коли ринкові перетворення в Україні не набули позитивного соціального змісту та супроводжуються спадом обсягів виробництва, зростаючим безробіттям, зубожінням значної частини населення, актуальність проблем, пов'язаних із пошуком способів недержавного регулювання соціально-економічних процесів, суттєво зростає.

Умовою життєдіяльності й основою стабільності стану підприємства в ринковій економіці є його стійкість. На нашу думку, варто звернути увагу не тільки на економічні показники, що цікавлять лише власника підприємства, а й на показники соціального розвитку. Тому для забезпечення стійкого позитивного розвитку підприємства розглянемо такий інтегральний показник, як соціально-економічна стійкість та інструменти впливу й управління на нього. Ефективне управління соціально-економічною стійкістю дає змогу підприємству адаптуватися до умов зовнішнього середовища та контролювати ступінь його незалежності від зовнішніх джерел фінансування.

Для цього необхідна розробка певної системи управлінських рішень забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства з метою організації ефективної системи взаємодії всіх елементів, які беруть участь у процесі управління підприємством. Саме тому достатньо актуальним і своєчасним є завдання дослідження системи управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження системи управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства є досить новим, адже саме поняття «соціально-економічна стійкість» увійшло в науковий обіг порівняно недавно. Ця проблема частково розкрита в працях З. Шершньової, Е. Корчагіна, Е. Кемпбелла, К. Лічса, К. Сіо, С. Ткаченка, А. Гатауліна, але, незважаючи на це, вона все ж потребує подальших досліджень і розробок.

Мета й завдання статті. Мета дослідження полягає у виявленні сутності соціально-економічної стійкості підприємства та системи управлінських рішень, що дають змогу забезпечити достатньо високий її рівень, а завдання – у формуванні оптимальної системи для її підтримки в довгостроковій перспективі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перш ніж дослідити основні структурні елементи системи управлінських рішень реалізації соціально-еко-

номічної стійкості підприємства, потрібно визначити зміст поняття «соціально-економічна стійкість». Ця економічна категорія – універсальна й використовується для описання явищ в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життєдіяльності.

Загалом, стійкість передбачає здатність системи утримувати її в заданих параметрах. Для досягнення стійкого стану підприємство, яке є відкритою соціально-економічною системою, повинно володіти здатністю відображати негативний вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, направлений на зміну стійкості підприємства як системи. Із цього погляду, класичним можна вважати визначення А. М. Гатауліна, який характеризує стійкість як стан системи або постійність послідовності з'єднання певних її елементів у часі в процесі її перетворень [1, с. 24].

Інші науковці під стійкістю підприємств розуміють їхню здатність протистояти різним негативним і природним, і економічним впливам. Це означає не тільки можливість долати несприятливі явища й уміння пристосовуватися до них, а й використовувати їх із найбільшим ефектом для підприємств. Деякі економісти під стійкістю розуміють такі властивості підприємств, які дають їм можливість у різних умовах, незалежно від ступеня відхилення їхніх характеристик від оптимальних, виготовити задану кількість кожного виду продукції необхідної якості з найменшими витратами. Інакше кажучи, стійкість підприємств – це їхня здатність протистояти негативним внутрішнім і зовнішнім впливам та вміння пристосуватися до змінних умов.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити деякі узагальнення. Будь-яка цілеспрямована система повинна в процесі свого функціонування виконувати поставлені перед нею завдання. Із позиції підприємства економічну стійкість можна розглядати як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення. Збурення можуть викликати тимчасові відхилення координат стану системи в межах заздалегідь визначених допусків, але з припиненням впливів стійка система повинна повертатись у вихідне положення. Більше того, стійкість підприємства має забезпечуватись у будь-яких умовах й ситуаціях, що виникають як усередині системи, так і в навколишньому середовищі [5].

Стосовно соціально-економічної стійкості, то під цим поняттям варто розуміти забезпечення рентабельної виробничо-комерційної діяльності підприємства за рахунок підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та управління підприємством, стійкого фінансового стану за рахунок поліпшення структури активів, а також стабільного розвитку потужності підприємства з одночасним забезпеченням соціального розвитку колективу при самофінансуванні в умовах динамічного зовнішнього середовища [2, с. 21].

На нашу думку, розв'язання завдання забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства залежить від досягнення двох основних складників його сталого розвитку:

- забезпечення безпеки (зниження ймовірності збоїв у різних підсистемах підприємства);
- підвищення адаптивності (здатності відновлювати основні показники діяльності).

Головним базисом підвищення безпеки функціонування підприємства є створення системи захисту від збоїв, заснованої на прогнозуванні, своєчасному виявленні та усуненні аварійних ситуацій. Така система повинна передбачати обов'язкове включення всього персоналу в роботу із забезпечення безпеки підприємства, а також співпрацю із торговими партнерами, органами державного й муніципального управління, навіть із конкурентами [3, с. 107].

Адаптивність підприємства залежить від його здатності швидко реагувати на зміну балансу попиту та пропозиції. Зміна співвідношення попиту й пропозиції може бути пов'язана зі зміною платоспроможного попиту, тенденціями моди, активністю конкурентів та іншими факторами зовнішнього середовища. Крім того, збої в роботі самого підприємства призводять до зниження його продуктивності й, відповідно, до неможливості задовольнити існуючий попит. Проблеми можуть виникнути у сфері матеріально-технічного постачання підприємства, у самому процесі виробництва, у процесі реалізації виробленої продукції або послуг. Для адекватної реакції на невідповідність попиту та пропозиції підприємство повинно володіти достатніми ресурсами. Крім цього, потрібно сформувати ланцюг поставок і технологічний процес виробництва таким чином, щоб продукт адаптувався до вимог споживача на пізніх етапах виробничого циклу [2, с. 34].

Для побудови системи показників сталого розвитку підприємства та формування на його основі соціально-економічної стійкості доцільно використовувати методологію побудови системи управлінських рішень.

При фундаментуванні цієї системи потрібно розділити генеральну мету «забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства» на декілька підцілей, досягнення яких забезпечуватиметься ви-

конанням певних управлінських рішень. Загалом, усі управлінські рішення, які забезпечують соціально-економічну стабільність (стійкість) підприємства, можна умовно поділити на шість груп: маркетингові, виробничі, фінансові, організаційно-управлінські, інноваційні, соціальні.

До маркетингових рішень відносять ті, які здатні посилити конкурентні позиції підприємства, його ділову активність, збільшити обсяги продажу, підвищити привабливість продукції для споживачів. Виробничі – характеризуються підвищенням ефективності використання ресурсів і виробничої діяльності; фінансові – прибутковості фінансово-господарської діяльності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Організаційно-управлінські рішення визначаються підвищенням ефективності управління й зростанням інвестиційної привабливості підприємства. Забезпечення інноваційного процесу включає впровадження нових технологій і способів організації виробництва, випуск нових видів продукції. Соціальні рішення сприяють зростанню добробуту суспільства, мають на меті економне використання природних ресурсів, розробку соціальних програм та заходів щодо підвищення професійного рівня співробітників.

Процес прийняття рішень у різних галузях економіки ідентичний. У кожному випадку для отримання ефективного рішення доцільно:

- визначити зміст проблеми й мету;
- установити всі чинники, обмеження та залежності;
- у межах накладених обмежень зібрати необхідні дані;
- здійснити їх аналіз;
- виявити альтернативні рішення та оцінити їх із погляду прибутковості;
- вибрати оптимальне рішення.

Вищезазначене свідчить про те, що ефективне прийняття рішень – це мистецтво вибору оптимальної серед наявних альтернатив. Цей вибір здійснюється за трьома можливими станами: визначеність, ризик і невизначеність [4, с. 50]. Розмежування між визначеністю, ризиком та невизначеністю відображають різницю в ступені проінформованості особи, яка приймає рішення. Якщо уявити стан її знань як лінію спектра, то на одному кінці буде визначеність (наявність повної інформації), а на іншому – невизначеність (повна відсутність інформації). Ризик (часткова інформація) міститься між ними. Положення на лінії спектра відображатиме ступінь визначеності (або невизначеності) [4, с. 51]. Отже, середовище, у якому перебуває процес прийняття управлінських рішень, можна характеризувати через концепцію визначеності, ризику та невизначеності.

Як зазначено в праці З. Шершньової, невизначеність – одна з характеристик численних явищ, що їх розглядають теорія й практика менеджменту, а саме: поведінка окремої особи чи групи осіб, організації в цілому; прийняття різних рішень; оцінювання прогнозів; розробка стратегії. Чим більший рівень невизначеності, тим нижча якість управлінських рішень й ефективність дій [6, с. 128].

Концепція визначеності передбачає такий стан інформації, коли особа, яка приймає рішення, заздалегідь знає конкретний процес реалізації кожної альтернативи, тобто має знання про стан середовища та результати кожного можливого рішення.

Концепція ризику передбачає стан інформації, коли відомі один або декілька варіантів реалізації за кожною альтернативою, а ймовірність реалізації кожного варіанта відома особі, яка приймає рішення. В умовах ризику особа, яка приймає рішення, має об'єктивні знання, спроможна спрогнозувати ймовірну сутність явищ і віддачу за кожною з можливих стратегій.

Концепція невизначеності передбачає стан інформації, коли одна або більше альтернатив мають декілька можливих варіантів реалізації, ймовірність яких або невідома, або немає сенсу. Тому, на відміну від ризику, невизначеність буде суб'єктивним явищем.

Із вищесказаного можна зробити висновок, що інформація виступає основним засобом виконання поставлених управлінських рішень. Тому на кожному етапі управління соціально-економічною стійкістю формується відповідний інформаційний потік, завдяки якому користувачі здійснюють свої функції й приймають своєчасні управлінські рішення, адаптовані до зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства. Від об'єктивного й достовірного інформаційного забезпечення багато в чому залежить успіх прийнятих рішень, що ґрунтуються на сукупності висновків про результати комплексного аналізу та обробки різноманітної інформації.

Систематизація даних зовнішньої й внутрішньої інформації дає змогу створити цілісну систему інформаційного забезпечення, зорієнтовану на ефективне управління соціально-економічною стійкістю підприємства.

Для створення та реалізації на практиці обґрунтованої системи управлінських рішень, яка покликана забезпечити високий рівень соціально-економічної стійкості підприємства доцільно дотримуватися таких вимог:

- управлінські рішення повинні бути реальні й взаємопов'язані із цілями підприємства;
- ієрархічний характер виокремлення загальних управлінських рішень, які ґрунтуються на рішеннях щодо моніторингу стійкості, фінансово-економічної безпеки, антикризового управління, управління ризиками відповідно до ланцюгів прийняття рішень;
- обґрунтованість, зваженість, надійність;
- гнучкість і динамічність.

Отже, варто зазначити, що система управлінських рішень повинна гнучко змінюватися, особливо при зміні умов функціонування підприємства. Це пов'язано з тим, що поняття «соціально-економічна стійкість» не можна розглядати в статично, адже підприємство являється відкритою системою, яка постійно співпрацює із зовнішнім середовищем, яке, як відомо, ніколи не стоїть на місці, тобто постійно перебуває у видозмінах.

Отже, система управлінських рішень щодо реалізації соціально-економічної стійкості – це множина елементів, що перебувають у взаємодії, відносинах, зв'язках та завдяки цьому являють собою цілісність [7, с. 24]. Таким чином, ми маємо змогу наочно зобразити систему управлінських рішень щодо реалізації соціально-економічної стійкості (рис. 1.).

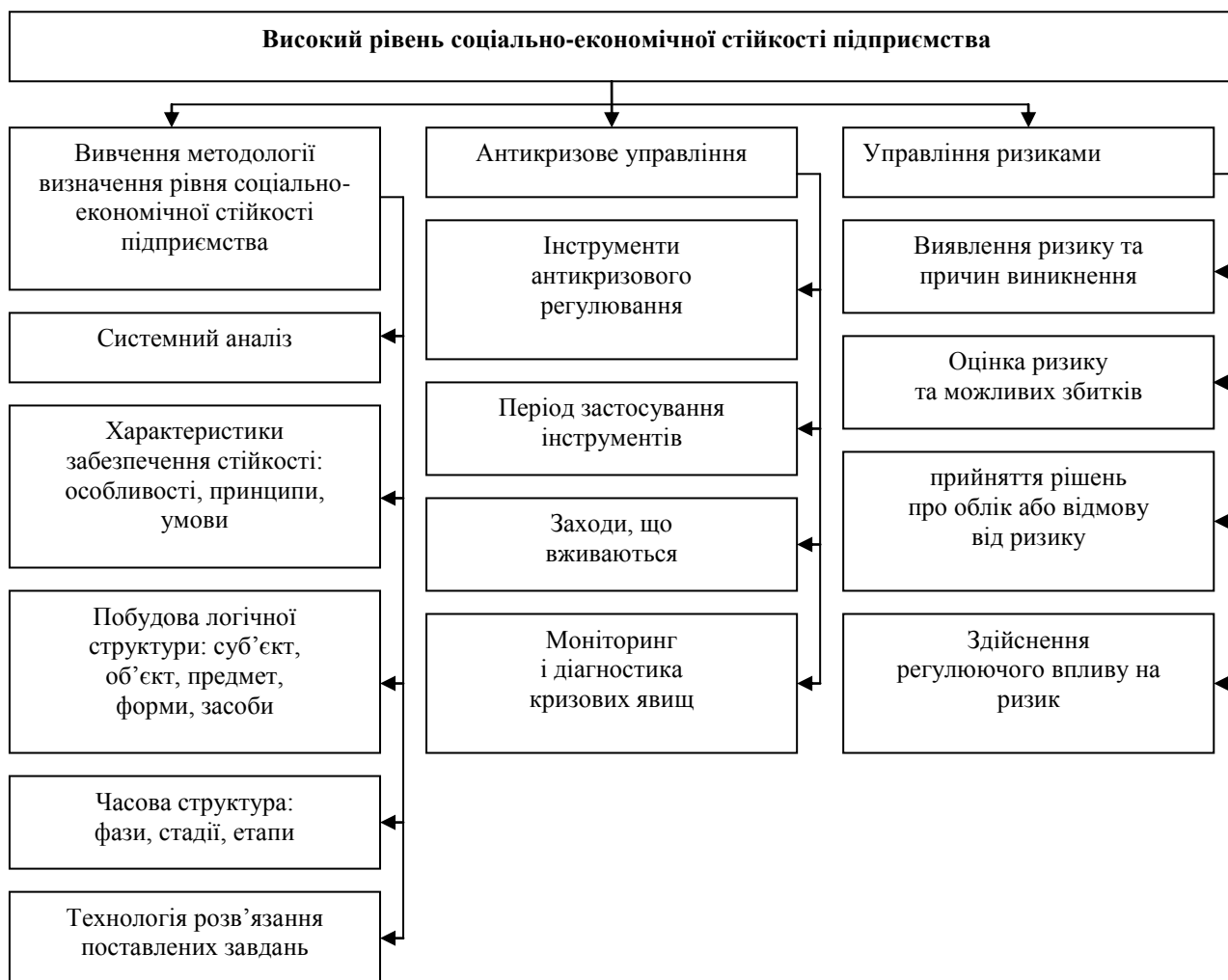

Рис. 1. Основні елементи системи управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства

Увесь процес формування системи управлінських рішень забезпечення соціально-економічної стійкості варто розділити на декілька етапів: перший – формування вихідної інформації; другий – визначення показників, що характеризують соціально-економічну стійкість; третій – аналіз отриманої інформації щодо прийнятності варіанта; четвертий – прийняття рішень. Структурно-логічну схему прийняття рішень для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства подано на рис. 2.

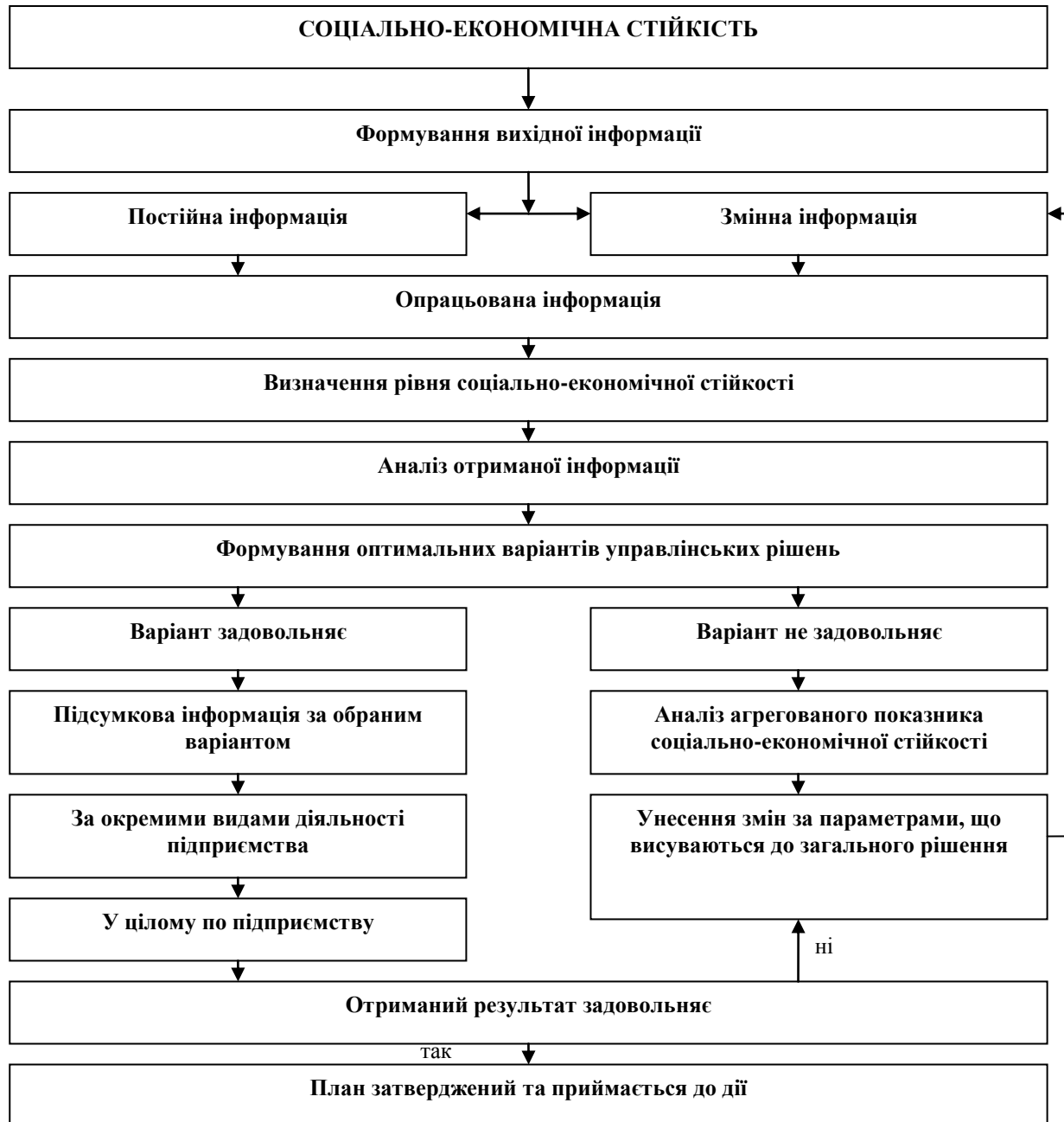

Рис. 2. Блок-схема алгоритму системи прийняття управлінських рішень забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства

Отже, на кожному етапі прийняття управлінських рішень, які покликані забезпечити високий рівень соціально-економічної стійкості, формується відповідний інформаційний потік, завдяки якому користувачі здійснюють свої функції та приймають своєчасні управлінські рішення, адаптовані до зовнішнього й внутрішнього середовищ підприємства. Від об'єктивного та достовірного інформаційного забезпечення багато в чому залежить успіх прийнятих рішень, що ґрунтуються на сукупності висновків про результати комплексного аналізу й обробки різноманітної інформації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, соціально-економічна стійкість – це забезпечення рентабельної виробничо-комерційної діяльності підприємства, за рахунок підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та управління підприємством, стійкого фінансового стану, за рахунок покращення структури активів, а також стабільного розвитку потужності підприємства та соціального розвитку колективу при самофінансуванні в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Для того, щоб це явище було достатньо ефективне й відповідало найвищим параметрам, потрібно сформувати відповідну систему реалізації управлінських рішень. Проте перш ніж ухвалити певне рішення, потрібно ретельно проаналізувати, у яких концепціях перебуває цей процес, а саме: концепції визначеності, ризику чи невизначеності. Це дасть змогу зрозуміти, якою саме інформацією володіє особа, котра приймає рішення, та чи достатньо її, щоб розв'язати завдання позитивно. Загалом, ключовими факторами, що сприяють ефективному прийняттю рішень щодо реалізації соціально-економічної стійкості підприємства на практиці, є достовірність інформації й швидкість їх прийняття.

На нашу думку, перш ніж формувати систему управлінських рішень реалізації соціально-економічної стійкості підприємства, потрібно ретельно проаналізувати його зовнішнє та внутрішнє середовища. Це дасть змогу виявити чинники, які дестабілізують впливають на нього, а також спрогнозувати його на майбутнє й тим самим чітко визначитись у заходах щодо підвищення стійкості підприємства в цілому.

Джерела та література

1. Гатаулин А. М. Система прикладных статистико-математических методов обработки экспериментальных данных / А. М. Гатаулин. – М. : Изд-во МСХА, 2002. – Ч.1. – С. 22–24.
2. Корчагина Е. В. Анализ и оценка экономической устойчивости в структурах предпринимательства / Е. В. Корчагина. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – 145 с.
3. Кемпбелл Э. Стратегический синергизм / Э. Кемпбелл, К. Лич. – СПб. : Питер, 2004. – 416 с.
4. Сно К. К. Управленческая экономика / К. К. Сно ; пер. с англ. – М. : ИНФРА М, 2000. – 671 с.
5. Ткаченко С. М. Сутність економічної стійкості підприємств та її складові / С. М. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1350>
6. Шершньова, З. Є. Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
7. Sihak Martin «Stress testing: A review of key concepts» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.defaultrisk.com/pp_test_05.htm

Левицкий Виктор. Система управленческих решений реализации социально-экономической стойкости предприятия. В статье раскрыта сущность социально-экономической стойкости предприятия, определены основные элементы, что ее формируют, поданы и охарактеризованы составляющие состояний, в которых возможно осуществление процесса принятия управленческих решений для обеспечения стойкости системы. Кроме того, в процессе проведения исследования определено, что для построения системы показателей устойчивого развития предприятия и реализации его долгосрочной социально-экономической стойкости целесообразно использовать сформированные нами методологию построения системы управленческих решений и основные требования к их принятию. Нами установлено, что задание обеспечения социально-экономической стойкости предприятия зависит от достижения двух основных составляющих его устойчивого развития, а именно: обеспечения безопасности (снижения вероятности сбоев в разных подсистемах предприятия) и повышения адаптивности (способности возобновлять основные показатели деятельности). Главным результатом статьи является формирование логической блок-схемы алгоритма реализации социально-экономической стойкости предприятия на основе системы управленческих решений, которая используется для оптимизации комплекса управления в современных условиях динамического нестабильного развития.

Ключевые слова: стойкость, социально-экономическая стойкость, система управленческих решений, неопределенность, риск, определенность, информация.

Levytskyj Viktor. The System of Realization Management Decisions Socio-economic Sustainability of an Enterprise. In the article the essence of the socio-economic sustainability of the enterprise, the basic her elements that characterize components of the condition in which it is possible realization of the process of making management decisions to ensure the sustainability of the system development of the enterprise. In addition, the research process, it was determined that to build a system of indicators for sustainable development of the enterprise and the implementation of its long-term socio-economic sustainability it is advisable to use a generated us the methodology of the system of managerial decisions and the basic requirements for their adoption. We have determined that the task of ensuring

socio-economic sustainability of the enterprise depends on achieving two main pillars of sustainable development, namely: security (reducing the likelihood of failures in various subsystems of the enterprise) and increase adaptability (ability to recover key performance indicators). The main result of the article is a build of logical flowchart of the algorithm of realization of socio-economic sustainability of the enterprise-based system management solutions, that it used to optimize management in modern conditions of dynamic and unstable development.

Key words: sustainability, socio-economic sustainability, system of management decisions, vagueness, risk, definiteness, information.

УДК 331.108

Світлана Бортнік – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та безпеки підприємства, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стратегічне управління розвитком персоналу підприємства та сучасні підходи до оцінювання його рівня

У статті розглянуто різні підходи до трактування змісту та складових частин процесу розвитку персоналу; розкрито основні завдання його стратегічного розвитку, підходи до методичного забезпечення комплексного оцінювання рівня еволюції персоналу підприємства. Доведено необхідність упровадження випереджаючого, тобто стратегічно орієнтованого, управління розвитком працівників.

Ключові слова: стратегічне управління, розвиток персоналу, оцінювання рівня розвитку персоналу, стратегічне управління розвитком персоналу підприємства, стратегія управління персоналом.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глобалізація економіки та інформатизація суспільства, прогресивний розвиток науки, техніки й технологій, інноваційність і висока науковість сучасного виробництва висувають особливі вимоги до працівників вітчизняних підприємств. Тому проста наявність професійно-кваліфікаційних навичок уже не задовольняє потреб нинішнього виробництва, котрі вимагають від працівників швидкого реагування, адаптивності, лояльності та мобільності, готовності відповідати за делегованими повноваженнями, постійного прагнення до професійного зростання, самовдосконалення як особистісних, так і ділових якостей, розвитку трудового й інноваційного потенціалів, а також співробітництва в колективі, соціальної відповідальності, підтримки ділової етики, трудової дисципліни та корпоративної культури.

Це обумовлює необхідність випереджального, тобто стратегічно орієнтованого, управління розвитком працівників.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми стратегічного управління персоналом вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких – М. Армстронг, І. Ансофф, В. Гриньова, А. Кібанов, Г. Лич, В. Маслов, Г. Назарова, А. Ткаченко, О. Ястремська. Зі свого боку, питання розвитку працівників, зокрема стратегічних аспектів, розглянуто в роботах таких науковців, як В. Верхоглядова, І. Грузіна, А. Колот, Ю. Лисенко, В. Савченко, А. Топмсон та Дж. Стрікленд, Н. Федорова, С. Шекшня й ін. Однак вивчення й узагальнення наукових праць засвідчує, що чимало питань стосовно розвитку персоналу недостатньо досліджені та розроблені. Зокрема, відсутнє чітке розуміння сутності поняття стратегічного управління розвитком персоналу, існує необхідність у формуванні методичного забезпечення об'єктивної оцінки рівня розвитку персоналу, яке б відповідало стратегічним орієнтирам підприємства й сучасним реаліям господарювання.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – обґрунтування необхідності стратегічного управління розвитком персоналу підприємства та вдосконалення процедури оцінки його рівня. **Завдання** статті – уточнити сутність і зміст поняття «розвиток персоналу», визначити місце стратегії розвитку персоналу в загальній стратегії підприємства; обґрунтувати етапи оцінки рівня розвитку персоналу; розглянути підходи щодо методичного забезпечення оцінювання рівня розвитку персоналу підприємства;

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Бурхливий розвиток ринкових відносин в Україні вимагає від виробничих підприємств нових підходів та

ефективних методів управління, які здатні забезпечити конкурентоспроможність, швидке реагування та адаптацію до мінливого зовнішнього середовища, а також сталий економічний і соціальний розвиток підприємства у довгостроковому періоді. Досягнення цього можливе лише за умови чітко спланованої та розробленої стратегії, яка є основою стратегічного управління діяльністю кожного підприємства.

Вивчення наукових джерел доводить, що сьогодні вчені розглядають стратегічне управління як таке управління підприємством, що спирається на людський потенціал як його основу, орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, здійснює гнучке регулювання й своєчасні зміни, що відповідають виклику з боку оточення та дають змогу підприємству виживати в довгостроковій перспективі. Зважаючи на це, можна стверджувати, що успіх процесу розробки й реалізації стратегії здебільшого залежить від повної мобілізації та ефективного використання трудового потенціалу підприємства, оскільки останнім часом саме персонал стає ключовим фактором, який забезпечує розвиток підприємства в перспективі. Якщо в оперативному управлінні працівники розглядаються як ресурс підприємства, тобто працівники – це виконавці окремих робіт і функцій, то для стратегічного управління персонал становить головну цінність підприємства й джерело його успіху.

Загальновідомо, що стратегія управління персоналом – одна з функціональних стратегій підприємства, логічне продовження стратегічного управління щодо всебічної роботи з персоналом. Підтвердження цього – чіткий практичний взаємозв'язок стратегічних рішень щодо діяльності підприємства із системою управління персоналом, оскільки саме працівники є одночасно організаторами та виконавцями всіх робіт. Тому саме ця стратегія, виступаючи однією з найважливіших функціональних стратегій підприємства, дає змогу забезпечити формування й використання трудового потенціалу відповідно до змін в умовах господарювання; набір і формування необхідних категорій персоналу; підготовку персоналу до відповідної професійної діяльності; належну оцінку та розвиток персоналу; постійний моніторинг безпеки праці; соціальну захищеність персоналу підприємства тощо.

Будь-які процеси, які пов'язані з персоналом, чи то залучення, використання, атестація або розвиток, потребують не тільки нагальних своєчасних заходів, а й перспективного підходу, що обумовлює необхідність запровадження ефективної системи стратегічного управління персоналом як складника стратегії розвитку підприємства в цілому [4]. Управління персоналом – стратегічна функція, що передбачає розробку кадрової стратегії, підбір персоналу, виходячи з філософії підприємства, заохочення колективних зусиль, спрямованих на його розвиток, стимулювання з урахуванням якості індивідуальної діяльності, мінімізацію трудових затрат і створення позитивного соціально-психологічного клімату на робочих місцях. Із зазначеного стає зрозумілим, що сучасна концепція управління персоналом повинна бути стратегічною, тобто її головною метою має стати ефективне використання трудового потенціалу підприємства, адекватного умовам зовнішнього та внутрішнього середовищ, для досягнення успіху в довгостроковій перспективі [5].

Ключові питання у сфері стратегічного управління персоналом у науковій літературі розроблені недостатньо повно. Так, В. Маслов [7], підкреслюючи ключову роль розвитку підприємства загалом та розвитку персоналу зокрема, вважає, що стратегічне управління персоналом передбачає здійснення найму персоналу, його оцінку, винагородження й розвиток, виходячи з цілісного уявлення про цілі розвитку підприємства.

На дещо звужене трактування стратегічного управління персоналом натрапляємо в працях [1; 6; 9] – це управління процесом формування конкурентоспроможного трудового потенціалу підприємства з урахуванням змін у його зовнішньому та внутрішньому середовищах, які відбуваються нині або можуть відбуватися в майбутньому, що дає змогу підприємству вижити, розвиватися та досягати своїх цілей у довгостроковій перспективі. На нашу думку, більш точне розуміння, що не лише процес формування трудового потенціалу, а весь сукупний трудовий потенціал підприємства, динаміка його розвитку, використання, структура, політика щодо персоналу, а також необхідні технології й методи управління, які спираються на відповідні принципи стратегічного управління як персоналом, так і підприємством, є об'єктом стратегічного управління.

Центральне місце в стратегічному управлінні персоналом належить процесу розробки та реалізації відповідної стратегії управління персоналом, оскільки від того, наскільки вдало буде обрано й реалізовано стратегію управління, залежатиме успішне функціонування підприємства в цілому.

У науковій літературі трапляються різноманітні, іноді навіть прямо протилежні, трактування сутності поняття «стратегія управління персоналом», однак найбільш удале визначення дає А. Кібанов [6, с. 211]. Автор розглядає стратегію управління персоналом як «...ретельно продуманий, розроблений керівництвом організації пріоритетний, якісно визначений напрям дій, необхідний для досягнення довгострокових цілей зі створення високопрофесійного, відповідального та згуртованого колективу, що враховує стратегічні завдання підприємства і його ресурсні можливості...». Виходячи із зазначеного, очевидно, що стратегія управління персоналом повинна бути спрямована на формування конкурентоспроможного кадрового потенціалу, забезпечення його постійного розвитку й ефективного використання з урахуванням стратегічних цілей підприємства, результатів аналізу власних сильних та слабких сторін, мінливих факторів навколишнього середовища й ресурсного потенціалів. Тому процес розробки та реалізації стратегії управління персоналом повинен здійснюватися відповідно до реальних умов функціонування підприємства, підпорядковуватися загальній стратегії розвитку й за рахунок постійного моніторингу зовнішнього середовища вдало використовувати власні конкурентні переваги, можливості та реагувати на реальні загрози.

Окрім того, процес розробки стратегії управління персоналом слід проводити з урахуванням впливу факторів внутрішнього середовища, можливих змін, а також результатів аналізу сильних і слабких сторін трудового потенціалу підприємства. Оскільки сам процес розробки та реалізації стратегії управління персоналом відбувається в межах системи стратегічного управління персоналом, у якій реалізується весь комплекс його функцій, то доцільно виокремити її складові елементи – підсистеми [4]:

- планування персоналу (складання планів та прогнозів щодо якісної й кількісної потреби в персоналі; вибір методів розрахунку кількісної потреби в працівниках; розробка автоматизованої системи управління персоналом);

- підбір та найм персоналу (аналіз відповідної інформації щодо персоналу; розробка посадових інструкцій; здійснення його відбору та оцінки; формування й комплектування кваліфікованого штату працівників);

- профорієнтація та адаптація персоналу (постійна робота з персоналом; створення належних умов для роботи та розвитку працівників; ознайомлення із системою цінностей підприємства);

- оцінка й атестація персоналу (розробка ефективних методів, критеріїв і принципів оцінки персоналу; оцінка кадрів, проведення атестації; оцінка результатів діяльності персоналу);

- формування кадрового потенціалу (аналіз якісного складу управлінських кадрів; організація постійної роботи з молодими спеціалістами; розробка науково-практичних основ підбору та розстановки керівних кадрів);

- мотивація персоналу (розробка ефективної системи мотивації; постійний аналіз потреб працівників; удосконалення форм матеріальної й морального стимулювання персоналу);

- розвиток персоналу (підготовка та контроль за реалізацією процесу навчання, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів; сприяння самовираженню та саморозвитку працівників);

- управління плинністю кадрів (розробка процедур підвищення, пониження, переводу й звільнення працівників);

- соціальний розвиток та організаційна культура (організація громадського харчування; медичного й житлово-побутового обслуговування; розвиток організаційної культури; забезпечення охорони здоров'я та відпочинку; організація соціального страхування).

Слід підкреслити, що впровадження на підприємстві системи стратегічного управління передбачає чітку організацію й практичне здійснення професійної діяльності стосовно стратегічного аналізу, розробки, розвитку, реалізації та контролю стратегії, що зорієнтована на досягнення головної місії й цілей функціонування. У якості головного складника системи стратегічного управління найчастіше застосовують систему збалансованих показників, що являє собою комплексний інструмент, спрямований на управління показниками, що забезпечує досягнення стратегічних цілей [2]. Реалізуючи їх та порівнюючи між собою досягнуті результати із запланованими, можна оцінити ефективність впровадження на підприємстві системи стратегічного управління.

Отже, з урахуванням вищевикладеного відзначимо, що під стратегічним управлінням персоналом варто розуміти багаторівневий комплексний процес визначення довгострокових напрямів із кадрової роботи та забезпечення досягнення стратегічних цілей із метою формування, розвитку й ефективного використання персоналу підприємства.

Реалізація в межах стратегічного управління персоналом провідної ідеї щодо інвестування в людський капітал та його інноваційний розвиток визначає найбільшу значимість і необхідність упровадження стратегій управління персоналом у системи управління кожним сучасним підприємством. Лише підтримка й розвиток конкурентоспроможного потенціалу персоналу дає змогу підприємству гнучко реагувати на мінливість навколишнього середовища, досягати стратегічних цілей та успішно, стабільно функціонувати на ринку. Тому одне з найважливіших місць у системі стратегічного управління персоналом займає розвиток працівників. Сказане підтверджується досвідом провідних компаній розвинутих країн, успіх котрих обумовлений переважно створенням високоефективних механізмів управління персоналом, в основі яких лежить комплексний, стратегічний підхід до використання й розвитку трудового потенціалу. Людський капітал сьогодні визнаний ключовим чинником існування підприємства, фактором забезпечення його гнучкості, рентабельності та адаптивності, його найбільшою конкурентною перевагою.

Варто зауважити, що, попри об'єктивну необхідність і реальну практичну потребу, розвиток персоналу є напрямом, який ще досить мало висвітлений у наукових джерелах. Результати сучасних досліджень [1; 3; 8; 11] підтверджують, що в практичній галузі розвитку працівників не вистачає стратегічної орієнтації, тобто орієнтації на перспективи розвитку підприємства. Певною мірою це обумовлене суттєвими розбіжностями в розумінні розвитку персоналу. Так частина фахівців у сфері планування персоналу [1; 6] схильні вважати розвиток персоналу функцією, сферою управління людськими ресурсами, інші [9; 10] стверджують, що це певний процес, а деякі дослідники взагалі ототожнюють термін «розвиток персоналу» з поняттям «навчання персоналу», що є неприпустимим. Тому існує потреба в уточненні поняття «розвиток персоналу».

На думку О. Грішної, розвиток персоналу – це, передусім, складний комплекс організаційно-економічних заходів щодо навчання персоналу, його перекваліфікації та перепідготовки. А. Кібанов [6] відносить до цих заходів також професійну адаптацію персоналу, оцінку кандидатів на вакантні посади, планування трудової кар'єри й службово-професійне просування персоналу, його періодичну атестацію. Учені В. Данюк, В. Петюх, С. Цимбалюк та В. Савченко під розвитком персоналу розуміють «системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для їх підготовки до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників і вдосконалення соціальної структури колективу» [10]. Цей підхід до розуміння розвитку персоналу є доцільним, оскільки визначає його місце та значення для кожного працівника й підприємства в цілому.

Отже, виходячи із вищенаведених визначень, можна констатувати, що розвиток персоналу являє собою безперервний комплексний системно організований процес прогресивних якісних змін у професійно-кваліфікаційному рівні персоналу, що забезпечує досягнення стратегічних цілей діяльності підприємства завдяки ефективному використанню трудового потенціалу кожного працівника.

Розуміння об'єктивної потреби в розвитку персоналу потребує виділення основних переваг, які отримують як працівник, так і підприємство загалом за ефективної реалізації цього процесу. До таких переваг можна віднести підвищену цінність висококваліфікованих фахівців, гарантовану зайнятість, перспективу формування та реалізації висхідної кар'єри, високу адаптивність і максимальну підготовку персоналу до перспективних завдань; умотивованість та задоволеність роботою, можливість виявлення перспективних працівників і менеджерів, формування якісного й дієвого кадрового резерву; використання передових технологій, суттєве покращення якості товарів і послуг, що забезпечить підтримку конкурентних позицій підприємства, швидке реагування кваліфікованого персоналу на зміни середовища та потреби споживачів, підвищення ефективності для підприємства процесу безперервної підготовки й розвитку персоналу.

Процес розвитку персоналу підприємства повинен будуватися на чітко визначених принципах, дотримання яких спроможне забезпечити всебічний розвиток ділових якостей персоналу, упровадити дієву стратегію управління персоналом відповідно до цілей діяльності підприємства, сформувати єдину систему корпоративних цінностей та вдосконалити організаційну культуру. На нашу думку, в основі процесу розвитку персоналу мають лежати такі принципи, як характер навчання та розвитку персоналу відповідно до прогнозів науково-технічного розвитку та потреб розвитку підприємства; налагодженість системи зворотного зв'язку між усіма ланками підприємства; цілісність системи розвитку та гнучкість застосування різноманітних видів і форм розвитку персоналу; наяв-

ність системи матеріальної та нематеріальної мотивації розвитку персоналу; формування системи розвитку персоналу з урахуванням ресурсних можливостей підприємства.

Процес управління персоналом і його розвитком взаємопов'язаний та залежить від стратегії підприємства, а тому повинен визначатися й реалізовуватися як стратегічний. Усвідомлення стратегічної важливості розвитку персоналу відбувається тоді, коли потенціал працівників стає центральним стратегічним ресурсом і найбільшою статтею витрат підприємства.

У якості основних завдань стратегічного розвитку персоналу вчені [4; 5; 11] виділяють такі:

- розроблення стратегій індивідуального навчання, яке повинно визначати потребу в навчанні, уключати планування особистісного розвитку й самонавчання, підтримувати індивідуальне навчання працівників за рахунок консультування керівництва, наставництва, створення навчальних центрів, зовнішніх і внутрішніх тренінгових програм, курсів, які здатні задовольнити як потреби кожного окремого співробітника, так і групи працівників;

- удосконалення організаційного навчання й створення підприємства, що навчається самостійно. Стратегія організаційного навчання спрямована на розвиток ресурсних можливостей підприємства, формування в працівників чіткого та цілісного бачення стратегічного розвитку підприємства, підтримку стимулювання навчання й інноваційного клімату в колективі;

- покращення адаптивних здібностей, підвищення ділової активності працівників та розвиток їхніх інноваційних якостей;

- управління знаннями (стратегія управління знаннями вважає знання головним ресурсом, заохочення процесу обміну якими дасть змогу налагодити взаємодію між персоналом і забезпечить доступ до інформації для навчання);

- формування інтелектуального капіталу (стратегія розвитку інтелектуального капіталу повинна ґрунтуватися на інформації про наявні можливості та оцінці майбутніх потреб, потім визначати можливості розвитку особливих вмінь і навичок персоналу для задоволення майбутніх потреб підприємства та розробки стратегії навчання працівників);

- покращення якостей управлінського персоналу, розвиток етичної відповідальності, компетентності й «емоційної культури» (саморегуляція, самовизначення, соціальна орієнтація та соціальні вміння й навички дають змогу не тільки визначати власні почуття та почуття оточуючих людей, а й допомагають мотивувати себе й оточуючих керувати власними емоціями та поведінкою, ставленням до інших людей відповідно до норм моралі. Це в сукупності створює етичну компетентність персоналу та «емоційну культуру», які здатні створити сприятливий позитивний клімат у колективі й уникнути конфліктів).

Отже, як випливає з вищевикладеного, загальна стратегія установлює пріоритети та розробляє напрями розвитку підприємства на перспективу, а стратегія розвитку персоналу, зі свого боку, визначає персонал, із яким професійно-кваліфікаційним рівнем і в якій кількості потрібен підприємству для забезпечення відповідного рівня ефективності діяльності щодо досягнення стратегічних цілей. Однак на практиці при визначенні рівня розвитку працівників у конкретних умовах виникає низка труднощів.

Слід зазначити, що використання на практиці такого показника, як рівень розвитку персоналу, – необхідна умова ефективного функціонування системи стратегічного управління підприємством, оскільки правильне визначення системи показників щодо розвитку працівників та їх узагальнюючий аналіз дають змогу вищій ланці управління скоординувати діяльність підприємства в правильному напрямі й спланувати відповідні заходи щодо вибору ефективних методів розвитку власних працівників. Рівень розвитку персоналу можна визначити як комплексний інтегральний показник поточного стану процесу професійного навчання, підготовки та перепідготовки працівників із метою виявлення змін професійно-кваліфікаційного рівня персоналу для виконання нових виробничих функцій, формування й планування кадрового резерву, кар'єрного просування та вдосконалення організаційної культури персоналу, що дасть змогу реалізувати стратегічні цілі діяльності підприємства [4].

Комплексна діагностика рівня розвитку персоналу й стану реалізації цього процесу повинна супроводжуватися розробкою відповідного інструментарію оцінки, визначенням переліку показників, що характеризують розвиток працівників підприємства. Проведення такої оцінки на підприємстві може здійснюватися поетапно в такій послідовності:

1. Визначення мети дослідження й вибір методів оцінки рівня розвитку персоналу (для відбору найбільш значущих показників із груп результативності праці персоналу, якості процесів управління ним і витрат на розвиток).

2. Збір статистичної інформації та визначення складу експертної групи. Формування масиву вихідних даних (методами фіксації, опитування, спостереження тощо).

3. Обробка зібраної інформації (оцінка прояву кожної якості й визначення ймовірного рівня прояву якостей працівника). Стандартизація значень показників, встановлення ступеня їх впливу на розвиток персоналу та вибір найбільш значущих кількісних показників, що увійдуть до складу інтегрального показника рівня розвитку персоналу.

4. Перевірка достовірності отриманих результатів.

5. Визначення інтегрального показника рівня розвитку персоналу.

6. Аналіз отриманих результатів і розроблення рекомендацій щодо підвищення рівня розвитку персоналу підприємства

Як видно, розв'язання проблеми оцінки рівня розвитку персоналу досить складне, динамічне й перманентне. Тому керівництво підприємства має чітко пам'ятати, що загрозило не тільки ігнорування процесу постійної підтримки розвитку персоналу, а й неналежне забезпечення необхідного моніторингу за його станом та своєчасної оцінки результатів професійно-кваліфікаційного зростання трудового потенціалу працівників підприємства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Із викладеного вище випливає, що визначити й оцінити рівень розвитку персоналу, його інноваційний потенціал і здатність до постійного самовдосконалення, розвитку творчих здібностей є трудомістким завданням для керівництва, але водночас його розв'язання – передумова для визначення причин, що можуть гальмувати розвиток персоналу, факторів та мотивів, що, навпаки, його стимулюють. Тому важливий аналіз зовнішнього й внутрішнього середовищ, у яких протікає процес розвитку персоналу, оскільки від умов, створених для професійно-кваліфікаційного зростання, залежить ефективність розвитку персоналу та окупність інвестованих у нього коштів і часу.

Отже, лише за допомогою аналізу впливу факторів усіх чинників можливо визначити наявні проблеми та передумови розвитку персоналу, сформувати систему показників, за допомогою яких можна описати цей процес і надати достовірну інформацію для оцінки рівня розвитку працівників підприємства. Отже, підвищення ділової активності працівників, продуктивності праці, збереження конкурентоспроможності підприємства стають можливими лише за умови впровадження та ефективної реалізації процесу розвитку персоналу, який, зі свого боку, потребує значних капіталовкладень. Інвестиції підприємства в професійний розвиток своїх співробітників не тільки збільшать внесок кожного працівника в досягнення цілей підприємства й покращать фінансові результати діяльності, але й сприятимуть створенню позитивного клімату на підприємстві, підвищать мотивацію працівників, їхню відповідальність, компетентність і відданість підприємству.

Джерела та література

1. Балабанова Л. В. Стратегічне управління персоналом підприємства : навч. посіб. – К. : Знання, 2011. – 232 с.
2. Бортник С. М. Практичне застосування збалансованої системи показників як інструмента стратегічного планування діяльності підприємства / С. М. Бортник // Вісник Волинського інституту економіки і менеджменту : наук. журн. – 2014. – Т. 1. – № 10. – С. 40–51.
3. Гугул О. Я. Теоретичні засади управління розвитком персоналу / О. Я. Гугул // Інновація економіка : всеукр. наук.-виробн. журн. – Тернопіль : ІКСГП НААН, 2013. – № 6 (44). – С. 194–198.
4. Дериховська В. І. Стратегія управління персоналом: її види та особливості / В. І. Дериховська // Науковий вісник : зб. наук. пр. – Одеса : ОНЕУ, 2013. – № 10 (189). – С. 37–50.
5. Дериховська В. І. Взаємозв'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом / В. І. Дериховська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7 (426). – С. 341–347.
6. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации: стратегия, маркетинг, интернационализация : учеб. пособие / А. Я. Кибанов. – М. : Инфра-М, 2009. – 301 с.
7. Маслов В. И. Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры / В. И. Маслов. – М. : Изд-во «Финпресс», 2004. – 288 с.
8. Пархоменко Н. А. Середовище стратегічного управління персоналом / Н. А. Пархоменко // Науковий вісник ЛНАУ. – 2010. – № 17. – С. 172–180.
9. Романюк Л. М. Теоретичні аспекти стратегічного управління підприємством та його персоналом / Л. М. Романюк // Наукові праці КНТУ : Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 210–218.
10. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / В. А. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002. – 351 с.
11. Шимановська-Діанич Л. М. Управління розвитком персоналу організації: теорія і практика : монографія / Л. М. Шимановська-Діанич. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – 462 с.

Бортник Светлана. Стратегическое управление развитием персонала предприятия и современные подходы к оцениванию его уровня. В статье рассмотрены разные подходы к трактовке содержания и составляющих процесса развития персонала, раскрыты основные задачи стратегического развития персонала, подходы относительно методического обеспечения комплексного оценивания уровня развития персонала предприятия. Выделены принципы развития персонала, соблюдение которых способно обеспечить всестороннее развитие современных деловых качеств персонала, внедрить согласованную и скоординированную стратегию управления персоналом в соответствии с целями деятельности предприятия.

В статье доказана необходимость изучения стратегического развития персонала как современного направления раскрытия и совершенствования человеческого потенциала в соответствии с существующими и потенциальными целями предприятия и внедрения опережающего, то есть стратегически ориентированного управления развитием работников.

Выделены этапы процедуры проведения комплексного оценивания уровня развития персонала, последовательное соблюдение которых позволяет соединить элементы количественной и качественной оценки и позволит более точно определить резервы развития трудового потенциала и гармонично соединить потребность развития персонала со стратегическими целями деятельности предприятия.

Ключевые слова: стратегическое управление, развитие персонала, оценивание уровня развития персонала, стратегическое управление развитием персонала предприятия, стратегия управления персоналом.

Bortnik Svitlana. A Strategic Management and Modern Going Development of Personnel of Enterprise is Near the Evaluation of His Level. In the article the different approaches to interpretation of the content and components of the personnel development process are considered; the basic tasks of the personnel strategic development are exposed as far as approaches concerning methodical support of complex evaluation of the development level of the enterprise personnel. Principles of the personnel development are distinguished. Following of these principles are able to provide all-round of modern business skills of personal and to improve coordinated strategy of personal development according to enterprise goals.

In the article the necessity of study of personnel strategic development is proven as modern direction of opening and perfection of human potential in accordance with the existent and potential tasks of enterprise and LED, that the strategically oriented management development of workers.

The stages of procedure of complex evaluation of the personnel development level are selected, the successive observance of which allows to connect the elements of quantitative and qualitative estimation and will allow to define more exactly backlogs of the labour potential development and to connect harmoniously the necessity of the personnel development with the strategic aims of the enterprise activity.

Key words: strategic management, development of personnel, evaluation of the personnel development level, strategic management of enterprise personal development, strategy of personal development.

УДК 658.5

Олена Мишко – кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та безпеки підприємства,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Інноваційний підхід до вдосконалення системи управління якістю на підприємстві

У статті досліджено особливості вдосконалення систем управління якістю на підприємстві за допомогою реінжинірингу бізнес-процесів та їх використання для підвищення ефективності управління підприємством. У межах системи управління якістю в роботі запропоновано певні заходи, виконання яких дасть змогу забезпечити випуск якісної продукції, упевненість у компетенції й визнання на національному та міжнародному рівнях. Запропоновано створення оптимальної системи менеджменту якістю, заснованої на результатах моделювання бізнесу.

Ключові слова: якість, управління якістю, процес, бізнес-процес, менеджмент системи якості, конкурентоспроможність, реінжиніринг.

Постановка наукової проблеми та її значення. Багато вітчизняних підприємств намагаються впровадити системи управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів ISO-9000.

Питання оптимізації управління підприємством вирішальне для керівників. Від якості безпосередньо залежить успіх бізнесу. Досягнення успіху в ринкових умовах неможливе без чіткої, усебічно продуманої та впровадженої системи заходів, спрямованих на забезпечення стабільного виробництва продукції, товарів або послуг заданого рівня якості.

Керуючи якістю, ми керуємо проектами, ресурсами, маркетингом, персоналом, процесами виробництва.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Нині однією із серйозних проблем для українських підприємств є створення системи управління якістю, що підвищує продуктивність, конкурентоспроможність продукції, збільшує довіру до організації. За результатами досліджень встановлено, що дієвим засобом конкурентоспроможності підприємства виступає вдосконалена організація виробництва на основі системи управління якістю. Проблематику управління якістю досліджували вчені різних країн. Накопичено значний досвід у сфері менеджменту якості. Великий внесок у розробку теорії управління якістю зробили закордонні й вітчизняні науковці (В. Віткін, А. Глічев, К. Ісікава, В. Ільїн, С. Ілляшенко, П. Калита, Ю. Койфман, В. Павлов, В. Танигін, Дж. Харрінгтон, М. Шаповал та ін.). Проте проведені дослідження потребують подальшого вивчення досвіду використання систем управління якістю, їх удосконалення за допомогою створення оптимальної системи менеджменту якості, заснованої на результатах моделювання бізнесу.

Мета дослідження – з'ясувати суть понять процесу управління якістю, дослідити особливості вдосконалення систем управління якістю на підприємстві за допомогою реінжинірингу бізнес-процесів та їх практичного використання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Багато з підприємств досі вважають: це їхня справа, яким чином вони забезпечують якість. Але так відбувається до тих пір, поки не з'являються конкуренти. І тоді однієї декларації про здатність стабільно забезпечувати якість своєї продукції стає недостатньо. Потенційні замовники хочуть мати незалежне й об'єктивне підтвердження такої здатності, чим, починаючи з кінця 80-х років, у всьому світі вважається сертифікація системи менеджменту якості на відповідність спеціальним нормам, що містять мінімальні вимоги до таких систем.

Змінити таке становище в Україні й інших країнах СНД можна, якщо змінити зі сторони керівників підприємств методи керівництва діяльністю у сфері якості, що обумовлено розвитком у цих державах повноцінних ринкових відносин. Фірма, у тому числі й українська, може стати якісною лише в результаті радикального реформування своєї корпоративної культури на принципах загального менеджменту якості – TQM (total quality management).

Стандарти ISO серії 9000 установили єдиний, визнаний у світі підхід до умов щодо оцінки систем якості й одночасно регламентували відносини між виробниками та споживачами продукції. Іншими словами, стандарти ISO – тверда орієнтація на споживача [1; 2].

При цьому йдеться про культуру виробництва. Формування корпоративної культури на принципах TQM – це стратегічний напрям розвитку, що веде до якості фірми. Але такий розвиток може бути успішним лише в тому випадку, якщо проектний підхід до організації на підприємстві системи якості одночасно буде й комплексним.

TQM припускає високу якість усієї роботи для досягнення необхідної якості продукції. Насамперед, це робота, пов'язана із забезпеченням високого організаційно-технічного рівня виробництва, належних умов праці. Якість роботи включає обґрунтованість прийнятих управлінських рішень, систему планування. Особливе значення мають якість роботи, безпосередньо пов'язаної з випуском продукції (контроль якості технологічних процесів, своєчасне виявлення браку). Якість продукції – складова частина й наслідок якості роботи. Для того, щоб зробити ту чи іншу продукцію, виконати роботу, зробити послугу, потрібно здійснити низку операцій, підготовчих робіт. Кінцева якість залежить від якості роботи на кожному етапі.

Особливо слід відзначити такий напрям, як забезпечення якості функціонування систем управління.

Головне те, що, упровадивши дієву систему менеджменту якості, підприємство стає готовим до конкурентної боротьби й створює умови для свого подальшого розвитку.

Одна з умов подолання кризи, забезпечення стабільного розвитку національної економіки – удосконалення структурно-функціональної організації та системи управління процесами якості продукції.

Для забезпечення ефективного функціонування організації потрібно визначити процеси, що застосовуються, механізми взаємодії та управління ними. Поняття процесу включає технологічний процес діяльності й послідовність дій від початку до кінцевого результату. Кожен зі спеціалізованих процесів розглядають як складний процес, створений із більш простих [3, с. 133].

Система управління – це послідовний набір взаємозалежних та взаємодіючих організаційних і практичних заходів, спрямованих на впровадження політики й установаження та досягнення відповідних цілей. Організаційні заходи повинні забезпечити вдосконалення оперативних процесів. Ефективна система управління повинна забезпечувати визначення ризиків, їх контроль і збільшувати можливості для вдосконалення діяльності організації задля задоволення вимог зацікавлених сторін. Дієва система управління включає в себе практичні та організаційні заходи. Управління процесами в межах організації називається «підходом на основі процесів» [4, с. 74].

Система управління якістю сприяє розвитку ініціативи, творчості працівників, покращенню якості продукції. Розв'язувати проблему поліпшення якості продукції стає все більш складно – необхідний комплексний, системний підхід, який можна здійснити лише на основі посилення ролі інформаційних технологій.

Інформація, інформаційні технології, як і інші структурні елементи організації, набувають великого значення для діяльності підприємства. Інформаційна стратегія впливає на бізнес-стратегію підприємства та забезпечує отримання конкурентних переваг [5, с. 183].

Різноманітність процесів викликає наявність великого обсягу документованих процедур. Упровадження системи управління якістю, внутрішній документообіг ускладнюють організаційну діяльність підприємства.

Якісне покращення окремих напрямів діяльності організації – мета реінжинірингу бізнес-процесів. Його розглядають як ключовий фактор підвищення ефективності роботи підприємств. Термін «реінжиніринг бізнес-процесів» уводиться в науковий та управлінський обіг на початку 1990-х рр. Необхідність реінжинірингу пов'язана з високою динамічністю сучасного ділового світу. Нескінченні зміни в технологіях, на ринках збуту спонукають підприємство зберегти свою конкурентоспроможність за допомогою перебудови корпоративної стратегії та тактики [6].

Основною метою реінжинірингу бізнес-процесів на підприємстві, яке налаштоване на постійне підвищення ефективності функціонування, є розробка й упровадження якісно надійної та функціональної системи управління якістю, що дасть можливість йому досягти максимальної якості в роботі. Мета реінжинірингу конкретизується завдяки виконанню трьохрівневої системи завдань. До завдання першого порядку належать упровадження системи управління якістю відповідно до міжнародних стандартів ISO 9001:2009, 14001:2004; застосування стратегічного управління як основи розвитку; організаційна реструктуризація підприємства; створення організації управління, що забезпечує постійне навчання персоналу; формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення СУЯ. Інформаційне забезпечення бізнес-процесів підприємства функціонує як сукупність взаємопов'язаних процесів [7, с. 75].

Завдання другого порядку – упровадження технології, що повністю задовольнятиме потреби споживачів, партнерів, інших зацікавлених осіб; проведення комплексу робіт із реінжинірингу основних бізнес-процесів для забезпечення високої якості робіт і послуг, підвищення ефективності діяльності підприємства загалом; формування дієвих команд фахівців, які в комплексі розв'язують завдання ефективного функціонування бізнес-процесів; гармонізація інтересів усіх учасників проекту, а також зусиль керівництва та працівників компанії щодо розв'язання стратегічних завдань за допомогою впровадження системи збалансованих показників якості. Завдання третього порядку – проектне управління процесами реалізації заходів стратегічного плану; формалізація бізнес-процесів операційної діяльності; здійснення комплексного плану автоматизації бізнес-процесів, а також процесів розробки й упровадження нових послуг, робіт; виконання комплексу робіт щодо реінжинірингу бізнес-процесів. Основні завдання реінжинірингу бізнес-процесів – зміна організаційної структури підприємства з функціональної на крос-функціональну (або бригадну) чи горизонтальну на рівні вищого керівництва та бригадну – на рівні бізнес-процесів; формування системи мотивації до самостійної роботи, ініціативності в межах процесів, оцінки й винагороди за отриманий результат; формування нової корпоративної культури на засадах максимального задоволення потреб споживачів. Уся суть реінжинірингу бізнес-процесів побудована на системі докорінних перетворень в

організації. Спочатку відбувається моделювання організації, а потім – зміна цієї моделі під розв’язання конкретних завдань, найчастіше за допомогою рішучого видалення нераціональних складників.

Досліджуючи реінжиніринг, встановлено, що ключовий його елемент – ретельне конструювання такого рішення бізнес-процесів, при якому забезпечується «прорив», який забезпечить радикальне підвищення підсумкової ефективності в діяльності підприємства. Саме тут «кількість» потрібно перевести в «якість», тому що тільки якісний стрибок дасть змогу підприємству вийти на зовсім новий рівень і на цій основі розвиватися далі, використовуючи еволюційні вдосконалювання. Саме такий перехід на більш якісний рівень слід уважати реінжинірингом. Водночас реінжиніринг – це не просто один із засобів успішного розвитку підприємницької діяльності, це новий підхід до мислення, погляд на побудову підприємства як на інженерну діяльність. У цілому він являє собою процес фундаментального переосмислення й реконструкції бізнесу, що втілює в себе нові способи виконання робіт. Однак слід мати на увазі, що процес проведення реінжинірингу на підприємствах не є ізольованим числом технологічних рішень, а складовою частиною комплексної системи перетворення підприємницької діяльності підприємства. На сьогодні конкурентоспроможність підприємства значною мірою залежить від можливості перетворення основних процесів підприємства в підтримку стратегічних ініціатив, що здатні задовольнити вимоги споживача. Поява комп’ютерних програм для підтримки управління змінами стала можливою після прийняття стандартів опису тих елементів керування, яким не властивий кількісний вимір (бізнес-процеси, структура). Основу діяльності організації становлять її бізнес-процеси, які визначаються цілями й завданнями організації. Підприємство повинно вдосконалювати свою виробничу базу, систему матеріально-технічного забезпечення, розвиватись інноваційним шляхом. Це дає можливість проникнути в нові сфери способом. Процеси забезпечують реалізацію всіх видів діяльності організації, пов’язаних із виробництвом товарів і послуг, які корпорація або робить, або продає й поставляє, або робить усе це в сукупності [8, с. 25].

Основа реінжинірингу підприємства – реінжиніринг бізнес-процесів. Питання полягає не тільки в тому, яким способом процеси пов’язані між собою, але і як здійснюється їх координація. Пов’язані між собою процеси можуть бути традиційно та інноваційно. При цьому підрозділи, що виконують зазначені функції (процеси), існують, як паралельно, і управляються по вертикалі з одного центру, і як підрозділи, що виконують основні функції (процеси), та координуються між собою, будучи ланками одного горизонтального технологічного ланцюжка. У результаті реінжинірингу бізнес-процесів підприємства відбувається інноваційне поєднання бізнес-процесів. Для управління процесами як системою потрібно мати чітко сформульовану процесну структуру, тобто вибудувати її в певному взаємопов’язаному порядку. Оскільки кожен процес призначений для одержання результату, що використовуватиметься далі задля одержання наступного результату на подальших етапах і вищих рівнях виробництва, організаційна структура має забезпечити досягнення загальних цілей компанії. Структура процесів визначається структурою дерева цілей підприємства. Саме тоді вдосконалення процесів буде найефективнішим засобом досягнення цілей. Отже, у результаті реінжинірингу бізнес-процесів існуюча функціональна структура підприємства поступиться місцем новій структурі, у якій сформовано горизонтальні технологічні зв’язки за основними бізнес-процесами, на чолі яких стоять процесні менеджери. Генеральний директор (головний контролер усіх процесних інженерів) координує роботу бізнес-процесних менеджерів (контролерів), а не керує численними службами, які слабо взаємопов’язані між собою. Оскільки в центрі цього ланцюжка стоїть виробник продукції та послуг, безпосередньо пов’язаний зі споживачем, то весь бізнес-процес спрямовується на задоволення потреб споживача, тобто така реінжинірингова структура підприємства буде зорієнтована на ринок. Виходячи з аналізу цілей, завдань і змісту реінжинірингу бізнес-процесів, можна відзначити низку його суттєвих властивостей:

1. Реінжиніринг означає сміливу й рішучу відмову від застарілих догм, норм і правил. Якщо інжиніринг (від англ. *Engineering*) означає проектувати, винаходити, вигадувати, то реінжиніринг – перепроєктування ділових процесів і початок як із «чистого аркуша».

2. Реінжиніринг застосовується не для того, щоб зробити «косметичний ремонт» і невеликі зміни на підприємстві. Реінжиніринг – це «капітальний ремонт» для досягнення істотних поліпшень у бізнесі. Реінжиніринг – інноваційний та творчий процес, що вимагає креативності й ініціативи. Він може успішно застосовуватися лише тоді, коли керівництво підприємства усвідомило необхідність революційних змін.

Реінжиніринг – це відмова від управління функціональними службами на користь управління бізнес-процесами на чолі з процесним менеджером. Будь-який бізнес-процес починається з вивчення потреб споживача й закінчується обслуговуванням клієнта. У процес реінжинірингу входять усі сфери його діяльності: маркетинг, корпоративна культура, інформаційне середовище, комунікації, система управління персоналом та ін. Повертаючись до міжнародних стандартів ISO сімейства 9000, які направлені на застосування процесного підходу при розробці, упровадженні й покращенні результативності системи управління якістю для підвищення задоволеності споживача, варто пам'ятати, що процесно орієнтований підхід до СУЯ складається із систематичного визначення процесів, їх взаємодії, а також управління ними. По суті, СУЯ – це правила взаємодії підрозділів усередині підприємства та формування грамотного алгоритму всієї виробничо-господарської діяльності.

Висновки й перспективи подальших досліджень. З огляду на це доцільно вдосконалити організаційну структуру підприємства за допомогою реінжинірингу бізнес-процесів, при якій усі структурні підрозділи взаємодітимуть один з одним, у якій буде зручніше контролювати всі бізнес-процеси підприємства, що дасть можливість контролювати якість вихідного продукту, оптимізувати процеси виробництва, його аналізу, ефективно обмінюватись інформацією, сприяти її інтеграції у виробничі системи, які використовуються в підрозділах підприємства.

Організація роботи на підприємстві має бути побудована на таких принципах, як оптимальність, динамічність, системність, комплексність та стандартизація. Добре налагоджена система управління якістю дасть змогу підприємству запобігти виникненню ризиків, зменшити можливі економічні витрати, забезпечити нормальне функціонування всіх відділів, цехів та підрозділів, підвищити продуктивність праці. Удосконалення СУЯ передбачає розробку:

- підходів до формування бізнес-процесів і їх моделей;
- процесно орієнтованої організаційної структури;
- системи інформаційно-аналітичного забезпечення СУЯ;
- оцінку ефективності запропонованих заходів.

Удосконалена система управління якістю на підприємстві :

- служить інструментом для відстеження й контролю всіх процесів;
- забезпечує випуск якісної продукції;
- підвищує продуктивність, конкурентоспроможність підприємства;
- збільшує довіру до нього;
- сприяє постійному вдосконаленню організації;
- забезпечує впевненість у компетенції та визнання на національному та міжнародному рівнях.

Джерела та література

1. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів: ДСТУ ISO 9000:2007. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 35 с. – (Національний стандарт України).
2. Системи управління якістю. Вимоги: ДСТУ ISO 9001:2009. – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 26 с. – (Національний стандарт України).
3. Павлов В. І. Трансформація систем управління якістю товарів в Україні : монографія. / В. І. Павлов, О. В. Мишко. – Рівне : НУВГП, 2009. – 202 с.
4. Інформаційний бюлетень з міжнародної стандартизації. – № 2. – 2004. – 126 с.
5. Кірільєвнина О. О. Концептуальні положення інформаційного інжинірингу підприємства на сучасному етапі його розвитку / О. О. Кірільєвнина // Моделювання регіональної економіки : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ : Плай, 2012. – №1 (19). – С. 179–188.
6. Оголєва Л. Н. Реінжиніринг производства / Л. Н. Оголєва, Е. В. Чернецова, В. М. Радиковский. – М. : КНОРУС, 2005. – 304 с.
7. Заяць Н. О. Формування інформаційного поля підприємств як базова основа реалізації бізнес-процесів / Н. О. Заяць // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. – Львів : ЛІЕТ, 2014. – № 9. – С. 74–78.
8. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент : підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми : Університет. кн., 2010. – 334 с.
9. Шаповал М. І. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації : підручник / М. І. Шаповал. – К. : Європ. ун.-т фінансів, інформ. систем., менедж. і бізнесу, 2000. – 174 с.
10. Харрінгтон Дж. Управление качеством в американских корпорациях / Дж Харрінгтон. – М. : Экономика, 1990. – 271 с.

Мышко Елена. **Иновационный подход к совершенствованию системы управления качеством предприятия.** В работе раскрыта сущность таких понятий, как процесс, бизнес-процесс, реинжиниринг, система управления. В работе представлены особенности совершенствования системы менеджмента качества на предприятии, реинжиниринг бизнес-процессов и использование их для повышения эффективности управления предприятием. Установлено, что эффективным способом устойчивого развития предприятия является улучшение организации производства на основе действующей системы менеджмента качества. В рамках системы менеджмента качества предложены меры, которые обеспечат производство качественной продукции. Предложено создание оптимальной системы управления качеством управления на основе результатов моделирования бизнеса. Установлено, что важным фактором в конкурентной борьбе за завоевание рынков является сертификация систем менеджмента качества в соответствии с требованиями стандарта ISO 9001.

Ключевые слова: качество, управление качеством, процесс, бизнес процесс, менеджмент системы качества, конкурентоспособность, реинжиниринг.

Myshko Olena. **An Innovative Approach to Improve the System of Quality Management System at the Enterprise.** The article reveals the essence of such concepts as process, business process, reengineering, system of quality management. The paper presents the characteristics of improving the quality management system at the enterprise business process re-engineering and its usage to improve the efficiency of enterprise management.

Is established that an effective way of sustainable development of the enterprise is improving the Organization of production on the basis of the existing quality management system. experience of foreign and domestic practice of certification of quality management systems is the generalized. As part of the quality management system were proposed measures that will ensure the production of quality products. Suggested the creation of an optimal quality management system management based on the results of modeling business.

Certification of quality management systems in accordance with the requirements of standard ISO 9001 is a significant factor in the competitive struggle for the conquest of markets.

Key words: quality, quality management system, process, business process, system of quality management, competitiveness, reengineering.

УДК 334:658

Любов Ліпич – доктор економічних наук, професор, декан інституту економіки та менеджменту, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Ірина Волинець – старший викладач кафедри економіки та безпеки підприємства, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Деякі аспекти управління виробничою діяльністю підприємств

У статті розкрито питання управління виробничою діяльністю підприємств. Охарактеризовано визначення понять «менеджмент» та «управління», виділено підходи щодо управління діяльністю, розкрито принципи, методи й функції управління виробничою діяльністю підприємства.

Ключові слова: управління, менеджмент, управління виробничою діяльністю, функції управління, принципи управління.

Постановка наукової проблеми та її значення. Основна умова стабілізації економіки України – ефективне функціонування промислових підприємств, яке неможливе без якісного управління виробничою діяльністю. Мінлива економічна ситуація в державі, загострення конкурентної боротьби із зарубіжними виробниками, недолік власних оборотних коштів, диспропорція в структурі виробничих потужностей спонукають керівників вітчизняних промислових підприємств до пошуку нових ефективних концептуальних підходів до управління виробничим потенціалом, які б дали змогу розвивати виробництво, випускати нові види продукції, удосконалювати технологічні процеси.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми управління досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема А. Большаков, О. Віханський, Б. Герасимов, Й. Завадський, В. Курганов, Р. Дафт, П. Друкер, Г. Емерсон, В. Кнорринг, М. Мескон, Ф. У. Тейлор, Г. Файоль й ін.

Мета й завдання статті. Для більш повного розуміння процесів управління виробничою діяльністю потрібно визначити основні теоретичні та науково-методичні підходи до управління, розглянути принципи й функції управління.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У господарській сфері менеджмент – це самостійний вид професійної діяльності, спрямований на ефективне та продуктивне досягнення визначеної мети через раціональне використання ресурсів із застосуванням відповідних принципів, функцій і методів. Процес менеджменту передбачає виконання функцій планування, організації, лідирування, координації, керівництва й контролю, здійснюючи які, менеджери забезпечують умови для продуктивної та ефективної праці зайнятих в організації працівників й одержання результатів, що відповідають меті. У вітчизняних словниках іноземних слів менеджмент тлумачиться переважно як управління виробництвом на підприємствах; як сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом із метою підвищення його ефективності чи прибутковості.

Група науковців у складі М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі [12, с. 38] стверджує, що «управління – це процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти цілей організації».

На думку П. Друкера [6], «управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп на ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу».

О. Віханський, А. Наумов, Р. Галькович, В. Набоков, І. Амбросимов, В. Медведєв [2, с. 20] розуміють під управлінням «тип взаємодії, існуючий між двома суб'єктами, один із яких у цій взаємодії перебуває в позиції суб'єкта управління, а інший – у позиції об'єкта управління».

Деяке інше трактування поняття менеджменту дає Р. Дафт [5, с. 18]: «ефективне й продуктивне досягнення мети організації за допомогою планування, організації, лідерства (керівництва) і контролю над організаційними ресурсами».

Й. Завадський [8, с. 17] стверджує, що «менеджмент – це одночасно і галузь людських знань, і сфера прийняття управлінських рішень, і категорія людей, об'єднаних в економічній, конкурентоспроможній системі».

В. Курганов [11, с. 5] має свою думку стосовно визначення поняття «менеджмент». За його словами, «менеджмент – це управління людьми в процесі підприємницької діяльності з метою підвищення її ефективності».

Ф. Зінов'єв [13, с. 7] вважає, що «менеджмент – це досягнення поставленої мети за допомогою використання праці, інтелекту, мотивів поведінки людей».

Група авторів у складі М. Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі [12] стверджує, що існує чотири підходи до управління виробничою діяльністю: підхід на основі виділення різних шкіл, процесний, системний та ситуаційний.

Підхід на основі виділення різних шкіл управління розглядає управління з різних точок зору. Відповідно до твердження науковців, існують такі школи управління: наукова, адміністративна, людських відносин і поведінкова, а також школа кількісного управління.

На думку А. Большакова та В. Михайлова [1], існують такі школи управління: традиційна (класична), адміністративно-функціональна, людських відносин, соціальних систем, емпірична й нова школи управління.

Й. Завадський [8] дає більш розширену класифікацію підходів і шкіл управління. До його класифікації входять наукові школи, що передували появі «класичної теорії»; класична теорія управління (науковий менеджмент, адміністративний менеджмент, бюрократичний менеджмент), біхевіористська теорія (ранній біхевіоризм, школа людських відносин, біхевіористський науковий підхід); сучасні підходи до менеджменту (кількісні методи, операційний науковий підхід, операційний менеджмент, менеджментські та інформаційні системи).

Р. Дафт [5] подає схожу класифікацію. До основних підходів та шкіл менеджменту належать класичний напрям менеджменту (науковий менеджмент, бюрократичні організації, адміністративні принципи), гуманістичний напрям (рух людських відносин, концепція людських ресурсів, біхевіористський підхід), менеджмент як наука й низка сучасних доповнень (теорія систем, тотальне управління якістю).

На нашу думку, усі підходи до управління можна ототожнювати з управлінням виробничою діяльністю й у більшості випадків саме промисловими підприємствами, оскільки представниками підходів до управління були промисловці.

В умовах економічної кризи чи нестабільності, у якій перебувають сьогодні промислові підприємства, тільки ефективне управління виробничою діяльністю підприємства, дотримання його принципів і функцій забезпечує «виживання підприємства».

Основними принципами управління промисловим підприємством, на думку Ф. Тейлора [15], є використання наукових методів і стандартів трудових операцій; відбір робітників на основі наукових критеріїв з урахуванням їхніх можливостей досягнення встановлених стандартів і норм; постійне підвищення кваліфікації робітників, забезпечення їхньої наукової освіти й розвитку; психологічна сумісність, дружлюбне співробітництво та кооперація адміністрації (менеджерів) і робочих у практичному впровадженні наукової організації праці, реалізації вищезгаданих принципів.

Г. Емерсон [7] запропонував свій підхід до трактування принципів управління виробничо-господарською діяльністю: чітко визначені ідеали, установлення загальної мети підприємства; здоровий глузд; компетентна порада; правдива угода; дисципліна; планування й визначення шляхів виконання роботи; норми та графік виконання роботи, її нормування; письмові стандартні практичні інструкції; винагорода за ефективність праці.

Засновник адміністративної школи управління А. Файоль [16, с. 6] виділяв такі принципи управління промисловим підприємством: поділ праці; влада; дисципліна; загальне розпорядництво; загальне керівництво; підпорядкування особистих інтересів загальним; винагорода персоналу; ієрархія; порядок; справедливість; постійність складу персоналу; ініціатива; сутність робітника.

П. Друкер [6] визначив такі принципи управління:

- орієнтація менеджменту на людину;
- культурна природа менеджменту, тобто менеджмент є лише частиною загальної культури кожної країни;
- інтегрування інтересів працівників організації навколо загальних цілей;
- розвиток здібностей усіх працівників організації та їх ефективне використання на всіх рівнях менеджменту;
- поєднання комунікацій між працівниками і їхньою індивідуальною відповідальністю;
- уникнення спрощених підходів до визначення ефективності менеджменту за допомогою показників продажу, прибутку;
- відносини із зовнішнім середовищем на основі співробітництва.

Основними принципами управління виробничою діяльністю промислового підприємства, що забезпечують конкурентоспроможність підприємства й досягнення ним високого рівня розвитку, є оптимальність, комплексність, об'єктивність, гнучкість, оперативність, адаптивність, організаційне новаторство.

Оптимальність припускає вибір найкращого варіанта розв'язання завдання управління виробничою діяльністю промислового підприємства.

Комплексність передбачає системність і взаємозв'язок процесів планування, організації, мотивації, обліку, аналізу та контролю при реалізації виробничої діяльності на основі механізмів управління виробничим потенціалом промислового підприємства (діагностика виробничого потенціалу; формування системи бюджетів й аналіз їх виконання; реалізація програм; моніторинг виробничого потенціалу).

Об'єктивність – обумовлює необхідність установлення причин появи проблем в управлінні виробничою діяльністю промислового підприємства та використання найбільш об'єктивних методів для розв'язання цих проблем.

Оперативність передбачає постійний моніторинг виробничої діяльності з метою визначення й своєчасного реагування на виявлені проблеми управління.

Організаційне новаторство визначає потребу постійного пошуку нових, більш досконалих методів і форм реалізації механізмів управління виробничою діяльністю.

Гнучкість означає можливість удосконалення механізмів управління виробничою діяльністю та налаштування інформаційно-аналітичної системи при зміні факторів зовнішнього середовища або внутрішніх умов функціонування підприємства.

Координація управління здійснюється за допомогою методів. Основними методами управління є економічні, соціально-психологічні й організаційно-розпорядливі [4; 9; 14].

Економічні методи управління являють собою сукупність засобів впливу на економічні інтереси об'єкта управління (підприємства), заснованих на свідомому використанні економічних законів. Економічні методи включають систему матеріального стимулювання, відповідальності за якість та ефективність роботи, економічні нормативи функціонування підприємства.

Організаційно-розпорядливі методи управління – це методи прямої дії, що мають директивний, обов'язковий характер, засновані на дисципліні, відповідальності, владі, примусі. Організаційні

методи виступають у формі організаційного проектування; регламентації; нормування. Розпорядливі методи виступають у формі наказу, постанови, розпорядження, інструктажу, команди, рекомендацій.

Соціально-психологічні методи спрямовані на управління соціально-психологічними процесами в колективі. Соціально-психологічні методи здійснюються у формі соціального планування; переконання; навіювання; особистого прикладу; регулювання міжособистісних і міжгрупових відносин; створення й підтримки морального клімату в колективі.

Управління виробничою діяльністю, насамперед відбувається через сукупність функцій. Вони різноманітні й можуть стосуватися різних об'єктів, видів діяльності, завдань та ін. Функції управління характеризують поділ, спеціалізацію праці у сфері управління й визначають основні стадії реалізації впливів на відносини людей у процесі виробництва.

Доцільно зазначити, що загальновідомими функціями управління є планування, організація, мотивація та контроль.

Однак, досліджуючи цю проблематику, вітчизняні й зарубіжні науковці доповнюють цей перелік.

Основні функції управління вперше сформував А. Файоль [16]. На його думку, існують п'ять функцій управління виробничою діяльністю: передбачення (планування), організація, розпорядництво, координація, контроль.

Окрім загальних, такі вчені, як Е. Коротков, В. Ковалев, Г. Гольдштейн [10], виокремлюють й інші функції, які теж відіграють важливу роль в управлінні виробничо-господарською діяльністю підприємства: мотивації, маркетингу, бухгалтерського обліку, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, матеріально-технічного постачання, управління кадрами та якістю продукції, комунікації, дослідження, оцінювання, ухвалення управлінського рішення, представництва, ведення переговорів.

Р. А. Фатхутдінов [17] відносить до функцій планування, організацію, облік, контроль, мотивацію, регулювання й координацію.

Б. Н. Герасимов, В. В. Морозов, зі свого боку, вважають, що функцій управління повинно бути принаймні дев'ять: прогнозування, планування, нормування, організація, координація, мотивація, облік, контроль й аналіз [3].

На нашу думку, до основних функцій управління виробництвом відносять планування, організацію нормування, координування, мотивування, контролювання, регулювання (табл. 1).

Таблиця 1

Функції управління виробничою діяльністю підприємства

Функція управління	Характеристика функції
Планування	– передбачає визначення конкретних завдань кожному підрозділу на різні планові періоди й розробку виробничих програм; – відображає структуру керованої та керуючих систем, що забезпечують процес виробництва продукції й цілеспрямований вплив на колектив людей, які реалізують цей процес;
Організування	– характеризує властивості системи управління, її структуру, склад, взаємозв'язок і процес взаємодії зазначених елементів;
Нормування	– процес розробки науково обгрунтованих розрахункових величин, що встановлюють кількісну та якісну оцінку різних елементів, використовуваних у процесі виробництва й управління; – забезпечення рівномірності та ритмічності, хід виробництва, його високу ефективність;
Координування	– дає змогу досягти узгодженої й злагодженої роботи виробничих і функціональних підрозділів підприємства та цехів; – реалізується у формі впливу на колектив людей, зайнятих у процесі виробництва, із боку лінійних керівників і функціональних служб підприємства й цехів, які регулярно та оперативно координують їхню діяльність;
Мотивування	– впливає на колектив цеху у формі спонукальних мотивів до ефективної праці, суспільного впливу, колективних й особистих заохочувальних заходів тощо;
Контролювання	– проявляється у формі впливу на колектив людей за допомогою виявлення, узагальнення, аналізу результатів виробничої діяльності кожного цеху й доведення їх до керівників підрозділів і служб управління з метою підготовки управлінських рішень;
Регулювання	– впливає на колектив людей, зайнятих у виробництві, за допомогою вживання оперативних заходів із запобігання та, якщо це не вдається, то з усунення виявлених відхилень і перебоїв у ході виробництва.

Отже, на основі проведених досліджень визначено, що розробка цілісної системи управління виробничою діяльністю передбачає врахування принципів, методів і функцій управління виробничою діяльністю підприємства (рис. 1).

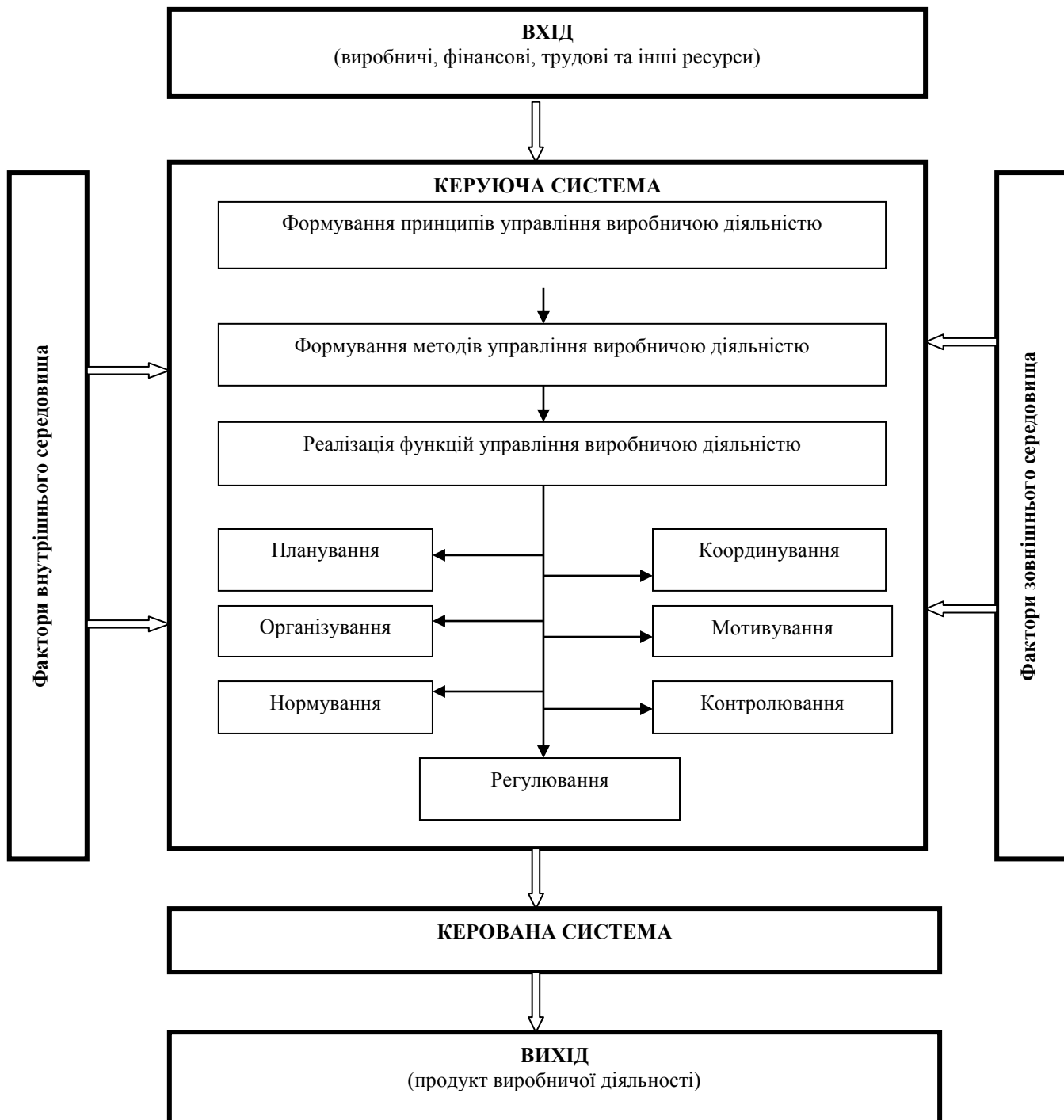

Рис. 1. Теоретична основа розробки системи управління виробничою діяльністю підприємства

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, вивчення та узагальнення поглядів учених на поняття «управління виробничою діяльністю» дає підстави викласти власне бачення на сутнісно-змістове наповнення поняття, під яким слід розуміти цілеспрямований вплив на діяльність з упорядкування, налагодження роботи та впровадження функцій, направлених на виробництво продукції для досягнення мети функціонування підприємства, заснований на відповідних методах, функціях і принципах.

Ефективне управління виробничо-господарською діяльністю підприємства виступає необхідною умовою його успіху, хоча цього недостатньо. Варто відзначити, що на його ефективність і результативність діяльності організації в цілому суттєво впливає вибір методів та прийомів управління.

Джерела та література

1. Большаков А. С. Современный менеджмент: теория и практика / А. С. Большаков, В. И. Михайлов. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с.
2. Виханский О. С. Менеджмент : [учебник] / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – [3-е изд.]. – М. : Экономист, 2003. – 528 с.
3. Герасимов Б. Н. Система управления: понятие, структура, исследование [монография] / Б. Н. Герасимов, В. В. Морозов, Н. Г. Яковлева. – Самара : СГАУ, 2002. – 128 с.
4. Гольдштейн Г. Я. Основы менеджмента : [учеб. пособие] / Г. Я. Гольдштейн. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – Таганрог : ТРТУ, 2003.
5. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт. – СПб. : Питер, 2000. – 832 с.
6. Друкер П. Практика менеджмента : [учеб. пособие] / П. Друкер ; [пер. с англ.]. – М. : Вильямс, 2000. – 398 с.
7. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности / Г. Эмерсон ; [пер. с англ. (пер. с издания 1931 г.)]. – М. : Экономика, 1972. – 223 с.
8. Завадський Й. С. Менеджмент: Menegment : у 3 т. / Й. С. Завадський. – [3-тє вид., доповн.]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – Т. 1. – 542 с.
9. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления : [учеб. для вузов по спец. «менеджмент»] / В. И. Кнорринг. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 528 с.
10. Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М. : ДеКа, 1996. – 194 с.
11. Курганов В. М. Современный менеджмент. Теория и практика управления / В. М. Курганов. – М. : [б. и.], 2004. – 182 с.
12. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 2000. – 704 с.
13. Организация труда менеджера / [под ред. проф. Ф. В. Зиновьева]. – С. : Таврия, 2004. – 232 с.
14. Основы менеджмента : [учеб. для вузов] / Д. Д. Вачугова, Т. Е. Березкина, Н. А. Кислякова и др. ; под ред. Д. Д. Вачугова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 2005. – 376 с.
15. Тейлор Ф. У. Менеджмент / Ф. У. Тейлор ; [пер. с англ. А. И. Зак ; науч. ред. и предисл. Е. А. Кочерина]. – М. : Журнал «Контроллинг», 1992. – 137 с.
16. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль ; [пер. с франц. ; науч. ред. и предисл. Е. А. Кочерина]. – М. : Журнал «Контроллинг», 1992.
17. Фатхутдинов Р. А. Управленческие решения / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 358 с.

Липыч Любовь, Волынец Ирина. Некоторые аспекты управления производственной деятельностью предприятий. В статье исследуются теоретические аспекты управления производственной деятельностью предприятий. Охарактеризовано определение понятий «менеджмент» и «управление» и на их основе сформулировано собственное понимание «управления производственной деятельностью». Выделены основные подходы относительно управления деятельностью предприятия.

Доказано, что эффективное управление производственной деятельностью предприятия, соблюдение его принципов и функций, обеспечивает «выживание предприятия». Подано и раскрыто принципы, методы и функции управления производственной деятельностью предприятия.

На основе проведенных исследований установлено, что разработка целостной системы управления производственной деятельностью предполагает учет принципов, методов и функций управления производственной деятельностью предприятия.

Ключевые слова: управление, менеджмент, управление производственной деятельностью, функции управления, принципы управления.

Lipych Lyubov, Volynets Iryna. Some Aspects of Management of Enterprises Production Activity. The article is devoted to theoretical aspects of management of enterprises production activity. The characteristic definitions of «management» and «governance» and based on them formulated their own understanding of the term «management of production activity». The main approaches of the management of enterprises production activity are distinguished.

It is proved that the effective management of production activities of the enterprise, its principles and functions provides a «survival of the enterprise». The principles, methods and functions of management of enterprises production activity are presented and discovered at the article.

On the basis of the conducted researches, that development of integral control system by production activity foresees the account of principles, methods and functions of management of enterprise production activity.

Key words: management, governance, production activity, functions of management, principles management.

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 331.5 (477) – 057.86

Алла Лялюк – кандидат економічних наук, доцент
кафедри економіки та безпеки підприємства,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Маркетингові підходи до підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ на регіональному ринку праці

Досліджено чинники, які впливають на конкурентоспроможність випускників ВНЗ на регіональному ринку праці; обґрунтовано необхідність перегляду маркетингової концепції освітніх закладів, виходячи із нинішніх вимог на регіональному ринку праці; запропоновано маркетингові заходи вищого навчального закладу щодо підвищення конкурентоспроможності його випускників

Ключові слова: конкурентоспроможність випускників, вищий навчальний заклад, маркетингова концепція університету, ринок праці, конкурентоспроможність вищого навчального закладу

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні в Україні ринок освіти значною мірою виявився не готовий оперативно реагувати на якісні зміни попиту на ринку праці. Це – одна з причин того, що сформований попит на працю перевищує пропозицію там, де потрібна висока кваліфікація. Унаслідок своєї інертності й відсталості система вищої освіти не встигає реагувати на зміни на ринку праці та його потреби, готуючи фахівців із неактуальних спеціальностей, фактично прирікаючи випускників вищих навчальних закладів на довгі безуспішні пошуки роботи, перенавчання та, як можливий підсумок, – працевлаштування не за спеціальністю. У таких складних й інколи важко спрогнозованих умовах робота ВНЗ повинна бути насамперед націлена на покращення якості своїх освітніх послуг. На сьогодні управління вищих навчальних закладів робить ставку на попит із боку абітурієнтів, але не орієнтується на попит на ринку праці. Ця проблема – до випуску неконкурентоспроможних випускників і, як наслідок, призведе до зниження конкурентоспроможності самих навчальних закладів. Це, зі свого боку, зумовлює необхідність формування маркетингової концепції ВНЗ з урахуванням адаптації до вимог на ринку праці.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблему підвищення конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів досліджено в наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Л. Сальникової Л., Б. Сербиновського, Т. Лапіної, Д. Панасевича та ін [1–3; 5–7]. Водночас питання вивчення конкурентоспроможності ВНЗ на регіональному ринку праці малодосліджене й потребує детальнішого вивчення.

Мета й завдання статті. Мета цієї розвідки – дослідити чинники, які впливають на конкурентоспроможність випускників ВНЗ на ринку праці, та обґрунтувати необхідність перегляду маркетингової концепції освітніх закладів, яка б сприяла підвищенню конкурентоспроможності його випускників.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Конкурентоспроможність випускника – це сукупність професійних, психологічних і духовних характеристик особистості, яка закінчила навчальний заклад, котрі визначають його місце на ринку праці щодо інших претендентів [6]. Про невисоку конкурентоспроможність випускників ВНЗ свідчить зайнятість молоді у Волинській області. Так, серед громадян Волині, які мали статус безробітного впродовж 2013 р., молодь у віці 15–24 років становила 32,2 %, у віці 25 – 29 років – 19 % та у 30–34 роки –

12,6 % (табл. 1) [4]. Тобто понад половина зареєстрованих безробітних у Волинському обласному центрі зайнятості – це молодь, серед якої більшість – випускники вищих навчальних закладів.

Таблиця 1

Економічна активність населення Волинської області за віковими групами у 2013 р.

Населення Волинської області	Усього, тис. осіб	Із них у віці, %		
		15–24 роки	25–29 років	30–34 роки
Економічно активне населення	483,6	13,0	13,9	13,5
Зайняті	445,7	11,4	13,4	13,6
Безробітні	37,9	32,2	19,0	12,6
Економічно неактивне населення	262,7	29,6	9,0	5,4

Джерело [4]

Л. Ю. Сальникова умовно виділяє три групи вимог роботодавців до випускників ВНЗ із погляду поєднання освіти й стажу роботи:

- освіта;
- стаж роботи;
- освіта + стаж роботи [6].

Так, перша група вимог припускає, що отримання вищої освіти – специфічний пропуск випускників до певних робочих місць. У зв'язку з цим основними конкурентами випускників ВНЗ на ринку праці будуть інші випускники або працівники з вищою освітою. Друга група вимог зосереджує увагу на наявності у випускника досвіду роботи. Тут можливі дві ситуації. Перша з них – наявність у випускника досвіду роботи не за отриманою спеціальністю (коли диплом про вищу освіту не «додає» цінності в конкурентоспроможність випускника з погляду результатів його діяльності). У цьому випадку прямими конкурентами випускника будуть особи, які не мають вищої освіти, але мають стаж роботи в тому ж напрямі, що й випускник ВНЗ. Друга ситуація, навпаки, стосуватиметься випускників, які встигли накопичити досвід роботи з одержуваною у ВНЗ спеціальністю. І під час пошуку роботи їхніми конкурентами будуть особи з вищою освітою та з досвідом роботи. Третя група вимог роботодавців стосується тих робочих місць, доступ до яких у випускника з'являється тільки при отриманні диплома про вищу освіту. Але при цьому сам диплом не буде для роботодавця певним сигналом, у цій ситуації він доповнюється вимогами до досвіду роботи. Прямі конкуренти випускника тут – інші випускники або працівники з вищою освітою та з досвідом роботи. Отже, основними конкурентами випускника ВНЗ на ринку праці з боку попиту на працю будуть інші випускники, працівники (особи) з вищою освітою, працівники без вищої освіти, але зі стажем роботи.

Із вищезазначеного випливає, що конкурентоспроможність випускників ВНЗ багато в чому залежить від зовнішніх факторів – конкурентоспроможності інших груп населення. І у випадку, якщо конкурентоспроможність інших груп населення знижуватиметься, то конкурентоспроможність випускників ВНЗ підвищиться. Звичайно, це так, але не варто забувати й про внутрішні фактори конкурентоспроможності випускника (його здібності, знання, уміння, навички, тобто те, що прийнято називати людським капіталом) [2].

Ураховуючи сучасну кризову ситуацію на ринку праці молодих фахівців, потрібно розглянути, яким чином слід:

- забезпечувати ефективну підготовку молодих працівників;
- сприяти успішній інтеграції молоді на ринку праці;
- стимулювати професійний розвиток молодих фахівців протягом усієї кар'єри.

У зв'язку з цим Е. Н. Биданова виділяє три основні етапи в кар'єрі молодих фахівців: перший (попередній) – професійна підготовка в навчальних закладах; другий – інтеграція випускників навчальних закладів на ринку праці; третій – підготовка або перепідготовка працівників на підприємстві [1].

Анкетування випускників ВНЗ у країнах Європейського Союзу (Франція, Німеччина, Австрія, Іспанія, Італія, Швейцарія й ін.) засвідчило, що роботодавці чекають «гнучких» фахівців, котрі володіють такими «компетенціями», як професійна експертиза (професійні знання в певній галузі), функціональна гнучкість (швидко адаптуватися до змін, здобувати нові знання й навички), інно-

ваційний потенціал і спроможність оперативно працювати з новою інформацією та накопиченими знаннями (упроваджувати нові ідеї в процес виробництва й організації робочого процесу), бути здатними мобілізувати інших співробітників до ефективної роботи (уміло керувати роботою інших співробітників, ефективно організовувати комунікацію в організації) [2].

Т. А. Лапіна вважає за доцільне з цього приводу додатково класифікувати конкурентоспроможність випускників. По-перше, вона виділяє внутрішню й зовнішню конкурентоспроможність. Так, внутрішня конкурентоспроможність відображатиме успішність випускників певного ВНЗ щодо випускників інших вищих навчальних закладів, а зовнішня – щодо інших груп на ринку праці. По-друге, слід говорити про абсолютну й відносну конкурентоспроможності. Абсолютна конкурентоспроможність передбачає перевагу випускників ВНЗ над конкурентами на ринку праці за всіма (або більшістю) показниками (наприклад за розміром заробітку, безробіття, кар'єрними можливостями й т. ін.), а відносна конкурентоспроможність – лише за окремим (одиничним) показником (наприклад тільки за розмірами заробітків). По-третє, конкурентоспроможність випускників ВНЗ слід диференціювати й за різними сегментами ринку праці. У цьому випадку ці сегменти доцільно виділяти за ступенем прояву різних характеристик зайнятості, наприклад сегмент із високими заробітками, стабільною зайнятістю, хорошими можливостями кар'єрного та професійного зростання. Далі – сегмент із середнім рівнем прояву характеристик зайнятості й сегмент із мінімальними характеристиками (наприклад рівень заробітків нижчий, ніж у середньому для цього рівня освіти, нестабільна зайнятість, відсутність можливостей кар'єрного й професійного росту). При цьому, незважаючи на згадану непривабливість, випускники деяких ВНЗ можуть бути цілком зацікавленими саме в останньому сегменті ринку праці.

Тому представлений вище варіант сегментації ринку освітніх послуг потрібно уточнити у зв'язку з особливостями ринку праці й цілком можливо, що для подальшого емпіричного аналізу слід розглядати 12 (4 * 3) сегментів ринку освітніх послуг [3].

У системі вищої освіти вважаємо необхідним:

- створення дієвого механізму корекції змісту, форм і методів вищої професійної освіти, переліку спеціальностей та структури набору, державних освітніх стандартів, на основі компетентнісного підходу до навчання й прогнозів взаємопов'язаного розвитку ринків праці та освітніх послуг;
- створення комплексів із підприємствами для організації ефективної виробничої практики;
- формування бази даних потенційних роботодавців та обмін інформацією щодо резюме й актуальних вакансій;
- організація співбесід із потенційними роботодавцями для студентів старших курсів;
- розробка спеціального освітнього модуля правової, психологічної й соціальної підтримки випускників закладів вищої професійної освіти на ринку праці, що включає, зокрема, лекції, практичні заняття, тренінги, круглі столи з правовими основами працевлаштування й розвитку навичок пошуку роботи;
- сприяння розвитку служб сприяння працевлаштуванню у ВНЗ, визначення статусу та фінансових умов роботи служби, розширення методичної роботи, формування громадської поваги й визнання цієї служби як значимого інституту, довіри до цієї структури як організації, що володіє дієвими інструментами допомоги та підтримки випускників під час пошуку роботи;
- стимулювання розвитку підприємництва й власної справи;
- підтримка проведення науково-практичних конференцій для обміну досвідом організації цієї роботи у ВНЗ України, днів кар'єри і Ярмарків вакансій, організація практик та стажувань за участю зацікавлених суб'єктів, до яких належать роботодавці, студенти, ВНЗ, комітети в справах молоді, комітети з праці та зайнятості, батьківська громадськість;
- удосконалення взаємодії соціальних партнерів – активізувати діяльність студентських і профспілкових організацій ВНЗ щодо підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ на ринку праці, акцентувати цей напрям роботи в колективних договорах, використовувати можливості профспілкової організації для організації моніторингу зайнятості випускників [6];
- програми виробничих і переддипломної практики повинні переглядатися та доопрацьовувати за участю роботодавців відповідної сфери.

Підготовка фахівців на замовлення підприємств дасть змогу ВНЗ готувати фахівця на конкретну посаду, урахувавши її специфіку й особливості, що підвищить конкурентоспроможність майбутнього спе-

ціаліста. Він буде автоматично прийнятий на роботу. У якості гарантій підприємство-роботодавець отримує договір на роботу на певний строк «вирощеного» фахівця. Особливість пропонованої системи освіти – робота університету за індивідуальним замовленням роботодавця, особистісно орієнтований підхід до кожного студента. Потрібно розробляти індивідуальні плани розвитку кожного студента, максимально зближувати поняття структури ринку праці та його потреб зі структурою випускників, їхніми домаганнями.

Сьогодні перед українськими університетами актуальним питанням вважається вибір однієї з трьох можливих альтернативних варіантів маркетингової концепції розвитку вищих навчальних закладів, а саме:

- 1) маркетингова концепція, спрямована на збільшення обсягів прийому;
- 2) маркетингова концепція, спрямована на підвищення якості освітніх послуг;
- 3) маркетингова концепція, спрямована на забезпечення зв'язків із ринком праці.

Як показує досвід, більшість українських вищих навчальних закладів обрали маркетингову концепцію, спрямовану на збільшення обсягів прийому, менше – одночасно першу й другу. Однак дуже важко навести приклад вищого навчального закладу, який би обрав маркетингову концепцію, спрямовану на забезпечення зв'язків із ринком праці. На нашу думку, сьогодні в управлінні ВНЗ повинні бути всі три вищеназвані концепції маркетингу. Проте визначальною має стати саме маркетингова концепція розвитку ВНЗ, спрямована на забезпечення зв'язків із ринком праці. Саме їй має підпорядковуватися маркетингова концепція, спрямована на підвищення якості освітніх послуг.

Маркетингова концепція розвитку ВНЗ, спрямована на забезпечення зв'язків із ринком, повинна спрямовуватися на дослідження стану ринку праці; побудову партнерських відносин потенційними роботодавцями; реалізацію комплексу заходів із працевлаштування випускників на діючих підприємствах (в організаціях, установах).

Забезпечення ефективності управління маркетинговою діяльністю університету вимагає вміння передбачити майбутні зміни середовища, у якому воно функціонує, та вчасно передбачити можливі збої у своїй роботі. Це досягається за допомогою прогнозування. Єдиного універсального методу прогнозування не існує. Однак щоб досягти позитивних результатів, ми вважаємо за доцільне застосувати такий метод прогнозування, як експертний, здійснивши для цього маркетингове дослідження за допомогою опитування експертів. Зважаючи на те, що в умовах динамічного розвитку суспільства, коли відбуваються якісь кардинальні зміни в економіці чи в соціальній сфері, ефективність статистичних методів прогнозування й планування знижується. Важливий момент експертизи – підбір експертів. Їх число повинно бути достатнім для врахування суттєвих властивостей проблем і забезпечити результати експертизи. У склад експертної групи рекомендується включати таких фахівців: роботодавців, представників обласного центру зайнятості та органів влади, керівників вищих навчальних закладів.

У світі одним із перспективних напрямів вважають працевлаштування студентів та випускників ВНЗ через самозайнятність, створення ними власної справи [7]. Однак в Україні цей напрям у маркетингу університетів відсутній, він не розглядається як важливий у маркетинговій концепції ВНЗ. Ми погоджуємося із Б. Ю. Сербиновським, що в маркетингу університету має з'явитись і розвиватись новий напрям підготовки освітніх продуктів, який передбачає створення освітніх програм, сприятливих можливостей та умов для самозайнятості студентів і випускників. Нову маркетингову концепцію та ринкову політику слід враховувати в різних елементах системної маркетингової діяльності й стратегії університету. Тому зміни в маркетингу університету передусім повинні знайти відображення в змісті надаваних освітніх послуг та комплексі маркетингу як особливому наборі основних маркетингових інструментів, які в моделі маркетингу мікс «4Р» охоплюють товарну, збутову, цінову та комунікаційну політику, що включає рекламу, стимулювання збуту, зв'язки з громадськістю й особистий продаж. З огляду на вищезазначене найбільших змін потребує перегляд товарної політики, яка включає прийняття рішення про відкриття нових спеціальностей, оптимізацію структури підготовки, роздрібнення або укрупнення спеціальностей, наближення теоретичної й практичної підготовки до вимог ринку праці. Розглядаючи маркетинг як систему та функцію менеджменту, потрібно розробити, вибудувати, реалізувати комплекс заходів, у тому числі доповнити комплекс взаємовигідних компромісів у зв'язку із задоволенням, з одного боку, потреб і вимог до освітніх послуг, що виходять від потенційних самозайнятих (споживачів послуг), а з іншого – інтересів університету. Це, зокрема, такі, як:

- розширення комплексу ключових компетенцій ВНЗ для посилення його конкурентних позицій;
- регулярне виконання комплексу додаткових досліджень ринку освітніх послуг і ринку праці, а також споживачів освітніх послуг, збору маркетингової інформації про зовнішнє та внутрішнє середовища університету, уключаючи аналіз конкурентів, оцінку сильних і слабких сторін ВНЗ, прийняття маркетингових рішень, планування маркетингових заходів, розробку конкурентної стратегії університету;
- внесення зміни в освітні процеси ВНЗ для формування адекватної попиту споживної цінності;
- створення програми активного формування попиту на освітні послуги для потенційних самозайнятих;
- підготовка команди викладачів і маркетологів, які б володіли необхідними компетенціями для реалізації освітніх програм та розв'язання нових завдань маркетингової діяльності;
- адекватне доповнення інших елементів маркетингу (наприклад реклами, бренд тощо).

Усі ці зміни й доповнення можуть бути виконані, але вимагають попередніх поглиблених досліджень проблеми розвитку описаних нового продуктового напрямку та такої інтеграції нових рішень, котрі б не порушили систему маркетингу, але підняли б її на більш високий якісний рівень. При цьому доцільно приділити увагу ефективності рішень та ефектів, які виникають в економіці країни й регіонів при розвитку освітньої бази самозайнятості населення, що сприяє її зростанню та якісній трансформації в напрямі інноваційної самозайнятості.

Університет не тільки може формувати компетенції в потенціальних самозайнятих, але разом із державою й суспільством (професійними громадськими організаціями, що об'єднують представників бізнесу) сприяти студентам і випускникам у будівлі власної справи, у тому числі використовуючи державні програми підтримки й розвитку самозайнятості, малого підприємництва, малого та середнього бізнесу, уключаючи субсидії самозайнятим. Ринкова політика університету повинна поєднуватись із загальнодержавною соціально-економічною політикою інноваційної модернізації економіки. Самозайнятість традиційно розглядається як один із засобів (інструментів розв'язання соціальних проблем, у тому числі підвищення рівня життя населення. Отже, ринкову політику університету, спрямовану на самозайнятість студентів і випускників, можна розглядати в контексті соціальної політики в підвищення добробуту населення й держав. Важливо й те, що, допомагаючи самозайнятості, держава вкладає кошти в розвиток бізнесу, тобто робить вибір на користь накопичення та розвитку, а не споживання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Саме за випускниками і їхніми успіхами на трудовому поприщі (а не формальним описом освітніх програм) держава, суспільство, підприємства, організації й громадяни (у тому числі споживачі освітніх послуг) судять про університет, вибудовують різноманітні рейтинги, складають судження та виставляють оцінки. Перспективою подальших досліджень має бути розробка методичних підходів із підготовки команди викладачів, які повинні володіти необхідними компетенціями для реалізації освітніх програм і розв'язання нових завдань, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності випускників на регіональному ринку праці.

Джерела та література

1. Быданова Е. Н. Подготовка молодых специалистов как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики / Е. Н. Быданова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-molodyh-spetsialistov-kak-faktor-povysheniya-konkurentosposobnosti-natsionalnoy-ekonomiki>
2. Лапина Т. А. Внешние факторы конкурентоспособности выпускников вузов на рынке труда / Т. А. Лапина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/vneshnie-factory-konkurentosposobnosti-vypusknikov-vuzov-na-rynke-truda#ixzz3Q6s0s700>
3. Лапина Т. А. Методологические подходы к анализу рынка образовательных услуг (на примере образовательных учреждений высшего профессионального образования) / Т. А. Лапина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-podhody-k-analizu-rynka-obrazovatelnyh-uslug-na-primere-obrazovatelnyh-uchrezhdeniy-vysshego-professionalnogo#ixzz3Q6reF0Jm>
4. Молодь Волині // Статистичний збірник. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/SZ_2.htm
5. Панасевич Д. Зв'язок вищої освіти з виробництвом – крок до підвищення якості підготовки фахівців / Д. Панасевич, А. Солоденко // Вища школа. – 2013. – № 10. – С. 39–44
6. Сальникова Л. Ю. Управление механизмом повышения конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений на рынке труда. Вестник Челябинского государственного университета / Л. Ю. Са-

льникова // Экономика. – 2011. – № 31(246). – Вып. 33. – С. 127–131 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-mehanizmom-povysheniya-konkurentosposobnosti-vypusknikov-vysshih-uchebnyh-zavedeniy-na-rynke-truda#ixzz3Q6sixn8A>

Лялюк Алла. Маркетинговые подходы к повышению конкурентоспособности выпускников вузов на региональном рынке труда. Проанализировано состояние безработицы среди молодежи в Волынской области. Исследованы факторы, которые влияют на конкурентоспособность выпускников вузов на региональном рынке труда. Обоснована необходимость пересмотра маркетинговой концепции образовательных учреждений, исходя из нынешних требований на региональном рынке труда. Предложено маркетинговые мероприятия вуза по повышению конкурентоспособности его выпускников. В частности маркетинг университета должен обеспечивать исследование состояния рынка труда; продвижение продукта университета на рынке труда; реализацию комплекса мер по трудоустройству выпускников на действующих предприятиях (в организациях, учреждениях). Значительное внимание уделено подготовке выпускников к самозанятости как одному из направлений снижения безработицы в регионе.

Ключевые слова: конкурентоспособность выпускников, вуз, маркетинговая концепция университета, рынок труда, конкурентоспособность вуза

Lialiuk Alla. Marketing Techniques for Increasing Competitiveness of Graduates on the Local job Market.

This paper analyses unemployment rate among the youth in Volyn region. Factors affecting competitiveness of graduates on the local job market are investigated. Taking into account the standarts that are required on the local job market, it is proved that marketing conception of educational institutions needs further review. In this paper marketing efforts for improving competitiveness of graduates are suggested. Marketing of the university should investigate the situation on the job market, promote the graduates on the labour market and implement set of measures for providing graduates with job positions in enterprises (institutions and establishments). Special consideration is given to preparing the graduates for self-employment the latter being regarded as one of the ways of reducing unemployment rate in the region.

Key words: competitiveness of graduates, higher educational establishment, marketing conception of the university, job market, competitiveness of a higher educational establishment.

РОЗДІЛ V

Гроші, фінанси та кредит

УДК 336.14

Микола Карлін – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та оподаткування,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Необхідність використання системного підходу до визначення місцевих платежів в Україні

У статті обґрунтовано необхідність використання системного підходу до визначення суті, принципів побудови та структури місцевих платежів в Україні з урахуванням дослідження історичного досвіду й досвіду окремих країн Європейського Союзу та США з цього питання.

Ключові слова: принципи побудови системи місцевих платежів, місцеві платежі, місцеві податки, місцеві збори, самооподаткування, Податковий кодекс України, меценатство, спонсорство, Україна, США, Європейський Союз, Польща, Угорщина, Німеччина.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах кризового стану економіки України у 2014–2015 рр. і значних державних утрат на антитерористичну операцію (далі – АТО), місцеві бюджети відчувають суттєву нестачу коштів на виконання своїх функцій. Це змушує теоретиків та практиків шукати додаткові джерела наповнення місцевих бюджетів. Для цього треба переглянути існуючу структуру місцевих податків і зборів, сформувавши на їх базі нову (розширену) структуру місцевих платежів, яка не залежатиме від змін політиків у владі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ті чи інші аспекти визначення структури місцевих платежів в Україні розкрито в працях таких українських учених, як А. Буряченко, О. Василик, М. Гапонюк, М. Долішній, І. Вахович, В. Зайчикова, О. Західна, О. Кириленко, В. Кравченко, М. Козоріз, А. Кузнецова, І. Луніна, І. Лютий, В. Небрат, Ю. Пасічник, В. Пилипів, А. Славкова, С. Слухай, О. Сунцова, І. Сторонянська, Л. Тарангул, В. Федосов, Н. Фролова, В. Яцюта та ін. Водночас до сьогодні не сформовано оптимальну систему місцевих платежів в Україні, що негативно впливає на доходи й витрати місцевих бюджетів, породжуючи, у тому числі, відцентрові тенденції в Україні. Одним із негативних наслідків недооцінки визначення оптимальної структури місцевих платежів в Україні та перерозподілу основних доходів територіальних громад на користь центру стала втрата Криму й бойові дії на Донбасі. У зведеному бюджеті України на 2015 р. (як і у зведеному бюджеті на 2014 р.) доходи місцевих бюджетів знову передбачені на рівні менше 20 %, що не відповідає реаліям ЄС, куди Україна хоче з часом вступати.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – з'ясування принципів побудови системи місцевих платежів в Україні та обґрунтування оптимальної структури місцевих платежів у нашій державі з урахуванням вивчення історичного досвіду й досвіду країн ЄС і США з цього питання. Крім того, запропоновано зміни щодо перерозподілу загальнодержавних податків між центром і територіальними громадами, які зменшать відцентрові тенденції в Україні.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У ході становлення вчення про місцеві податки та збори (які в сумі й складають місцеві платежі), урахували потреби тієї чи іншої територіальної громади. Це, на наш погляд, один із головних принципів системного підходу до місцевих платежів громади. У науковій літературі другої половини XIX – початку XX ст. найчастіше застосовувався принцип поділу потреб громад на обов'язкові та необов'язкові [1, с. 5]. До обов'язкових належали потреби, які делеговані місцевими державними орга-

нами влади для виконання (утримання в'язниць, поліції, реконструкція доріг тощо); до особливих (факультативних, необов'язкових) – «специфічні» видатки для територіальних громад. Спроби поділити функції між державою й місцевою владою виявилися не зовсім вдалим: до складу особливих періодично відносили загальнодержавні фінансові зобов'язання. На думку низки вчених того періоду, до функцій самоуправління територіальними громадами доцільно було віднести освіту, громадську опіку, поліцію, пожежу та дорожню службу, організацію промислових закладів місцевого рівня тощо. Ці видатки було б доцільно закріпити за місцевими бюджетами й у наш час, у тому числі витрати на місцеву поліцію та пожежну службу. Подібне сьогодні зроблено в багатьох розвинутих країнах (США, Німеччині, Польщі й інших країнах ЄС).

Другим принципом при застосуванні системного підходу до місцевих платежів повинно бути врахування рівня платоспроможності територіальних громад, оскільки в Україні більшість бюджетів місцевих громад – високодотаційні.

Третім принципом системного підходу до місцевих платежів повинен стати принцип незалежності місцевих громад у запровадженні певних місцевих податків (передусім податку на нерухомість). У цьому плані заслуговує на увагу досвід США [2, с. 43–44], де місцеві органи самоврядування при визначенні податку на нерухомість, насамперед, ураховують місцеві потреби. Розглянемо це на прикладі міста Альтамонте Спринг.

Бюджет Альтамонте Спринг із різними додатковими надходженнями становить приблизно 100 млн доларів. Він має бути бездефіцитним, оскільки законодавство США забороняє містам мати дефіцит бюджету.

Комісари спочатку визначають потреби міста. Оцінюються надходження податку з продажу товарів. До речі, місцева влада часто надає в оренду парк на проведення шлюбу чи якогось публічного заходу. І кошти надходять до бюджету. Також до надходжень можна віднести плату компаній – спонсорів бейсбольних матчів – за дозвіл розмістити рекламний щит (однак це не стосується федеральних доріг, де діє юрисдикція держави). Потім здійснюється оцінка приватної й корпоративної власності. І після цього влада міста надсилає мешканцям повідомлення, у якому вказується величина податків, включаючи податок на приватну власність (на нерухомість).

Слід зазначити, що податок на приватну власність повністю призначено для використання місцевим органам влади. Його величина коливається та становить від п'яти до 15,5 дол. на 1000 дол. вартості будинку. Перед підготовкою бюджету спеціальна організація оцінює, скільки власності в місті, і потім визначає величину податку. Характерно, що переоцінка чи збільшення вартості не може перевищувати три відсотки на рік. Громадяни мають право оскаржувати оцінку вартості приватної власності.

Ще одним принципом побудови комплексної системи місцевих платежів повинна стати їх стабільність, чого поки не вдається досягнути в Україні. Згідно з Бюджетним кодексом України, прийнятим у 2001 р., у нашій країні використовували два місцевих податки (комунальний податок і податок із реклами) та 12 місцевих зборів [3, с. 130].

Згідно з Податковим кодексом України (розділ XII) до місцевих податків тепер належить два податки: 1) податок на нерухоме майно; 2) єдиний податок та три збори: 1) збір за місця для паркування транспортних засобів; 2) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; 3) туристичний збір [4, с. 475]. Перші три податки з 1.01.2011 р. є обов'язковими для впровадження всіма місцевими радами. Рішення про запровадження інших двох зборів (за місця для паркування транспортних засобів і туристичного збору) приймається місцевою радою самостійно. У той же час будь-які інші види місцевих податків і зборів в Україні заборонено запроваджувати, що, на наше переконання, суперечить принципу самостійності при побудові системи місцевих платежів. Досвід багатьох країн ЄС засвідчує, що місцеві громади самостійно вирішують, які нові місцеві платежі запроваджувати. Це дає їм змогу краще задовольняти потреби жителів конкретних місцевих громад. У цьому плані заслуговує на увагу досвід Польщі – однієї з найбільш розвинутих держав із нових країн – членів ЄС, у якій системно підійшли до формування місцевих платежів [5, с. 108–109].

Існуюча система місцевих податків і зборів у Польщі, що збираються на рівні гмін, включає податок на нерухомість, сільськогосподарський, лісовий, транспортний податки, податок із власників собак, збір за місце на ринку, місцевий та адміністративний збори. Дохід від зазначених податків і зборів складає власний дохід гмін, до якого також входять прибутки від податків із фізичних осіб,

котрі виконують економічну діяльність, які сплачуються у формі «податкової картки», податків зі спадщини й дарування, і марочний збір, що визначається податковими інспекціями.

При реформуванні системи місцевого оподаткування в Україні в нагоді стане й досвід Угорщини [5, с. 108–109].

У системі місцевих податків в Угорщині на підприємця покладаються зобов'язання зі сплати промислового податку, податку майнового типу та комунального податку. Основа визначення місцевого промислового податку – сума нетто надходжень від реалізації продукції за вирахуванням закупівельної ціни проданого товару, вартості робіт, виконаних субпідрядниками, а також вартості сировини й матеріалів (у 1998 р. – 33 % вартості, у 1999 р. – 66 %, у 2000 р. – усієї вартості сировини й матеріалів). Ставка податку в 1998 р. дорівнювала 1,4 %, у 1999 р. – 1,7% та у 2000 р. – 2 %.

Із податків майнового типу підприємці обкладаються податком зі споруд і податком із будівельних ділянок. Основа визначення податку зі споруд – корисна площа будівлі або її оборотна вартість, розмір податку – 900 Фт/м², або 1,5 %. Податок із будівельної ділянки визначається за нормою 200 Фт/м², або 1,5 % оборотної вартості. Основа визначення комунального податку – кількість зареєстрованих штатних одиниць, розмір – 2000 Фт/ люд.

Місцеві податки в Угорщині визначаються місцевими органами самоврядування з урахуванням установлених законодавством лімітів. Досвід засвідчує, що більшість населених пунктів користується промисловим податком, інші податки стягуються відносно рідко.

Про нестабільність системи місцевих платежів в Україні свідчать нові зміни в податковому законодавстві, які вступили в дію з 1.01.2015 р. (відповідно до Закону України «Про внесення змін у Податковий кодекс та деякі закони України» (відносно податкової реформи)). Згідно з цим законом змінюється оподаткування нерухомості: тепер не обкладаються цим податком квартири площею тільки до 60 кв. м і будинки до 120 кв. м (раніше це площа була більшою). Крім того, вводиться акцизний податок із роздрібного продажу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів і палива в розмірі 5 % від реалізацій, який зараховуватиметься до місцевих бюджетів.

Аналіз досвіду використання місцевих платежів у країнах ЄС підтверджує необхідність доповнення системи цих платежів в Україні новими платежами. На нашу думку, до них слід віднести доходи від самооподаткування; меценатства; спонсорства; одинвідсотковий прибутковий податок на користь соціальних закладів окремої територіальної громади (у тому числі церков); добровільно-примусові внески жителів громад на розвиток місцевої освіти; внески для проведення АТО (насамперед на фінансування батальйонів територіальної оборони та учасників добровольчих батальйонів, які є вихідцями з тієї чи іншої територіальної громади), а також відрахування від загальнодержавних податків, які надходять до місцевих бюджетів.

В останні роки, ураховуючи нестачу коштів на розвиток місцевих громад, жителі окремих із них починають запроваджувати самооподаткування доходів фізичних та юридичних осіб. На сходах жителів невеликих сіл і селищ вирішуються питання про частковий ремонт доріг, водогонів, каналізації, бюджетних установ, розміщених на цій території, будівництва та утримання церков (у Німеччині для цього застосовують церковний податок) тощо за рахунок самих жителів. Якщо б ці ініціативи доповнювалися певним фінансуванням подібних об'єктів інфраструктури з боку районних, обласних бюджетів і Державного бюджету України, а також грантами з фондів Євросоюзу, то багато потреб жителів територіальних громад задовольнялося набагато швидше, ніж зараз.

Водночас треба враховувати, що транскордонне співробітництво в Україні, на відміну від європейських держав, є результативним лише для економіки великих територіальних громад регіону, якими є міста обласного значення, що мають у своєму вільному розпорядженні значні бюджетні ресурси у вигляді власних і закріплених доходів [6, с. 348].

Новим елементом системи місцевих платежів в Україні повинні стати доходи від меценатства, які можуть, насамперед, покращити фінансовий стан частини бюджетних установ місцевого рівня. Про це свідчить, наприклад, допомога фонду «Новий Луцьк» (фонду І. Палиці) таким організаціям м. Луцька на суму понад тридцять мільйонів гривень. Але місцеві органи влади та держава повинні створити більш сприятливі умови для меценатства на місцевому рівні (насамперед податкові).

До нових елементів системи місцевих платежів в Україні доцільно включити й кошти від спонсорства, оскільки спонсорам вигідно вкладати кошти в розвиток насамперед місцевої соціальної інфраструктури, яка належно може вплинути на стан робочої сили тих регіонів, де розміщені

підприємства спонсорів. Тому важливо розвивати та стимулювати корпоративно-соціальне партнерство й на рівні місцевих громад.

За прикладом Польщі в Україні було б доцільно запровадити відрахування одного відсотка від податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), за бажанням платника, на ті цілі, який він визначить у декларації про свої доходи. Зазвичай, такі кошти в Польщі направлялися на фінансування тих об'єктів соціальної інфраструктури, із якими пов'язаний (чи зараз пов'язаний) працівник або його родина: школи, професійні ліцеї, лікарні, хоспіси, церкви тощо.

За роки незалежності в Україні склалася система добровільно-примусових внесків жителів місцевих громад на користь місцевої освіти (дитячих ясел, садків, шкіл) і закладів охорони здоров'я (фельдшерсько-акушерських пунктів, поліклінік, лікарень місцевого рівня), які ми розглядаємо як новий місцевий платіж. Важливо унормувати ці платежі та запровадити механізм їх справді добровільної сплати. Для цього потрібно зробити максимально доступною інформацію про формування та використання таких коштів, насамперед через Інтернет, оскільки в масштабах України їх суми сягають мільярдів гривень. Подібне зараз запроваджується в школах Києва. Крім того, треба з увагою поставитися до пропозиції колишнього міністра освіти України С. Ніколаєнка про уведення одиниці відсоткового податку на освіту (від ПДФО).

Військові дії на Донбасі призвели до появи й такої нової форми місцевих платежів, як допомога воякам АТО, насамперед добровольцям і мобілізованим із конкретних місцевих громад. Виявилось, що громадяни та юридичні особи згодні надавати допомогу на добровільній основі й у різних формах, передусім своїм рідним, знайомим, землякам, які воюють у зоні АТО або отримали там поранення. Причина цього – крім усього іншого, можливість жорсткого контролю за наданими коштами. Важливо простимулювати цю тенденцію у відповідних законодавчих документах. Поки ж на цю тенденцію не звертає належну увагу нова влада України.

Дуже складна проблема – визначення частки загальнодержавних податків, яку доцільно закріпити за місцевими бюджетами (особливо це стосується ПДВ). На нашу думку, ця частка повинна бути пропорційною до суми відповідного загальнодержавного податку, зібраного на території цієї громади.

Оцінка пропозицій щодо передачі у 2015 р. частини фінансових ресурсів держави на місцевий рівень дає змогу експертам констатувати таке. По-перше, якщо передачу з Державного бюджету плати за надання адміністративних послуг, державного мита, збільшення відсотка зарахування екологічного податку, податку на доходи фізичних осіб і податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки можна назвати певною мірою децентралізацією, то запровадження з 2015 р. збору з роздрібного продажу підакцизних товарів – це лише розширення бази оподаткування й перекладання місцевих проблем на плечі бізнесу. По-друге, доходи від податку на прибуток підприємств і податку на доходи фізичних осіб фактично залишатимуться на обласному рівні, а не доходять до місцевих бюджетів сіл, селищ і міст районного значення, що на сьогодні є найбільш дотаційними. По-третє, не заперечуючи прогресивність передачі на місцевий рівень 10 % доходу від податку на прибуток підприємств приватного сектору, як вважають експерти, така частка є надто малою [7, с. 234–235].

У грошовому вимірі реалізація запропонованих нововведень навіть за оптимістичними розрахунками Міністерства фінансів дають змогу збільшити доходи бюджетів територіальних громад базового рівня у 2015 р. на 10 млрд грн (податок з обороту – 3,2 млрд грн, податок на комерційну нерухомість – 2,7 млрд грн, екологічний податок – 2,1 млрд грн, митні платежі – 0,5 млрд грн, плата за адміністративні послуги – 1,8 млрд грн, тобто на 4 %, порівняно із запланованими показниками доходів місцевих бюджетів на 2014 р. [8].

Досвід Німеччини засвідчує, що в основі міжбюджетних відносин у цій країні лежить розподіл частини ПДВ між регіонами (горизонтальний перерозподіл), що важливо врахувати й в Україні. Поки ж уся увага в нашій країні звертається на вдосконалення вертикального розподілу податків.

Для вдосконалення міжбюджетних відносин у нашій країні потрібно в основу розподілу ПДВ між центром і регіонами України покласти чисельність населення кожного регіону. Відповідно, ПДВ повинно розподілятися між центром і регіонами пропорційно до частки кожного регіону в населенні України з рівнем кратності від 1 до 2.

При запропонованому підході до розподілу ПДВ його відшкодування повинно також здійснюватися самими регіонами, що стимулюватиме їх до розвитку експортно орієнтованих виробництв та обмежуватиме експортерів у їхньому бажанні отримати незаконне відшкодування ПДВ.

Розподіл податку на прибуток підприємств треба виконувати за принципом 50 % на 50 %: половина повинна залишатися в регіонах, а друга половина має направлятися до Державного бюджету України. Але при цьому 50 % належних регіону дотацій, субвенцій і субсидій повинно фінансуватися за рахунок регіонального бюджету. Це дасть змогу оптимізувати механізм надання й використання міжбюджетних трансфертів у регіонах та зменшити відцентрові тенденції в Україні [9, с. 123].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Нестабільність структури місцевих платежів в Україні пов'язана з відсутністю системного підходу до їх визначення. При оптимізації структури місцевих платежів в Україні потрібно дотримуватися таких принципів: 1) урахування потреб конкретної місцевої громади; 2) рівень платоспроможності територіальних громад в Україні; 3) стабільність місцевих платежів; 4) самостійність місцевих громад при запровадженні певних місцевих платежів.

Структура місцевих платежів в Україні в сучасних умовах повинна включати такі складники: 1) місцеві податки, у тому числі відрахування від загальнодержавних податків, які надходять до місцевих бюджетів і збираються на території відповідної громади; 2) місцеві збори; 3) інші місцеві платежі. До останніх слід віднести такі: доходи від самооподаткування жителів окремих громад; доходи від меценатів; доходи від спонсорства; одновідсотковий прибутковий податок на користь соціальних закладів (у тому числі церков) окремої територіальної громади; добровільно-примусові внески жителів громад на розвиток місцевої освіти й охорони здоров'я (за умови перетворення їх на справді добровільні); добровільні внески громадян та юридичних осіб на проведення АТО.

Аналіз досвіду реформування системи місцевих платежів у постсоціалістичних країнах – членах ЄС дає підставу стверджувати, що для України в цьому питанні найбільше підходить досвід Польщі, у якій до системи місцевих платежів уключають, крім класичних місцевих податків і зборів, також частину від загальнодержавних податків.

Досвід США щодо запровадження податку на нерухомість засвідчує, що він повинен визначатися жителями громади залежно від щорічних потреб цієї громади, а не бути сталим на багато років уперед. Крім того, цей податок повинен визначатися від вартості майна, а не від його площі (як це прийнято в Україні).

Джерела та література

1. Єлісеєва Л. В. Основні напрямки розподілу доходів муніципалітетів як об'єкт досліджень економістів другої половини XIX – початку XX століття / Л. В. Єлісеєва // Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки: Економічні науки. – 2012. – Вип. 4. – С. 4–8.
2. Карлін М. І. Фінансові системи країн Америки : навч. посіб. / М. І. Карлін. – Тернопіль : Богдан, 2011. – 496 с.
3. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
4. Бюджетна система : підручник / за наук ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учб. л-ри ; Тернопіль : Екон. думка, 2012. – 871 с.
5. Карлін М. І. Фінансові системи країн Центрально-Східної Європи : навч. посіб. / М. І. Карлін, І. О. Балак. – Луцьк : Надтир'я, 2012. – 500 с.
6. Територіальні фінансові ресурси Західного прикордонного регіону України: історія, сьогодення, перспективи : кол. моногр. / за ред. М. І. Карліна. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 500 с.
7. Сторонянська І. З. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно територіальної реформи / І. З. Сторонянська, А. О. Пелехатий // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 228–238.
8. Концепція реформування податкової системи України (оприлюднена Кабінетом Міністрів України 06.08.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gov.ua/document/247504345/>
9. Карлін М. І. Критерії та напрями удосконалення розподілу податкових доходів між регіонами країни / М. І. Карлін // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 116–124.

Карлін Николай. Необходимость использования системного подхода к определению местных платежей в Украине. В статье сделана попытка доказать необходимость использования системного подхода к определению структуры местных платежей в Украине, поскольку эта структура за годы независимости нашего государства пока не сформирована. Для этого необходимо пересмотреть существующие в украинской экономической литературе подходы к определению местных налогов и сборов, объединив их в систему местных платежей. Анализ опыта развития системы местных платежей в историческом плане, а также опыт США говорит о необходимости включения в систему местных платежей и такой составляющей, как доходы от

самообложения жителей местных общин. Исследование системы местных платежей в отдельных странах ЕС также говорит о необходимости расширения существующей системы местных платежей в Украине. В эту систему целесообразно включить такие составляющие, как доходы от меценатства, от спонсорства, однопроцентный подоходный налог с доходов граждан в пользу территориальной общины, добровольно-принудительные взносы жителей территориальных общин на развитие местного образования и здравоохранения, взносы граждан на осуществление АТО. Предложенное расширение структуры местных платежей позволит стабилизировать данную структуру независимо от изменений во власти.

Ключевые слова: принципы построения системы местных платежей, местные платежи, местные налоги, местные сборы, самообложения, Налоговый кодекс Украины, меценатство, спонсорство, Украина, США, Европейский Союз, Польша, Венгрия, Германия.

Karlin Mikola. The Necessity of Using a Systematic Approach to Determining the Structure of Local Payments in Ukraine. The article gives an attempt to prove the necessity of using a systematic approach to determining the structure of local payments in Ukraine, as this structure has not yet formed during the years of independence of our state. It is necessary to review the existing approaches to the determination of local taxes and charges, combining them in local charges. It is necessary to review the existing approaches to the determination of local taxes and fees in the Ukrainian economic literature, combining them in the system of local payments. The analysis of the development of local payments in historical terms, and the experience of the USA show the necessity of inclusion such component as income from self-taxation of residents of local communities to the system of local payments. Investigation of local payments system in some EU countries also suggests the need for expansion of the existing system of local payments in Ukraine. Such components as income from philanthropy, income from sponsorship, 1% personal income tax for local community, voluntary-compulsory contributions of local communities residents to the development of local education and health care, contributions of the citizens to conduct counterterrorist operation should be included in this system. The proposed expansion of the structure of local payments will stabilize this structure, regardless of the changes in government.

Key words: the principles of forming the system of local payments, local payments, local taxes, local fees, self-taxation, Tax Code of Ukraine, philanthropy, sponsorship, Ukraine, USA, European Union, Poland, Hungary, Germany.

УДК 338.24

Олена Івашко – кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та оподаткування,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці

У статті висвітлено сучасні підходи до трактування фінансової безпеки як основного складника економічної безпеки. Досліджено її основні компоненти, а саме: банківську, бюджетну, боргову, валютну й монетарну безпеки. Проведено аналіз основних показників бюджетної безпеки держави та обґрунтовано напрями її зміцнення в умовах кризових явищ.

Ключові слова: фінансова безпека, індикатори, загрози, банківська безпека, бюджетна безпека, боргова безпека, податкова безпека, валютна безпека, монетарна безпека.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зв'язок економіки України зі світовою економікою, її експортна орієнтація та від'ємний платіжний баланс створюють значні небезпеки для вітчизняної фінансової сфери. В умовах фінансово-економічної кризи пріоритетним напрямом діяльності держави й бізнесу є проведення скоординованої політики та вироблення стратегії щодо зниження впливу кризових явищ у фінансовому секторі. Ураховуючи масштабність, глибину й тривалість кризових явищ у вказаному секторі, а також ступінь їх негативного впливу на процеси, що відбуваються в українській економіці, потрібно виробити нові підходи до побудови системи фінансової безпеки нашої держави.

Особлива актуальність дослідження цього питання обумовлюється складною воєнно-політичною ситуацією розвитку нашої країни, адже фінансова безпека – невід'ємний атрибут суверенної держави.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різні аспекти проблеми забезпечення фінансової безпеки держави досліджували О. Барановський, В. Геєць, Б. Губський, М. Денисенко, В. Мунтіян, Н. Татаренко та ін.

Водночас до сьогодні на науковому й практичному рівнях не повністю досліджено сутнісну природу та складники фінансової безпеки, сукупність показників, що характеризують її рівень; не сформовано систему заходів щодо зміцнення фінансової безпеки України в сучасних умовах.

Мета статті – розкриття, аналіз підходів до визначення сутності та складових частини фінансової безпеки держави, оцінка її основних показників і розробка заходів для зміцнення компонентів фінансової безпеки в майбутньому.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією з найважливіших складових частин економічної безпеки є фінансова безпека, без якої практично неможливо розв'язати жодне із завдань, що стоять перед державою. У цьому контексті доволі переконливий аргумент – слова М. Єрмошенка, який зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою частиною економічної безпеки держави, оскільки на фінансах ґрунтується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави. Учений обґрунтовує необхідність забезпечення й підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави в цілому, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємств, усього суспільства. Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, – підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету [2].

Поняття фінансової безпеки так само широке, як, власне, і тлумачення фінансів як економічної категорії. На сьогодні відсутнє єдине визначення «фінансової безпеки». Наявні формулювання відображають лише окремі її аспекти й не можуть претендувати на її однозначне та виключне трактування. Фінансову безпеку як дефініцію розглянуто під різними кутами, а саме:

– із позицій ресурсно-функціонального підходу, фінансова безпека – захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання відповідних зобов'язань;

– із погляду статистики, фінансова безпека – такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної й фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи й економічне зростання;

– у контексті нормативно-правового регламентування фінансова безпека передбачає створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично відсутня можливість спрямовувати фінансові потоки в незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання й, по-друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами [2].

Отже, із позицій різностороннього підходу фінансова безпека – захищеність фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності й стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи й стає економічне зростання.

Фінансову безпеку будь-якої держави визначають такі фактори:

1) рівень фінансової незалежності (при цьому велике значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку);

2) характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;

3) політичний клімат у країні;

4) рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової сфери.

Варто відзначити, що фінансова безпека держави має як внутрішній, так і зовнішній аспекти. Щодо зовнішнього, то це, передусім, фінансовий суверенітет країни, незалежність національної фінансової системи від впливу міжнародних фінансово-кредитних організацій і транснаціонального капіталу. Проте стверджувати про абсолютну фінансову незалежність в умовах глобалізації некоректно, адже на фінансовій безпеці України позначаються процеси фінансової глобалізації, що посилюються у світовому співтоваристві. Відтак проблема фінансової безпеки сьогодні виходить за національні межі. Зростає рівень інтеграції та консолідації фінансових ринків, зростають масштаби мобільності капіталу й посилюється інтенсивність його обігу.

Безпека внутрішньої фінансової сфери України визначається досконалістю правової, організаційної та інституціональної бази, а також політичною стабільністю, рівнем ризиків ринкової кон'юнктури, масштабами тіньової економіки та рівнем корупції в державі.

Фінансова безпека – надзвичайно складна багаторівнева система, яку утворюють низка підсистем, кожна з яких має власну структуру. Так, фінансова безпека держави включає бюджетну, податкову, боргову безпеку, фінансову безпеку банківської системи, валютну, грошово-кредитну, інвестиційну, фінансову безпеку страхового й фондового ринків.

Пріоритетні напрями зміцнення фінансової безпеки України визначаються, насамперед, на основі оцінки рівня показників фінансової безпеки держави.

Індикатори фінансової безпеки відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, галузей господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або таких її складників, як безпека грошового обігу, інфляційна, валютна, бюджетна, боргова й інвестиційна безпека [4, с. 17].

Узагальнюючи досвід вітчизняних та іноземних учених, які досліджували показники фінансової безпеки, можна виділити такі з них, що розглядаються як репрезентативні більшістю вчених:

- рівень монетизації економіки, %;
- обсяг зовнішнього державного боргу, % від ВВП;
- обсяг внутрішнього державного боргу, % від ВВП;
- рівень інфляції, %;
- міжнародні резерви центрального банку, млн дол.;
- дефіцит державного бюджету, % від ВВП;
- вартість банківських кредитів у національній валюті, % річних;
- рівень доларизації економіки, %;
- сальдо платіжного балансу, млн дол.;
- доходи державного бюджету, % до ВВП;
- видатки державного бюджету, % до ВВП;
- рівень тіньової економіки України, % до ВВП та ін.

Динаміку зазначених показників за період 2008–2014 рр. відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Система показників оцінки рівня фінансової безпеки України*

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Оптимальне значення
<i>Показники бюджетної безпеки</i>							
Дефіцит державного бюджету, % до ВВП	1,30	3,90	6,70	1,7	3,6	4,4	Не більше 3–4
Доходи державного бюджету, % до ВВП	24,40	22,90	20,70	28,0	24,56	23,31	-
Видатки державного бюджету, % до ВВП	25,50	26,50	27,40	33,4	28,08	27,73	-
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	29,8	30,04	29,17	31,11	31,58	30,63	Не більше 30
<i>Показники боргової безпеки</i>							
Обсяг загального боргу, % до ВВП	35,7	34,81	39,93	36,34	36,81	32	Не більше 55
Обсяг зовнішнього боргу, % до ВВП	20,5	23,3	25,56	22,74	22,06	78,3	Не більше 25–30
Рівень заборгованості на 1 особу, дол. США	580,0	597,7	759,2	821,8	850,2	1020	Не більше 200
<i>Показники банківської безпеки</i>							
Вартість банківських кредитів, % річних	18,70	15,80	15,00	14,8	18,7	25	-
Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	28,0	28,8	28,0	31,1	30,1	30,1	Не більше 30
Рівень інфляції, %	19,8	22,3	9,1	4,6	-0,2	0,5	7
<i>Показники валютної та монетарної безпеки</i>							
Золотовалютні резерви центрального банку, млрд дол. США	32,1	59,27	52,73	51,13	54,11	20,42	-

Закінчення таблиці 1

Сальдо платіжного балансу, млн грн	-75729	-15296	-31579	-71075	-118047	-123763	-
Рівень доларизації, частка іноземної валюти у грошовій масі, %	30,73	31,70	29,13	30,3	32,1	29	10
Рівень тіньової економіки України, % до ВВП	31,10	39,00	38,00	39,5	45	52,8	25

*Розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Також варто зазначити, що за даними МВФ станом на 1 січня 2015 р. офіційні резерви НБУ склали 7533,3 млн дол. США, при цьому монетарне золото (уключаючи золоті депозити й золото у свопах) – лише 911,1 млн дол. (12,09% загального обсягу резервів).

Структуру золотовалютних резервів НБУ, за даними МВФ, станом на 01.01.2015 представлено на рис. 1.

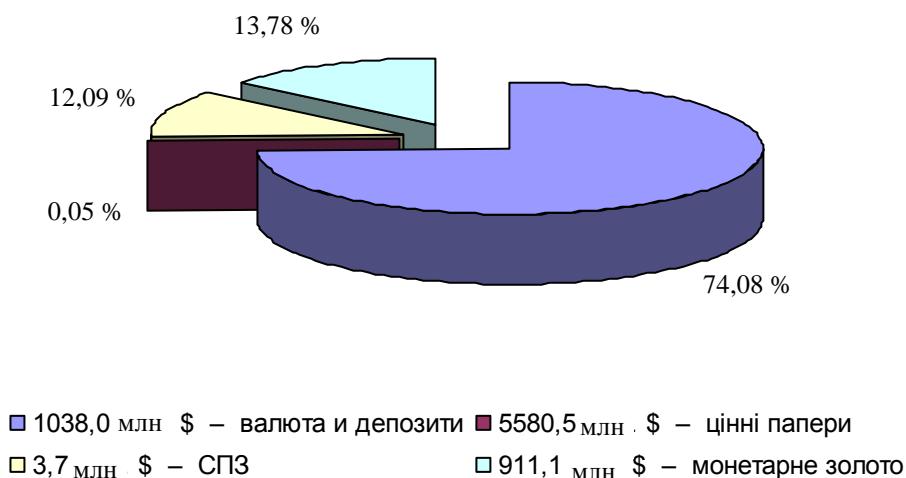

Рис. 1. Структура золотовалютних резервів НБУ станом на 01.01.2015 р. *

*Розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Як бачимо, для динаміки більшості показників фінансової безпеки спостерігаються негативні довгострокові тенденції. Найбільш проблемними напрямками щодо цього є:

- високий рівень зовнішнього боргу;
- висока вартість банківських кредитів;
- значний рівень доларизації економіки;
- постійне збільшення частки тіньового сектору економіки;
- від’ємне значення платіжного балансу

Підвищення рівня фінансової безпеки держави потребує системних дій, які мають містити в собі механізми у сфері бюджетної та монетарної політики, фондового ринку, а також у сфері регулювання корпоративного сектору економіки тощо.

Можна запропонувати таку систему заходів стосовно зміцнення фінансової безпеки України (табл. 2).

Таблиця 2

Основні напрями зміцнення фінансової безпеки України

Складові частини	Напрями зміцнення
1	2
Банківська безпека	<ul style="list-style-type: none"> • активізувати роботу в напрямі зміцнення власної капітальної бази банками; • розробити заходи щодо запобігання відтоку депозитів фізичних осіб, відновити довіру населення щодо розміщення коштів на довгостроковій основі; • зменшити ставки за кредитними ресурсами, наближаючи їх до рівня європейських країн; • зменшити присутність іноземного капіталу в банківській системі України та ін.;

Закінчення таблиці 2

1	2
Бюджетна безпека	<ul style="list-style-type: none"> • проведення оптимальної податкової політики в контексті зростання загального обсягу бюджетних доходів; • рівномірне поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування бюджетного дефіциту; • удосконалення інструментів залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень приватного сектору та доходів населення країни;
Боргова безпека	<ul style="list-style-type: none"> • зменшити негативне сальдо торговельного балансу України; • підвищити рівень золотовалютних резервів; • використання позикових коштів міжнародних організацій на стимулювання економічного розвитку країни, а не погашення боргів уряду;
Валютна та монетарна безпека	<ul style="list-style-type: none"> • установлення НБУ «плаваючого» валютного курсу національної валюти з метою припинення девальваційних процесів; • спрямування кредитних ресурсів МВФ не на «штучну» підтримку гривні, а на структурні інвестиційні зрушення та реформування економіки, суворий контроль доцільності використання таких коштів; • зменшення питомої ваги готівкових коштів у загальному обсязі грошової маси, що сприятиме зменшенню рівня тонізації економіки; • збалансування грошового й товарного ринків, тобто зниження рівня інфляції.

Реалізація запропонованого комплексу заходів, що охоплює більшість складників фінансової безпеки, актуальних для України, дасть змогу значно підвищити її рівень за умови забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що фінансова безпека держави – комплексне поняття. Найбільші загрози фінансовій безпеці України простежено у сфері зовнішньої заборгованості, високої вартості банківських кредитів, значного рівня доларизації економіки, зростання тіньового сектору, негативного сальдо платіжного балансу.

Подальші дослідження у сфері зміцнення фінансової безпеки держави доцільно спрямувати на обґрунтування механізму управління внутрішніми й зовнішніми ризиками державної фінансової стабільності.

Джерела та література

1. Комарницький І. М. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави [Текст] / І. М. Комарницький, І. А. Франів, Б. М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – Вип. 2(49). – С. 22–28.
2. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М. М. Єрмошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/upravlinnja-ekonomichnoju-bezpekoju-pidpruyemnytstva>.
3. Наконечна Н. В. Тенденції індикаторів фінансової безпеки України / Н. В. Наконечна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 219.
4. Савицька О. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України / О. Савицька // Економічний форум. – 2012. – № 3. – С. 17.

Ивашко Елена. Финансовая безопасность Украины в условиях кризисных явлений в экономике. В статье отражены современные подходы к трактовке финансовой безопасности как основной составляющей экономической безопасности, а именно: из позиций ресурсно-функционального подхода, с точки зрения статики, в контексте нормативно-правового регламентирования. Исследованы ее основные составляющие, а именно банковская, бюджетная, долговая, валютная и монетарная безопасности. Установлены факторы, которые определяют финансовую безопасность любого государства. Рассмотрены внутренний и внешний аспекты финансовой безопасности государства. Отражены ее угрозы и индикаторы. Обосновано, что приоритетные направления укрепления финансовой безопасности Украины определяются на основе оценки уровня показателей финансовой безопасности государства. Проведен анализ основных показателей бюджетной безопасности государства и обоснованы направления ее укрепления в условиях кризисных явлений.

Ключевые слова: финансовая безопасность, индикаторы, угрозы, банковская, бюджетная безопасность, долговая безопасность, налоговая безопасность, валютная безопасность, монетарная безопасность.

Ivashko Olena. Financial Safety of Ukraine in the Conditions of the Crisis Phenomena in Economy. In the article the modern going near interpretation of financial safety as basic constituent of economic security, namely: from positions resource-functional to approach, from point of statics, in a context normatively legal regulation is reflected.

Investigational it basic constituents, namely bank, budgetary, debt, currency and monetary safety. Factors which determine financial safety of any state are set. The internal and external aspects of financial safety of the state are considered. Its threats and indicators are reflected. Grounded, that priority directions of strengthening of financial safety of Ukraine are determined on the basis of estimation of level of indexes of financial safety of the state. The analysis of basic indexes of budgetary safety of the state and grounded directions of its strengthening is conducted in the conditions of the crisis phenomena.

Key words: financial safety, indicators, threats, bank safety, budgetary safety, promissory safety, tax safety, currency safety, monetary safety.

УДК 336.71:65.012.8

Тетяна Сак – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та безпеки підприємства, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Фінансово-економічна безпека комерційних банків України

Проведено оцінку діяльності комерційних банків в Україні, визначено основні загрози з їх поділом на ризики внутрішнього та зовнішнього середовищ. Розраховано інтегральний показник фінансово-економічної безпеки банків України. Обґрунтовано напрями забезпечення фінансово-економічної безпеки комерційних банків України.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека банку, загрози, ризики, порогове значення, інтегральний показник безпеки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Банківський сектор України сьогодні функціонує в умовах невизначеності та посиленої ризиковості діяльності. Ситуація на валютному ринку, військові дії на сході країни, анексія Криму й інші дестабілізаційні фактори негативно вплинули на результати діяльності комерційних банків, спричинили додаткові загрози їхній фінансово-економічній безпеці.

Важливою на цьому етапі розвитку економіки країни є оцінка рівня загроз банківській системі, що дасть змогу своєчасно попередити небезпеки, забезпечити стабільність і незалежність комерційних банків. Проблема забезпечення фінансово-економічної безпеки банківської системи країни набуває особливої актуальності та наукової значимості з огляду на глобалізацію фінансових ринків і необхідність витримувати міжнародну конкуренцію вітчизняними комерційними банками.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання безпеки банківської системи досліджували і зарубіжні, і вітчизняні науковці, зокрема О. Ф. Балацький, О. І. Барановський, І. О. Бланк, Т. М. Болгар, М. З. Бора, С. Букін, Дж. К. Ван Хорн, О. Д. Василик, В. В. Вітлінський, В. М. Геєць, К. С. Горячева, Р. Гриценко, Р. Джуччі, О. В. Дзюблюк, Ж. М. Довгань, Е. Дж. Долан, А. О. Єпіфанов, М. М. Єрмошенко, В. Г. Загородній, О. Д. Заруба, Р. Дж. Кемпбелл, Л. А. Ключко, І. П. Козаченко, В. Г. Крижанівська, І. М. Крупка, Л. О. Лігоненко, І. О. Лютий, А. М. Мороз, В. П. Москаленко, В. І. Мунтіян, О. О. Олейніков, Є. С. Осадчий, Б. А. Райзберг, М. І. Савлук, Дж. Ф. Сінкі, Т. С. Смовженко, В. І. Срібний, О. О. Терещенко, Е. А. Уткін, Р. І. Шиллер та ін.

Проте окремі питання забезпечення фінансово-економічної безпеки комерційних банків у нових економіко-політичних умовах залишаються недостатньо вивченими й потребують детального дослідження.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – оцінка рівня фінансово-економічної безпеки комерційних банків України та обґрунтування напрямів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні на сьогодні функціонує 165 банків, кількість яких зменшилась у зв'язку із загостренням політично-економічної кризи, негативними подіями на сході України. Протягом перших дев'яти місяців 2014 р. НБУ прийняв рішення про відкликання ліцензій тридцяти банківських установ, до 32 банківських установ запроваджено тимчасову адміністрацію [3]. Ця тенденція тільки набирає оберти. Банкрутство окремих банків є очевидним, адже фінансово сильні та інноваційно розвинені банки будуть витіснені тих, хто не може пристосуватися до сьогоденних умов. Динаміку зміни кількості комерційних банків в Україні представлено на рис. 1.

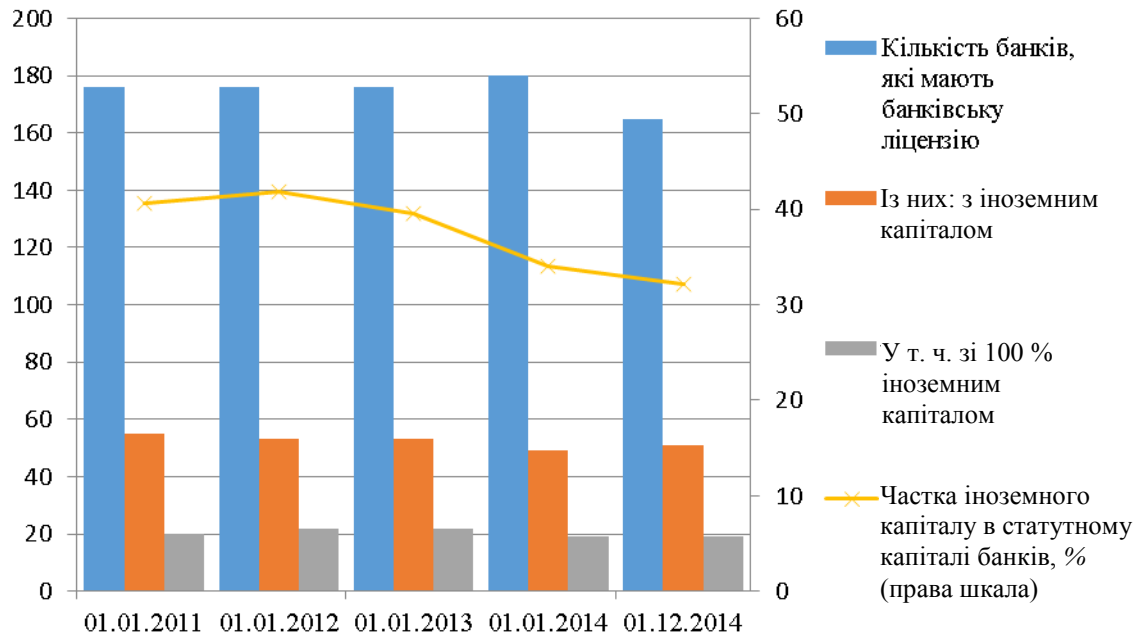

Рис. 1. Динаміка зміни кількості комерційних банків в Україні впродовж 2011–2014 рр. [3]

За участю іноземного капіталу створено капітал 51 банку, у тому числі, іноземний капітал складав 100 % у 19 банках. У статутному капіталі частка іноземного капіталу станом на 01.12.2014 р. складала 32,2 %, що на 7,3 % менше, ніж на початок 2013 р. Варто зазначити, що на зменшення частки іноземного капіталу в банківській системі України вплинуло як зниження інвестиційної привабливості України внаслідок ведення бойових дій на сході країни, так і більш прискорене зростання основних вітчизняних банків. При цьому значна кількість банків з іноземним капіталом переорієнтовується на обслуговування корпоративних клієнтів.

На кінець 2014 р. структура власності активів банків України представлена таким чином: банки з приватним українським капіталом складають близько 49 %; банки з іноземним капіталом (окрім російських) – 16 %; банки з російським капіталом – 145; державні банки – 21 %.

Позитивним є щорічне зростання активів комерційних банків в Україні (табл. 1). До 2014 р. це збільшення активів обумовлене зростанням обсягів кредитної діяльності (сума наданих кредитів суб'єктам господарювання зросла більш як на 67 %, проте обсяги кредитування фізичних осіб упали більше ніж на 30 %). Протягом дев'яти місяців 2014 р. чисті активи збільшилися лише на 2,91% (32 799 млн грн), що, зі свого боку, обумовлено складною економіко-політичною ситуацією в Україні, яка стримує розвиток банківського бізнесу. Незважаючи на ліквідацію низки банківських установ та значний відтік клієнтських коштів, зростання активів відбулося внаслідок стрімкої девальвації національної валюти, що також відобразилося на суттєвому збільшенні залишків валютних активів. Станом на 01.10.2014 р. частка валютних активів у сукупних активах склала 40,94 %, у той час як 01.01.2014 р. – 36,81% [1, с. 9].

Таблиця 1

Динаміка активів банківського сектору України, млрд грн [3]

Показник/Дата	2012	2013	01.10.14
Чисті активи	1127,2	1278,1	1310,9
Кредитний портфель	815,33	911,4	982,1
Укладання в цінні папери	96,34	138,29	173,07
У т.ч. ОВДП	66,05	81,05	86,06
Високоліквідні активи	163,56	152,9	138,35
Середня % за кредитами в національній валюті	21,4	17,2	15,5
Середня % за кредитами в іноземній валюті	9,9	8,2	8,6

Задля підтримання ліквідності банків, у 2013 році НБУ виділено на рефінансування 71,5 млрд грн, що, зі свого боку, на 26,1 млрд грн менше, ніж у 2012 р. Значний відтік строкового ресурсу з початку 2014 р. вкрай негативно вплинув на ліквідність і платоспроможність банківської системи. Протягом дев'яти місяців 2014 р. обсяг високоліквідних активів зменшився на 16,89 %.

Протягом 2009–2013 рр. кредитний портфель збільшився на 164 054 млн грн (21,95 %) та станом на 01.10.2014 р. складає 982,13 млрд грн. Разом із тим насиченість економіки кредитними вкладеннями протягом 2013 р., порівняно з 2012 р., є вищою, що, зі свого боку, є наслідком більш прискореного зростання клієнтського кредитного портфеля, порівняно з ВВП. Так, із 2009 до 2012 р. співвідношення наданих кредитів до ВВП зменшувалося з 81,83 % у 2009 до 57,77 % у 2012 р., а у 2013 р. зросло до 62,64 % (рис. 2), що засвідчує зростання ролі банківської системи в економіці країни.

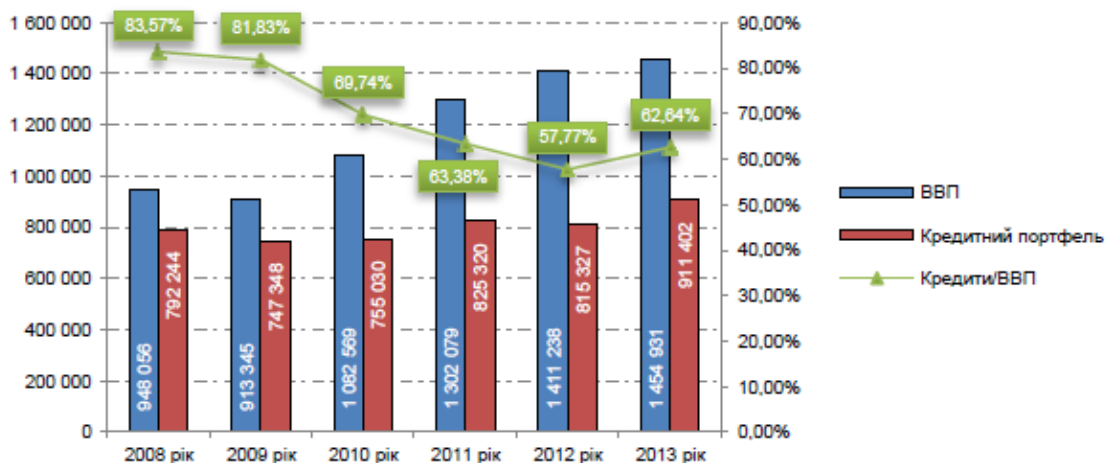

Рис. 2. Співвідношення кредитів комерційних банків України до ВВП, %, млн грн [3]

За дев'ять місяців 2014 р. обсяг клієнтського кредитного портфелю збільшився на 8,68 %. Причиною нарощування кредитного портфелю є девальвація національної валюти. Проте частка валютних кредитів у загальному клієнтському кредитному портфелі залишається значною та складає 44,58 %. Загалом, зниження обсягів виробництва промислових підприємств, ведення бойових дій на сході країни, а також зниження реальних доходів населення за високої девальвації національної валюти можуть у подальшому призвести до виникнення труднощів з обслуговування позичальниками кредитних зобов'язань, що, зі свого боку, негативно відобразиться як на ліквідності, так і на капіталізації банківських установ. Вищезазначені фактори спричинили неспроможність багатьох позичальників вчасно виконувати кредитні зобов'язання, що призвело до зростання обсягу простроченої заборгованості. Динаміку її змін у клієнтському кредитному портфелі відображено на рис. 3.

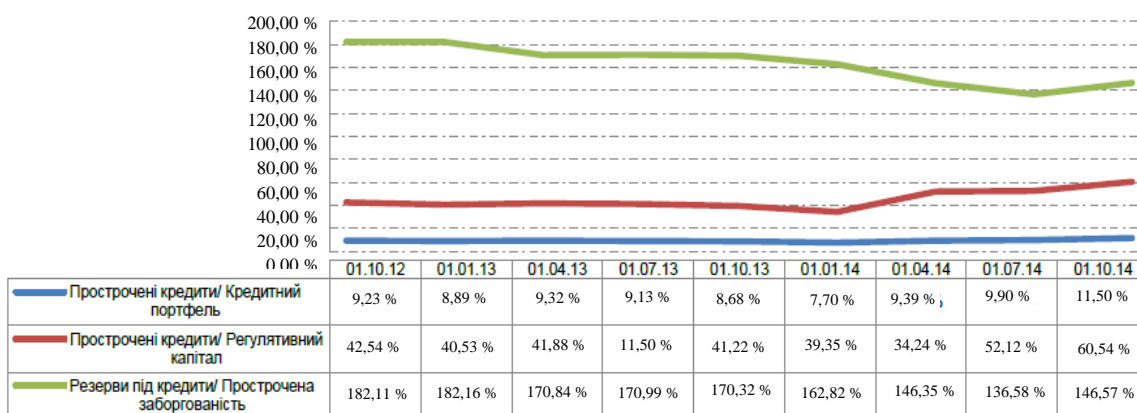

Рис. 3. Прострочена заборгованість у клієнтському кредитному портфелі комерційних банків України [3]

На особливу увагу заслуговує рівень показника власного капіталу банківської системи України. Установлено, що його значення протягом 2013 р. збільшилося на 23,3 млрд грн (табл. 2). З огляду на ліквідацію окремих банківських установ та збиткову діяльність протягом дев'яти місяців 2014 р. власний капітал банків зменшився на 26, 26 млрд грн.

Таблиця 2

Показники капіталізації банків в Україні впродовж 2009–2014 рр.

Показник	Рік					
	2009	2010	2011	2012	2013	01.04.2014
Власний капітал, млрд грн	118,2	137,7	155,5	169,3	192,6	182,5
Темпи зростання ВК, %	99,1	116,5	112,9	108,9	113,8	95,6
ВВП, млрд грн	913,3	1083	1302	1409	1455	1411
Темпи зростання ВВП, %	96,3	118,5	120,3	108,2	103,3	96,9
Частка власного капіталу у ВВП, %	12,9	12,7	11,9	10,2	13,2	12,9

Значення частки власного капіталу банків України у ВВП протягом 2009–2014 рр. суттєво не змінювалось і коливалось у межах 12 %.

Діяльність банківського сектору впродовж 2012–2013 рр. була прибутковою. За 2013 р. прибуток банківського сектору становив 1,4 млрд грн, за 2012 р. – 4,9 млрд грн. Проте за підсумками дев'яти місяців 2014 р. результат діяльності був від'ємний і становив 10 635 млн грн [3].

Відповідно до вищепроаналізованих індикаторів, загальні показники, які характеризують рівень фінансово-економічної безпеки банків України за 2009–2013 рр., згруповано в табл. 3, що є вихідними даними для визначення інтегрального значення безпеки.

Таблиця 3

Загальні показники фінансово-економічної безпеки банків України за 2009–2013 рр.

Показник	Рік					Порогове значення, %
	2009	2010	2011	2012	2013	
Достатність (адекватність) регуляторного капіталу (Н2), %	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	10
Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	28,8	28,0	31,3	30,1	30,1	30
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	30
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	5
Рентабельність активів, %	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	1,5
Рентабельність капіталу, %	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	5

За 2013 р. балансовий капітал банківських установ в Україні збільшився на 26,0 млрд грн до 204,9 млрд грн. Показник адекватності регуляторного капіталу (Н2), тобто частка капіталу в пасивах банківської системи становить 18,3 % при рекомендованому значенні не менше 10 %. Значення цих показників свідчать про достатню капіталізацію банківської системи України.

Обсяг простроченої заборгованості протягом досліджуваного періоду демонструє хвилеподібну динаміку. Так, на кінець 2013 р. зазначений показник становив 7,7 %, що на 1,2 відсоткових пункти менше, порівняно з його рівнем у 2012 р. Зниження рівня проблемної заборгованості є позитивним явищем розвитку банківської системи України й відбулося як за рахунок зростання кредитного портфеля за системою в цілому, так і за рахунок зменшення заборгованості фізичних і юридичних осіб – клієнтів банків.

Узагальнено можна відзначити, що лише один із шести показників (достатність регуляторного капіталу) відповідає нормативному значенню.

Стандартизовані значення показників фінансово-економічної безпеки банків України в діапазоні [0–1] наведені в табл. 4.

Розрахунок інтегральних показників фінансово-економічної безпеки банків України впродовж 2009–2013 рр.

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Достатність (адекватність) регуляторного капіталу (Н2), %	1	1	1	1	1
Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	1	1	0,958	0,997	0,997
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	0,838	0,739	0,716	0,759	0,882
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	0,532	0,446	0,521	0,562	0,649
Рентабельність активів, %	0	0	0	0,3	0,08
Рентабельність капіталу, %	0	0	0	0,606	0,162
Інтегральний показник безпеки	0,562	0,531	0,533	0,704	0,628

Для інтерпретації отриманого результату скористаємося шкалою оцінки рівня фінансово-економічної безпеки банків (табл. 5).

Таблиця 5

Шкала оцінки рівня фінансово-економічної безпеки банків

Діапазон значень узагальненого показника	Рівень безпеки
[0–0,33]	Низький
[0,33–0,67]	Середній
[0,67–1,0]	Високий

Отже, у 2013 р. рівень фінансово-економічної безпеки банків України характеризується як середній. Найнижчий рівень безпеки спостерігали у 2010 р. Покращило ситуацію підвищення рентабельності банків у 2012–2013 рр.

З огляду на проведену оцінку діяльності комерційних банків в Україні та розрахунок рівня їхньої фінансово-економічної безпеки можемо констатувати низку загроз, що за своєю суттю є ризиками внутрішнього й зовнішнього середовища.

До внутрішніх загроз діяльності комерційних банків варто віднести незбалансовану структуру активів і пасивів; ризиковану кредитну політику; недостатній рівень інноваційної активності; низьку надійність персоналу банку; нестачу ліквідних активів; відсутність стратегічного управління й ефективного маркетингу [4].

Крім внутрішніх ризиків, значним є вплив зовнішніх чинників на рівень фінансово-економічної безпеки комерційних банків. Серед них – недовіра до банківської системи; високий рівень конкуренції; несприятлива економічна й політична ситуація в країні; недалекоглядна політика НБУ.

Незважаючи на те, що 2009–2013 рр. частково характеризуються відновленням довіри населення до банківських установ та збільшенням ресурсної бази вітчизняних банків, рівень їхньої фінансово-економічної безпеки є недостатнім. Існування як внутрішніх, так і зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці комерційних банків вимагає відповідного управління та розробки комплексу заходів на макро- й мікрорівні.

Щодо заходів на рівні держави, то першочерговими мають стати [2] стимулювання подальшої капіталізації банківської системи; розширення переліку й посилення вимог до публічної інформації про фінансовий стан власників і структуру управління банків; підвищення вимог до мінімального капіталу (нормативу Н1), оскільки, порівняно з іншими країнами, банківська система має дуже низький ступінь концентрації, що ускладнює нагляд та обмежує прибутковість вітчизняних банків;

використання підходів до банківського регулювання й нагляду, перевічених світовою практикою, внесення відповідних змін у регуляторні акти НБУ.

Вважаємо, що лише ефективне управління всіма підсистемами банку дасть можливість уникнути загроз, пов'язаних із його внутрішніми складниками. Важливим при цьому є дієвий фінансовий менеджмент банку, ретельний кадровий підбір, розширення асортименту банківських послуг, управління ризиками.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Фінансово-економічна безпека комерційних банків як рівень захисту їх стабільного функціонування від внутрішніх та зовнішніх загроз в Україні є недостатньою. Основними дестабілізаційними індикаторами інтегрального показника безпеки є низька рентабельність, висока частка проблемних кредитів, недостатність власного капіталу. Забезпечити фінансово-економічну безпеку комерційних банків України можливо за рахунок досягнення фінансової стійкості й фінансової незалежності банків; підвищення ефективності використання капіталу; узгоджених дій уряду, НБУ та керівництва банків щодо реформування фінансової системи країни загалом.

Подальші дослідження будуть направлені на вдосконалення механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки комерційних банків в Україні.

Джерела та література

1. Аналітичний огляд «Інтегральний довгостроковий кредитний рейтинг банківської системи України: I–II квартал 2014 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/ICR/ICR_3_kv_2014.pdf
2. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І. М. Крупка // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 168–175.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
4. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова ; [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

Сак Татьяна. *Финансово-экономическая безопасность коммерческих банков Украины.* В статье проводится оценка деятельности коммерческих банков в Украине по показателям, которые характеризуют уровень их защищенности и эффективности. Определены основные угрозы деятельности банковского сектора с разделением их на риски внутренней и внешней среды. Рассчитано интегральный показатель финансово-экономической безопасности банков Украины по основным обобщающим индикаторам в соответствии с их пороговыми значениями методом стандартизации показателей. Идентифицировано состояние безопасности коммерческих банков Украины.

Обоснованы направления обеспечения финансово-экономической безопасности коммерческих банков Украины, в основе которых – достижение финансовой устойчивости и финансовой независимости банков, повышение эффективности использования капитала. Предложено обеспечивать финансово-экономическую безопасность ослаблением действия угроз на макро- и микроуровне, разработкой единой целостной концепции безопасности и защиты, направлена на повышение уровня доверия населения к банкам и развитие национальной экономики.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность банка, угрозы, риски, пороговое значение, интегральный показатель безопасности.

Sak Tatyana. *Financial and Economic Security of Commercial Banks in Ukraine.* The article provides the assessment of commercial banks activity in Ukraine according to the indicators characterizing the level of banks security and efficiency. The main threats of the banking sector are determined and classified as risks of internal and external environment. The integral indicator of financial and economic security of Ukrainian banks is calculated in terms of the main generalizing indicators according to their threshold values by applying the method of indicators standardization. The security status of commercial banks in Ukraine is identified.

The author substantiates the ways to ensure the financial and economic security of commercial banks in Ukraine based on: achieving financial stability and financial independence of banks, more efficient use of capital. It is suggested that financial and economic security should be provided by eliminating threats at the national and international level as well as developing a single comprehensive concept of security and protection that will be aimed at raising the level of population confidence in banks and development of the national economy.

Key words: financial and economic security of the bank, threats, risks, threshold value, integral security indicator.

РОЗДІЛ VI

Бухгалтерський облік, аналіз, статистика та математичні методи й інформаційні технології в економіці

УДК 336.764.1

Олег Гадзевич – кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку і аудиту, Східноєвропейський
національний університет імені Лесі Українки

Деякі особливості проведення аналізу активів підприємства

У статті розглянуто активи підприємства як об'єкт фінансового аналізу. Досліджено питання підготовки бухгалтерської інформації про активи для цілей аналізу. Розглянуто критерії, що лежать в основі побудови аналітичного балансу. Викладено основні методичні підходи до проведення горизонтального й вертикального аналізу активів, а також окремих їх елементів. Визначено цілі та методику аналізу активів, критерії оцінки динаміки й структури активів, у тому числі виявлено «позитивні» та «негативні» характеристики окремих груп активів, які потрібно враховувати під час аналізу активних операцій.

Ключові слова: активи, фінансовий аналіз, бухгалтерська звітність, агрегування, динаміка, структура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із важливих завдань фінансового менеджменту на підприємстві є управління активами. Це пов'язано з тим, що результати активних операцій впливають на різні сторони діяльності підприємства: операційну, фінансову, інвестиційну, а значить, у кінцевому рахунку, відображаються на ключових фінансових показниках. Раціональний склад і структура активів повинні, з одного боку, забезпечити достатню ліквідність і платоспроможність підприємства й ефективність діяльності – з іншого. Тому аналіз активів має велике значення при проведенні фінансового аналізу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ідентифікацію та оцінювання активів виконано в значній кількості праць науковців і практиків, серед яких – І. Ангель, Л. Баруч, Н. Б. Білоус, А. О. Босак, О. М. Гребешкова, Л. Едвінсон, Р. Каплан, М. Ю. Колесник, О. В. Мельник, Д. Нортон, Й. Рамірес, К. Е. Свейбі, А. Тойнбі, Н. О. Шпак, І. І. Ярема та ін. Проте аналіз використання активів, майна підприємства потребує поглибленого вивчення.

Формулювання цілей статті. Аналіз складових частин активу підприємства, його майна, ефективного використання оборотних активів, зокрема дебіторської заборгованості, є метою розгляду питань цієї статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оцінка активів в рамках фінансового аналізу й, зокрема, аналіз фінансового стану підприємства включає вивчення їх складу, динаміки та структури.

Інформація про склад активів міститься в бухгалтерському балансі. Зазвичай для цілей аналізу дані балансу пропонується представити в агрегованому вигляді. Для цього проводять об'єднання рядків бухгалтерського балансу в групи. Традиційно причинами такого угруповання прийнято вважати прагнення укрупнити дані балансу, підвищити наочність інформації, спростити розрахунки основних аналітичних показників, забезпечити зіставність і порівнянність інформації. Однак проведена політика розвитку бухгалтерської звітності в Україні спрямована на спрощення структури

бухгалтерського балансу. Кількість балансових статей постійно скорочується. Рекомендована на сьогодні форма балансу вже має високий рівень агрегованості. Незважаючи на це, необхідність підготовки даних звітності до аналітичних процедур не втратила своєї значущості, оскільки існує інша, більш важлива мета трансформації бухгалтерського балансу.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-14, метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [1]. Очевидно, що на сьогодні бухгалтерська звітність виконує більше обліково-контрольні, а не аналітичні функції. Тому перетворення балансу передбачає не просто механічне укрупнення цих розділів балансу, а об'єднання однорідних елементів у необхідних аналітичних розрізах, тобто агрегування розуміється як не просто об'єднання, а й перекомпонування рядків балансу (аж до об'єднання рядків різних розділів і навіть залучення додаткової інформації з облікових реєстрів). Побудова такого аналітичного балансу підвищує достовірність інформації про склад окремих груп активів, дає більш реальну оцінку їх вартості.

Угрупування рядків балансу проводять за певними ознаками. Активи групуються за складом, їх участі в процесі виробництва та обігу. При цьому фінансиста цікавить не матеріально-речова або функціональна характеристика активів, а економічна сутність активів.

Відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» об'єктом обліку є активи, тобто ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому [3].

Ці формулювання припускають, що матеріально-речова форма об'єкта та юридичні умови його використання не є істотними критеріями його віднесення до активів. Наприклад, отриманий за договором фінансової оренди актив відповідно до Міжнародного стандарту IAS 17 повинен бути включений до складу активів орендаря, навіть якщо договором не передбачено право викупу об'єкта після закінчення терміну оренди (відповідно, зобов'язання, пов'язані з орендою, теж повинні знайти відображення в бухгалтерському балансі) [2].

Проте нині вітчизняна методологія ведення бухгалтерського обліку розглядає активи як власність підприємства, тобто в балансі представлені активи, що належать підприємству на правах власності. Активи, на які в підприємства немає юридичних прав, але використовуються для отримання доходів (наприклад, на правах оренди), відображаються на позабалансових рахунках.

Отже, застосовувана методологія обліку визначає зміст бухгалтерської звітності, а це, зі свого боку, відбивається на можливостях фінансового аналізу. Якщо в якості критерію визнання активу виступають юридичні права й у балансі показані активи, що належать підприємству на правах власності, то в рамках фінансового аналізу вони розглядаються з точки зору їх ліквідності. Вони можуть бути продані задля отримання грошових коштів для погашення зобов'язань підприємства. Сформований таким чином баланс відповідатиме цілям оцінки ліквідності та платоспроможності підприємства.

Якщо ж критерієм визнання активу є його здатність приносити підприємству дохід (а дохід можуть приносити активи, що не належать підприємству на правах власності) й активи в цьому випадку не розглядаються як засіб платежу за зобов'язаннями, то такий баланс не цілком придатний для аналізу платоспроможності. Він повністю відповідає потребам аналізу рентабельності діяльності та фінансової стійкості підприємства.

Отже, трактування об'єктів обліку може варіюватися залежно від інтересів користувачів звітності. Зокрема, алгоритм угруповання активів може визначатися, виходячи з конкретних завдань фінансового аналізу.

Потрібно зазначити, що зміни, які відбуваються в бухгалтерській звітності, певною мірою підвищують її аналітичність. Так, виділення із загальної суми короткострокових фінансових укладень високоліквідних укладень, «які можуть бути легко обернені в задалегідь відому суму грошових коштів і які схильні до незначного ризику зміни вартості» та які можна використовувати для погашення зобов'язань і включення їх у рядок балансу «Грошові кошти та грошові еквіваленти», збільшує аналітичні можливості інформації для цілей оцінки ліквідності підприємства.

Але все ж ще більша частина даних балансу вимагає від аналітика уточнень, перегрупувань. Це, наприклад, стосується дебіторської заборгованості, яка повністю (і короткострокова, і довго-

строкова) відображається в складі оборотних активів. Цим порушується принцип роздільного відображення довгострокових (необоротних) і поточних (оборотних) активів. Тому при угрупованні доцільно включити в необоротні активи заборгованість, платежі по якій очікуються більш ніж через 12 місяців. Відзначимо, що необхідність перегруповання викликана не тільки різними періодами функціонування активів, але часто їх різною природою й характером участі в діяльності підприємства.

Побудований таким чином агрегований баланс по праву можна назвати аналітичним, оскільки він підвищує інформативність даних, дає змогу забезпечити більш точне обчислення різних фінансових показників.

У процесі функціонування підприємства в результаті проведення активних операцій склад активів постійно змінюється. Уявлення про зміни, що відбулися, можна отримати за допомогою методів горизонтального й вертикального аналізу бухгалтерського балансу.

Горизонтальний аналіз (Horizontal Analysis) ще називають тимчасовим. Суть його полягає в оцінці динаміки, тобто зміні складників активів за аналізовані періоди. Горизонтальний аналіз доповнюється трендовим аналізом (Trend Analysis), який дає змогу визначити тренд або тенденцію зміни показника за низку років, очищену від впливу випадкових чинників й особливостей окремих періодів.

Мета вертикального аналізу (Vertical Analysis) полягає у визначенні структури активів. Перевагою такого аналізу є те, що він дещо згладжує негативний вплив інфляції, що спотворює значення показників бухгалтерської звітності. Показники структури балансу розраховують на кожну дату, а потім порівнюють між собою (динаміка структури), що дає можливість відстежити структурні зрушення.

Аналіз активів проводять із метою оцінки ефективності їх використання, виявлення внутрішньогосподарських резервів забезпечення відновлення платоспроможності, оцінки ліквідності активів, ступеня їх участі в господарському обороті, виявлення майна та майнових прав, придбаних на свідомих невивіганих умовах, оцінки можливості повернення відчуженого майна, внесеного як фінансових вкладень.

Під час аналізу динаміки загальної вартості активів підприємства потрібно визначити причини змін, що відбулися. Зменшення валюти балансу за звітний період зазвичай пов'язують зі скороченням оборотів підприємства, яке могло бути викликано зниженням платоспроможного попиту на продукцію (товари, роботи й послуги) цього підприємства, обмеження доступу до ринків матеріальних ресурсів, помилки в маркетинговій стратегії та ін. При цьому зростання валюти балансу не завжди оцінюється позитивно, оскільки може бути пов'язане не зі збільшенням потенціалу підприємства, а виключно з інфляційними процесами (зростанням цін на сировину, матеріали, паливо, переоцінкою основних засобів).

Дуже проблематичним при проведенні аналізу є оцінка структури активів. Незважаючи на те, що структура вимірюється відносними показниками, не існує рекомендації її оптимальності. У структурі відбивається специфіка діяльності кожного конкретного підприємства. Вона складається під впливом безлічі різних факторів, зокрема:

- галузева приналежність підприємства (у складі активів підприємств торгівлі – товарні запаси; виробничих підприємств – основні засоби; фінансових інститутів – фінансові вкладення);
- особливості виробничого процесу – тип виробництва, тривалість виробничого циклу, структура витрат на виробництво продукції та ін.;
- сезонність постачання, виробництва, реалізації;
- попит на продукцію;
- система розрахунків на підприємстві тощо.

Безперечними є рекомендації розгляду структури активів у динаміці. Однак при цьому потрібно пам'ятати, що структура залежить не тільки від специфіки підприємства, але й від конкретних умов діяльності в той чи інший часовий період.

Традиційно в якості критерію оцінки зміни структури активів пропонується використовувати їх оборотність. Динаміка структури вважається позитивною, якщо призводить до прискорення оборотності активів. Такий підхід, наприклад, закладений при проведенні фінансового аналізу в процедурі банкрутства: «Чим швидкість обороту вища, тим обрана стратегія ефективніша». Це пояснюється тим, що швидкість обороту активів впливає на величину отриманого підприємством прибутку. При прискоренні оборотності відбувається так зване абсолютне вивільнення (економія) активів, тобто

пряме скорочення потреби в них, зниження операційних витрат і, відповідно, підвищення прибутку. Крім того, за рахунок прискорення оборотності при наявності активів у межах потреби (без залучення додаткових ресурсів) забезпечується зростання виробництва продукції, а отже й зростання прибутку (відносно вивільнення (економія) активів). Забезпечення принципу прискорення оборотності означає, що в структурі активів велику частку повинні складати короткострокові (оборотні) активи, порівняно з довгостроковими необоротними активами. Однак оборотність – далеко не єдиний критерій, яким керується підприємство при проведенні активних операцій.

Формування активів підпорядковане насамперед завданням виконання операційної діяльності підприємства, забезпечення відповідності обсягу й структури активів, обсягом та структурою виробництва й реалізації продукції. Крім того, для виконання поточної діяльності підприємства важливим є рівень його платоспроможності, тобто здатність погашати короткострокову заборгованість. Прискорення оборотності оборотних коштів, як уже зазначалося, призводить до зменшення їх залишків. І якщо величина грошових коштів, дебіторської заборгованості та матеріальних запасів перебуває на низькому рівні, то в підприємства зростає ризик неплатоспроможності й, отже, банкрутства. Рівень платоспроможності підприємства тим вищий, чим більша частка ліквідних активів.

Ще один принцип при проведенні активних операцій – забезпечення ефективності (рентабельності) діяльності. Оптимізація складу активів із погляду дотримання цього принципу спрямована, з одного боку, на забезпечення повного корисного використання їх окремих видів, а з іншого – підвищення їх сукупної потенційної здатності генерувати операційний прибуток. Забезпечення цієї цільової установки вимагає вже іншої структури активів. Оборотні активи повинні підтримуватися на деякому оптимальному рівні. Низький їх рівень може призвести до збоїв у роботі підприємства, відносно високий рівень, навпаки, означає наявність «непрацюючих» активів.

Тому дотримання цих принципів (досягнення компромісу між необхідністю забезпечення безперебійної діяльності підприємства, оборотністю, рентабельністю й платоспроможністю) є цільовою установкою при проведенні активних операцій і, відповідно, при оцінці їх результатів у межах здійснення аналітичних процедур.

При аналізі необоротних активів потрібно орієнтуватися на особливості їх функціонування. Їм притаманні такі «позитивні» характеристики:

- основні засоби, будучи факторами виробництва, забезпечують безперебійний випуск продукції й, відповідно, генерують стабільний прибуток;

- необоротні активи, зокрема основні засоби та незавершені капітальні інвестиції, володіють резервами збільшення обсягів продукції в період підвищеного попиту;

- вони практично не схильні до впливу інфляційних процесів.

З іншого боку, необоротні активи:

- це довгострокові вкладення, тому термін їх оборотності (окупності) триває понад 12 місяців;

- вони мало мінливі в короткостроковому періоді, унаслідок чого будь-яке зниження попиту на продукцію, що випускається, може призвести до зниження рівня їх завантаженості, тобто ефективності використання;

- це найменш ліквідні активи, тому за необхідності погашення короткострокових зобов'язань їх не можна швидко реалізувати;

- вони схильні до морального зносу й, відповідно, навіть не перебуваючи в експлуатації, утрачають свою вартість.

У процесі аналізу необоротних активів, зокрема основних засобів, нематеріальних активів, незавершеного будівництва, потрібно розділити їх на використовувані і невикористовувані у виробничому процесі, визначити можливу ринкову вартість при їх реалізації, а також, ураховуючи важливість для підприємств основних засобів, доповнити аналіз оцінкою рівня їх зносу (у тому числі дати характеристику повністю зношених основних засобів), швидкості руху основних засобів (придбання, вибуття, списання).

Аналізуючи оборотні активи, потрібно враховувати такі їхні особливості:

- високий рівень оборотності, тобто перетворення з одного виду активів в інший;

- схильність до змін, у разі необхідності диверсифікації діяльності підприємства в умовах зміни ринкової кон'юнктури;

- високий ступінь ліквідності, що забезпечує платоспроможність підприємства.

Водночас для оборотних активів притаманні «негативні» характеристики:

- частина активів (дебіторська заборгованість, кошти) схильні до втрати вартості під впливом інфляції;
- невикористані у виробничому процесі надмірно створені виробничі запаси, дебіторська заборгованість, готівкові грошові кошти не беруть участі у створенні прибутку;
- оцінка динаміки вартості й питомої ваги оборотних активів неоднозначна та залежить від чинників, що викликали ці зміни. Зростання оборотних активів може бути викликане так само, як і у необоротних активах, розширенням виробництва або дією інфляційних чинників. Проте динаміка оборотних коштів часто пов'язана зі зміною швидкості їх оборотності. Так, уповільнення оборотності веде до залучення додаткових коштів в оборот підприємства й, навпаки, прискорення – до їх вивільнення.

Аналіз дебіторської заборгованості та оцінка її динаміки передбачає визначення якості заборгованості, у тому числі суму заборгованості, яка не може бути стягнута. Зростання дебіторської заборгованості вважається виправданим, якщо супроводжується зростанням обсягів продажів.

Висновки. У процесі всієї діяльності відбувається безперервний процес кругообігу капіталу, змінюється величина й потреба в ресурсах. Як наслідок, це відбивається на ключових показниках фінансового стану підприємства та результатах його діяльності. Використання різних методів фінансового аналізу дає можливість визначити, наскільки правильно підприємство управляло своїми ресурсами. Проте відзначимо, що аналіз активів підприємства – це лише перший крок при оцінці діяльності підприємства. Надалі він повинен бути доповнений та уточнений аналізом джерел фінансування (тобто оцінкою їх складу, структури й динаміки), взаємозв'язку активів і джерел їх формування з метою оцінки правильності розміщення в конкретних видах активів (тобто оцінки фінансової стійкості й, зокрема, визначенні ступеня незалежності підприємства від кредиторів при формуванні активів), визначення наявності та достатності ліквідних активів для погашення зобов'язань перед кредиторами (тобто аналізу ліквідності й платоспроможності підприємства), а також оцінки ефективності використання активів.

Джерела та література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р., № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності (IAS) 17 «Оренда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410.
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish>.

Гадзевич Олег. Некоторые особенности анализа активов предприятия. Обеспечение бизнеса необходимыми ресурсами является ключевым моментом в деятельности любого предприятия. Оценить эффективность проводимой предприятием политики в области управления активами позволяют методы финансового анализа. В статье рассмотрены активы предприятия как объект финансового анализа. Исследованы вопросы подготовки бухгалтерской информации об активах для целей анализа. Традиционно проведение таких подготовительных процедур объясняется желанием представить информацию в упрощенном, более наглядном виде. В статье делается акцент на другой, более значимой причине трансформации бухгалтерской отчетности – необходимости обеспечения достоверности информации, которая должна отражать реальную стоимость активов. Рассмотрены критерии, лежащие в основе построения аналитического баланса. Изложены основные методические подходы к проведению горизонтального и вертикального анализа активов, а также отдельных их элементов. Обозначены цели и методика анализа активов. Определены критерии оценки динамики и структуры активов, в том числе выявлены «положительные» и «отрицательные» характеристики отдельных групп активов, которые необходимо учитывать при анализе активных операций.

Ключевые слова: активы, финансовый анализ, бухгалтерская отчетность, агрегирование, динамика, структура.

Gadzevych Oleg. Some Peculiarities of Conducting the Enterprise Assets Analysis. Providing the necessary resources to the business is a key issue in its performance. The financial analysis methods enable to evaluate the effectiveness of the company's policy in the sphere of assets management. The enterprise's assets as an object of financial analysis are considered. The issues of preparation of financial information on the assets for the purposes of analysis are investigated. Carrying out such procedures is traditionally stipulated by a desire to provide information in a simplified, more illustrative form. However, the authors put an emphasis on another, more important reason for the financial statements transformation – it is the need to ensure the reliability of information which has to reflect the real value of assets. The criteria underlying the construction of an analytical balance are reviewed. The basic methodological approaches to conducting horizontal and vertical analyses of assets and its individual components are

described. The purpose and methodology of conducting the assets analysis are designated. The criteria for assessing the dynamics and structure of assets are defined. Some «positive» and «negative» characteristics of individual groups of assets, which are to be considered when analyzing the active operations, are also identified.

Key words: assets, financial analysis, accounting reports, aggregation, dynamics, structure.

UDC 657.1.011.56

Tatjana Shmatkovska – Ph. D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of accounting and audit, Lesya Ukrainka Eastern European National University

To the Problem of Automation of Accounting and Analytical Process in the System of Information and Economic Security of the Enterprise

Current trends of automation of accounting and analytical process of accounting entities in Ukraine are determined in the article. Main software used for automate accounting processes including: «1C», «Best Zvit Plus», «Parus» were compared. Stages necessary for achievement of information security by means of effective use of the automated accounting systems were allocated. Attention was focused on a problem of automated accounting systems functioning in terms of economic security tools and prevention of unauthorized information use on the enterprises.

Key words: accounting and analytical software products, automation of accounting and analytical processes, efficiency of activities of the entity, managerial «1C» software complex, the security of information.

The Problem and its Connection with Scientific and Practical Tasks. In the market conditions of ménage automation of process of account gives possibility to save an enterprise considerable specific gravity of own resources, and main – in good time and operatively to accept effective administrative decisions. As practice of ménage certifies, efficiency of account rises considerably, if his information is complete enough, timely and dynamic, that stipulates the necessity of automation of process of its generation. For this reason on the modern stage of development of productive forces before companies which aim effectively to organize own activity, the task of successful choice of software product appears for automation of account and analysis which will satisfy as many as possible their requirement.

Features of accounting and analytical process differ depending on the characteristics of the company, the industry, and specific products or services produced or provided by them and so on. Therefore and until now a question of successful choice of software is a problem for registration-analytical services in accordance with the specific of activity of every being in charge subject.

Research and Publications Analysis. An important contribution to the development perspective the use of information systems and technologies in accounting and analytical work of the company made such scientists as: M. E. Skrypnyck, S. V. Ivahnenkov, V. V. Evdokimov, A. O. Sarajeva, L. I. Vlasenko, A. A. Korda and others. Among foreign research workers will select: E. K. Gilde, K. E. Dallas, V. I. Isakova, Y. V. Sokolova, D. V. Chystova, O. D. Shmigel and others. In particular, research of theoretical and methodical aspects of development and introduction of the computer informative systems of account, analysis and audit are carried out by M. E. Skripnik on enterprises [11, p. 14–25]. Potential advantages, and also problem aspects which arise up at introduction of the automated form registration-analytical it is thoroughly described activity of enterprise in works of S. V. Ivakhnenko [6, p. 56–62]. Except for that, consider that the special attention is deserved by works V. V. Evdokimova, in which an author gives own vision of application of information technologies on large enterprises [5].

As a result, it should be noted that the research prospects of automated accounting and analytical process at using the latest advanced information technologies are not sufficiently numerous and fragmented.

The Goal of the Article. The task of research consists in an analysis and evaluation of modern tendencies in relation to automation registration-analytical to the process of being in charge subjects in our country and lineation of possible ways in relation to the improvement of the formed tendencies in the nearest and remote prospect in the conditions of necessity of providing of informative safety of enterprise.

Presentation of the Material and Results. Modern software in relation to automation registration-analytical a process on an enterprise can divide into two basic directions: programs of spreadsheets or electronic databases (for example Excel, Access of Microsoft, SQL, Quattro Pro of Borland (Inprise), SuperCalc of Computer Associates, Lotus of Lotus Development Corp.) and directly book-keeping software products.

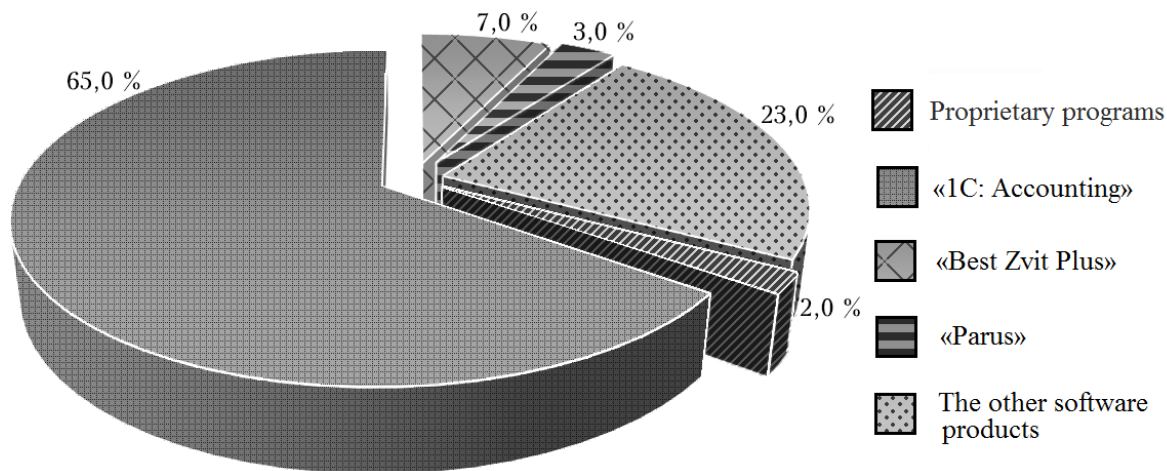
It is well known that the issue of creation and implementation of information systems in the enterprise remains one of the most difficult in Ukraine. It is important that the causes of unsuccessful implementation of information system of accounting include: lack of clear project objectives; unformalizing business processes; company unwillingness to change; lack of focus on project management [6, p. 57].

In the questions of creation of departments of informatization and workflow book-keeping service there are many irrelevances and failings which brakes development of the proper informative network. Among them it follows to select the followings: use of both new and ramshackle, various programmatic facilities, that considerably complicates maintenance of the informative system and reduces an effect from its introduction; the removal of separate lacks of various programmatic facilities can pass to the everyday problem which needs development and introduction of the system of monitoring of the state of all informative network; absence of normative base is for adjusting of the automated form of account at domestic level [5].

At introduction of the new informative systems on an enterprise it is necessarily needed to estimate the risks of lag from competitors through their moral wear. After completion of realization of measures on a supply and setting of software, it is necessary to co-ordinate the degree of requirement in adaptation of typical configuration of software with the features of conduct of account on an enterprise. Often enough in relation to introduction of progressive computerization made decision in an order to replace the informative systems which already do not answer business terms or for subsequent acquisition of competitive edges. As practice of ménage, introduction of expensive foreign software products of computerization of record-keeping, shows does not allow at once to provide the decision of all problems registration-analytical to the process on an enterprise. Domestic software products must answer basic registration-analytical to the requirements, to be in a position to conduct registration, analytical, supervisory work, taking into account the specific lines of every separate enterprise (industry of activity, size and pattern of ownership of being in charge subject).

On the modern stage of development of the computer systems there is a far of the various programs which in one or another measure provide implementation of complex of daily registration-analytical operations.

We give rating of the automated software products which purchased the most use legal and physical entities in the present terms of conduct of economic activity in our country (ric. 1).

Ric. 1. Rating of Software Products Which are Used for Automation Registration-analytical to the Process on Enterprises in Ukraine*

*Developed and generalized on the basis of sources: [4, 9].

As evidently from a diagram, software products of complex «1C» are one of most widespread for the use on the enterprises of Ukraine, that is why deem it wise to conduct the review of advantages and failings which are got by an enterprise on condition of their use.

System of the programs of «1C: Company» intended for the decision of wide spectrum of tasks from automation of account and analysis, that stand before enterprises in the present terms of conduct of economic activity. «1C: Company» shows by itself the system of the applied decisions, built after the unique principles and on the unique technological platform [10, p. 23]. Leader can choose a solution that meets the current needs of the company and will continue to deepen in expanding its automation tasks accounting and analytical process.

To advantages of decisions on the basis of «1C» belong: 1) a presence of plenty of potential personnel is for work in a company, where the inculcated decisions on a base «1C»; 2) maximally rapid and high-quality support of book-keeping decisions from the side of company-developer of «1C»; 3) possibility to create or finish off individual projects which take into account business process of every organization; 4) presence of the built-in object-oriented language, specially developed a company «1C»; 5) complete openness of software products of «1C» (possibilities of «1C: Company » allow to minimize effort on the change of the system of automation and it subsequent accompaniment); 6) a receipt of the prepared document is by typical forms with the minimum expenses of time; 7) absence of requirement is in high qualification of specialists; 8) possibility is on the certain moment of time to get the program which would maximally answer the put task [10, p. 34]. However, the substantial failing is low safety and protected of information, which is using by the program.

By another software product which purchased wide distribution in the present terms of ménage there is «Best Report Plus» – a programmatic complex is intended for automation of processes of work with the current document of standard pattern. It provides electronic document organization in all the entities of any type of ownership and funding sources or between them and government regulatory agencies, which supply reports provided by applicable law. There is also provided opportunities to integrate data from any accounting program («1C», etc.), transfer accounting by e-mail using the encryption subsystem and sending others.

Software package «Parus» intended for automation of commercial enterprises and budgetary institutions at various levels. All software «Parus» have rich functionality, a range of different dictionaries and reference books. This allows you to configure the system to the requirements and characteristics of your process and at the same time make daily operations simple and user friendly. The advantages of simplicity of development, rich functionality, high reliability operation, settings for different types of businesses, reduce costs by automating the selection of the optimal configuration with the possibility of further extension, analysis of accounting data and information in a database [1, p. 52].

It follows to understand that introduction of the specialized programs is effective only then, if investigation of their implementation is an increase of efficiency improvement of quality of conduct of record-keeping on an enterprise which shows up in: to greater efficiency of registration process; diminishing of amount of book-keeping errors; increasing the efficiency of accounting and presentation of results improve information security in general.

One of the significant aspects that influence the process automation and analytical accounting mechanism in the enterprise is a choice of ways to protect your information. By the results of violation of rights for automated accounting systems can be: escaped to information, loss of information, imitation of information, violation of work of registration automated accounting systems [3, p. 76].

The use of automated accounting and analytical systems in information security system in the enterprise should be ensured through: compliance subjects of legal relations norms and expectations and practices of organizational and technical information on protecting processed; use of computer equipment, software, communications and automated accounting and analytical systems in general, information security, which meet the requirements for its protection (with services); verify that the computer technology, software, communications and automated accounting systems general requirements established information security (certification of computer technology, communications and automated accounting and analytical systems); monitoring data protection [12].

Automated security system must manage the company chief security expert, who shall report directly to the head of each phase of the life cycle accounting and analytical systems.

If the effective application of automated accounting and analytical systems leveling risks associated with security, can be achieved in four stages:

- 1) identification of remedies defined area of the automated system;
- 2) evaluation of reliability of protection in this region;

3) evaluation of the probability that the act will be successful security breaches, given the set of protection at the site of the automated system and their reliability;

4) evaluation of losses incurred enterprise security breaches if the act pass protection in a particular place automated system [8, p. 70].

Analysis of the aforementioned steps, safety-related enterprises in the use of automated accounting and analytical systems allows them to identify weaknesses in order to further eliminate.

Summarizing previous experience in respect of the automated form of accounting and analysis, you can define the requirements to be met by modern information systems [2, p. 37]:

- 1) work of all agencies in a single database;
- 2) a fully autonomous robot remote office if all actions;
- 3) the informative system must be in a position of organization of up-diffused workflow and allow to apply and combine all possible technologies of remote co-operation;
- 4) information system should provide document covering all divisions of the company (corporation): branches, branch offices and remote offices;
- 5) information system should provide integration into a single information space (the only document of distributed data processing) not only all business units, but all customers complete list of services provided.

As to the first requirement, the data processing is performed on the central computer. In all offices of organization set terminals which co-operate with a central computer. Any operations can be executed in a remote office, access to which is let a concrete performer, are both operations from service of customers and registration operations. Thus these functions can be and part, and combined. The system has maximal flexibility. True, disbursing here will be capital investments in communication.

In this case, to minimize traffic between a central computer and remote terminals and provide acceptable sentinel descriptions during work of user with the system, system must be developed in three-level architecture «client-server».

With regard to the second requirement, all technological chain operations are fully carried out in a remote office. With the set periodicity the transmission of information is carried out in a main office and reception from there of information for its subsequent synchronization and actualization. On the specified frequency information is transmitted to the main office and received information from there for further synchronization and updating.

With such a construction business process information system should be built to communicate. Moreover, system tools replication is no longer enough, because a clear need to provide application level synchronization logic states of system objects. Part of the process chain runs in a remote office, and some – in the central [7, p. 85].

As an example of information system for the scheme can be considered an operation with a new client signing the contract for cash management services. Under these conditions, a customer comes in a remote office and submits all necessary documents for the conclusion of the treaty. These documents are entered into the system and sent to the head office. There are documents required control client is assigned an identification number. Then again baton passed to a remote office that completes the operation.

In this case, the information system should provide: a formal separation of each operation on the technological phase; the possibility of exchanging data between geographically distributed performers within a technological operation.

It is obvious that the use of a technology is determined by the interaction of expediency – economic, technological, administrative – and poses the third requirement, which suggests that similar movement to realize the need to automate accounting workflow to a financial institution is a unitary understanding that automation interbranch payments should be extended to interbranch document, which provides not only exchange payment documents, but applications for conversion, granting of credit, and more [2, p. 39]. Branch also can send to headquarters the raw data and / or aggregates for consolidated reporting, and from the main office to get value limits for certain transactions on visas lending etc.

Thus, expanding the limits of the tasks associated with the construction workflow system, we can formulate the fourth requirement, under which information systems originally relied on transfer payment orders to the institution and sending account statements from the bank to the office client. But with the development of this technology is rapidly an expanding and nomenclature message – application for converting currency for cash, newsletters and more. As a result, the system of exchange of financial messaging transformed into a complex system.

In addition, the concept of «customer office» is becoming increasingly virtually [7, p. 87]. More and more clients are actively moved not only by country but also around the world, and of the office they favor a laptop computer. Moreover, a computer can be not personal, but all co-operations carried out through a global network. It is possible to assert that on such conditions, an «office» is a man, capable that or by other method to identify itself at included in the informative system.

Conclusions and Directions for Further Research. It is possible to assert as a result of research, that a main progress of programmatic facilities of automation of financial operations trend consists in universality of the noted facilities. We believe that the development of information systems is less likely to be guided by the highly specialized field of activity. The software of the future will be a not highly specialized banking or accounting systems, and corporate office software systems. And provided that distinct trend to decentralize data storage and server business, it is undoubtedly true is the assertion that the system of the future – corporate branched network. In these circumstances, they will be built, first as workflow systems; secondly, as a system, implemented in three-tier architecture «client-server» that blurs the boundaries between local and global networks; and, thirdly, a system that provides document management in the global information space with the ability to work offline various parts of this document.

Information security – an area sufficiently closed, and related problems – one of the most difficult in the development of automated accounting and analytical information systems. Since the vast majority of business processes are automated, that any failure can lead to significant loss of information. It is important that during the application of automated accounting and analytical systems, the company can use them as tools to ensure their own economic and information security brokered appointed toolkit allows:

– explore the most important factors that influence the functional components of the economic condition and information security;

– learn the basic processes that affect the guarantee of economic and information security.

Despite the fact that Ukraine has introduced a number of relevant regulations, the problem of functioning of automated accounting systems and analytical tools for the establishment of economic and information security and prevents unauthorized use of information by companies is still not resolved.

References

1. Білуха М. Т. Методологія бухгалтерського обліку в електронному середовищі / М. Т. Білуха, Т. Д. Микитенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 8. – С. 50–54.
2. Волот О. І. Методологічні основи та організація інформаційної системи бухгалтерського обліку, контролю та аудиту в умовах автоматизованої обробки інформації / О. І. Волот // Облік, аналіз, аудит. – 2011. – № 12. – С. 35–41.
3. Вотинцева Л. И. Виртуализация экономики как фактор развития новых форм финансового посредничества / Л. И. Вотинцева, Л. П. Дроздовская, Ю. В. Рожков // Экономика и предпринимательство. – 2012. – № 3. – С. 75–81.
4. Данилов В. В. Переваги та недоліки програми компанії «1С» [Електронний ресурс] / В. В. Данилов. – Режим доступу : <http://unipro.com.ua/>
5. Сьвдокимов В. В. Особливості впровадження комп'ютерних систем бухгалтерського обліку на великих підприємствах [Електронний ресурс] / В. В. Сьвдокимов // Міжнародний збірник наукових праць. – 2009. – № 1 (13). – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat20.pdf
6. Івахненко С. В. Упровадження програмного забезпечення обліку і контролю : потенційні переваги і реальні проблеми / С. В. Івахненко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 2. – С. 56–62.
7. Казановська В. О. Удосконалення обліку в умовах автоматизованої обробки облікової інформації / В. О. Казановська // Фінанси України. – 2012. – № 74. – С. 83–90.
8. Кузьменко А. В. Актуальність та перспективи автоматизації бухгалтерського обліку / А. В. Кузьменко // Економічні науки. – 2012. – С. 67–84.
9. Мухлинін С. І. Чому 1С ? Переваги та недоліки для ведення обліку в Україні [Електронний ресурс] / С. І. Мухлинін – 2013. – Режим доступу : <http://stimul.kiev.ua>
10. Сараєва А. О. 1С: Бухгалтерія 8.2: доступно для бухгалтера / А. О. Сараєва, Л. І. Власенко. – Х. : Фактор, 2013. – 544 с.
11. Скрипник М. Є. Концептуальні основи організації облікового процесу на підприємстві / М. Є. Скрипник // Облік, аналіз, аудит. – 2011. – № 47. – С. 14–25.
12. FinExpert (автоматизація бізнес-процесів підприємств) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proaudit.com.ua/prog/finexpert-avtomatizaciya-biznes-procesivpidpriemstv.html>

Шматковська Тетяна. До проблематики автоматизації обліково-аналітичного процесу в системі формування інформаційної та економічної безпеки підприємства. У статті акцентовано увагу на тому, що для ефективної організації власної діяльності перед підприємством постає завдання вдалого вибору програмного продукту для автоматизації обліково-аналітичного процесу, що максимально задовольнятиме його вимоги та враховуватиме особливості функціонування. Окреслено сучасні тенденції щодо автоматизації обліково-аналітичного процесу господарюючих суб'єктів в Україні. Визначено основні переваги та недоліки при застосуванні комп'ютерної техніки й інформаційних технологій для автоматизації обліку та аналізу на підприємствах в нинішніх умовах ведення господарської діяльності. Висвітлено основні фактори, що потребують урахування при впровадженні нових інформаційних систем на підприємстві.

Подано зіставлення найбільш поширених програмних продуктів, що використовуються для автоматизації обліково-аналітичного процесу на підприємстві, зокрема «1С», «Бест Звіт Плюс» та «Парус». Охарактеризовано засади роботи в програмному продукті «1С» й окреслено недоліки щодо його застосування в процесі автоматизації обліково-аналітичної діяльності підприємства. Запропоновано можливі шляхи покращення сформованих тенденцій у найближчій і віддаленій перспективі в умовах необхідності забезпечення інформаційної та економічної безпеки підприємства. Виділено етапи, необхідні для досягнення інформаційної безпеки за допомогою ефективного застосування автоматизованих обліково-аналітичних систем. Акцентовано увагу на проблематиці функціонування автоматизованих обліково-аналітичних систем в аспекті налагодження інструментарію економіко-інформаційної безпеки та уникнення несанкціонованого використання спеціалізованої обліково-аналітичної інформації на підприємстві.

Ключові слова: обліково-аналітичні програмні продукти, автоматизація обліково-аналітичних процесів, ефективність функціонування підприємства, управлінський програмний комплекс «1С», інформаційна безпека.

Шматковская Татьяна. К проблематике автоматизации учетно-аналитического процесса в системе формирования информационной и экономической безопасности предприятия. В статье акцентируется внимание на том, что для эффективной организации хозяйственной деятельности перед предприятием стоит задача удачного выбора программного продукта для автоматизации учетно-аналитического процесса, который будет максимально удовлетворять их требования и учитывать особенности функционирования. Определены современные тенденции автоматизации учетно-аналитического процесса хозяйствующих субъектов в Украине. Описаны основные преимущества и недостатки при применении компьютерной техники и информационных технологий для автоматизации учета и анализа на предприятиях в существующих условиях ведения хозяйственной деятельности. Изложены основные факторы, требующие учета при внедрении новых информационных систем на предприятии.

Сопоставлены базовые программные продукты, используемые для автоматизации учетных процессов на предприятии, в том числе «1С», «Бест Звіт Плюс», «Парус». Дается характеристика принципов работы в программном продукте «1С» и обозначены недостатки по его использованию в процессе автоматизации учетно-аналитической деятельности предприятия. Предложены возможные пути по улучшению сложившихся тенденций в ближайшей и отдаленной перспективах в условиях необходимости обеспечения информационной и экономической безопасности предприятия. Выделены этапы, необходимые для достижения информационной безопасности с помощью эффективного применения автоматизированных учетных систем. Акцентируется внимание на проблематике функционирования автоматизированных учетно-аналитических систем в аспекте налаживания инструментария для информационной и экономической безопасности с целью избежания несанкционированного использования специализированной информации на предприятии.

Ключевые слова: учетно-аналитические программные продукты, автоматизация учетно-аналитических процессов, эффективность функционирования предприятия, управленческий программный комплекс «1С», информационная безопасность.

УДК 658:657.334.5

Алла Фатенок-Ткачук – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Організація обліково-аналітичного забезпечення процесу формування стратегії розвитку підприємства

Успішна діяльність підприємств в умовах ринкових відносин передбачає обов'язкове володіння потрібною інформацією, що забезпечуватиме оперативне й стратегічне планування розвитку підприємства. У статті

© Фатенок-Ткачук А., 2015

виокремлено функції та завдання обліково-аналітичного забезпечення. Наведено рівні формування обліково-аналітичної інформації і її місце в інформаційній системі підприємства.

Ключові слова: облікове забезпечення, стратегічний облік, стратегія розвитку, інформаційна система.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стратегічне планування розвитку – постійний та безперервний процес будь-якого підприємства. Наявність своєчасної обліково-аналітичної інформації, забезпечуючи взаємодію різних структурних підрозділів підприємства, дає змогу оперативно стежити за станом зовнішнього середовища й оцінювати внутрішню ситуацію, отримувати інформаційну підтримку при прийнятті рішень, що, у результаті, підвищує показники діяльності підприємства та ймовірність досягнення планів. Формування інформаційних систем на різних етапах стратегічного планування розвитку на основі облікової інформації потребує вдосконалення з метою ефективнішого усвідомлення особами, які приймають стратегічні рішення, й обліковцями.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Протягом останніх років теоретичні й методологічні аспекти стратегічного планування розвитку підприємства розкрито в наукових працях (В. В. Божкова, О. З. Івасюк, Г. І. Кіндрацька, М. Х. Корецький, О. Є. Кузьмін, Н. Г. Панченко, Л. В. Протасова, О. М. Скібіцький, Л. А. Швайка, Л. М. Швець, З. Є. Шершньова та ін.). Еволюція теорії й практики питань обліково-аналітичного забезпечення стратегічного планування розглянуто в роботах С. В. Власюк, Р. Р. Герсамії, Л. В. Гнилицької, В. І. Довбенка, Г. І. Кіндрацької, А. А. Пилипенка, О. Д. Радченка, І. І. Сардачук, Н. І. Синькевич, Р. В. Федорович, З. Є. Шершньової, та ін.

При всій цінності наукового внеску вчених, як і раніше, існує низка невирішених теоретичних й практичних питань, пов'язаних із невідповідністю методики та організації обліково-аналітичного забезпечення цілям стратегічного планування розвитку підприємства.

Мета статті – формування теоретичних положень обліково-аналітичного забезпечення стратегічного планування з погляду максимізації корисності цієї інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів звітності. **Завдання дослідження** полягає в розробленні методичних рекомендацій щодо систематизації облікової інформації задля стратегічного планування розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного управління являє собою інтегровану систему стратегічного обліку й аналізу, що систематизує інформацію для обґрунтування бізнес-стратегії, координації напрямів стратегічного розвитку підприємства, системної оцінки ефективності реалізації оперативно-тактичних і стратегічних управлінських рішень.

Інформаційно-аналітичне забезпечення системи стратегічного управління – це поєднання всієї використовуваної в ній інформації, специфічних засобів і методів її аналітичної обробки, а також діяльності фахівців із її ефективного вдосконалення та використання. Звідси можна назвати такі основні функції обліково-аналітичного забезпечення формування стратегії розвитку підприємства, як інформаційна – забезпечення системи управління інформацією про діяльність підприємства внутрішніх і зовнішніх користувачів; облікова – відображення фактів господарської діяльності підприємств; аналітична – здійснення на підставі первинних аналітичних даних економічного, фінансового й стратегічного аналізу діяльності підприємств [3; 7].

Завдання організації обліково-аналітичного забезпечення формування стратегії розвитку підприємства:

- 1) визначити оптимальну послідовність виконуваних інформаційних функцій;
- 2) оптимізувати використання інформаційних ресурсів та скоротити витрати на збереження й передачу інформації;
- 3) оптимізувати інформаційний супровід логістичних процесів;
- 4) організувати оперативний моніторинг і поглиблений аналіз динаміки показників розвитку;
- 5) зменшити негативні прояви асиметрії надходження інформації;
- 6) забезпечити багатоваріантне прогнозування показників розвитку;
- 7) розробити багаторівневу номенклатуру даних, потрібних для відстеження траєкторії розвитку підприємства;
- 8) забезпечити підтримку прийняття рішень через розробку структурованого набору аналітичних звітів;
- 9) формування єдиного інформаційного простору для всіх підприємств;
- 10) стимулювання розвитку інформаційної інфраструктури на основі створення відповідних правових, економічних й технічних умов для здійснення ефективного інформаційного обміну;
- 11) формування системи нормативно-довідкової інформації та баз даних;
- 12) формування систем забезпечення обміну цільовою інформацією;

- 13) упровадження елементів системи менеджменту знань і бази даних ситуаційного управління;
- 14) формування підсистеми попередньої аналітичної обробки даних;
- 15) підтримка гнучкості виробничих процесів через забезпечення інформаційної прозорості й узгодженості рішень;
- 16) планування розвитку та вдосконалення обліково-аналітичної системи;
- 17) автоматизувати збір і збереження даних щодо соціально-економічного розвитку підприємства;
- 18) усунення інформаційних бар'єрів у взаємодії між підрозділами підприємства;
- 19) розвинути потенційні можливості взаємного обміну даними в реальному часі між підприємством та контрагентами.

На базі стратегічної інформації приймаються стратегічні рішення, які потім утілюються в стратегії й організаційні, фінансово-економічні соціально-психологічні, методичні та інші інструменти, за допомогою яких здійснюється стратегічний процес.

Інформаційна база стратегічного планування – це постійно діюча система взаємозв'язків факторів, обладнання й концептуальних моделей, призначених для збору, класифікації, аналізу та оцінки інформації, необхідної для стратегічного управління підприємством. Джерелом такої інформації є середовище. За ступенем зв'язків елементів середовища зі стратегічним управлінням підприємства розрізняють такі його складові частини: макрооточення, безпосереднє оточення, внутрішнє середовище [13].

Стратегічна інформація може бути первинною та вторинною. Первинна стратегічна інформація являє собою щойно отримані дані для розв'язання конкретної досліджуваної проблеми або питання. Вони необхідні в тих випадках, коли досконалий аналіз вторинних даних не в змозі забезпечити необхідну інформацію.

Вторинна стратегічна інформація – це дані, зібрані раніше для цілей, що відрізняються від тих, які пов'язані з розв'язанням досліджуваної проблеми. Незалежно від того, достатня вона для цього чи ні, її низька ціна й відносно швидка доступність потребують, щоб первинні дані не збиралися до завершення ретельного пошуку вторинної інформації.

До переваг первинної стратегічної інформації відносять відповідність із точними цілями досліджуваного завдання; методологію збору даних, що контролюється й відома компанії; усі результати доступні для компанії, на відміну від конкурентів; надійність може бути визначена; якщо вторинна інформація не відповідає на всі питання, то збір та аналіз первинних даних – єдиний спосіб отримати необхідні відомості. До переваг вторинної стратегічної інформації відносять низькі витрати, оскільки не потрібний збір нових даних; швидкість отримання, у той час як для первинної інформації може знадобитися більше часу; джерела інформації (наприклад урядові) можуть містити дані, які фірма не може сама отримати; достовірність, яка досягається опрацюванням незалежних джерел; застосовна в умовах необхідності попереднього аналізу.

Інформаційне забезпечення компанії в процесі стратегічного управління й планування має здійснюватися на всіх без винятку стадіях (див. табл. 1).

Таблиця 1

Потреба в інформації стратегічного управління й планування

№	Найменування	Необхідна інформація
1	2	3
Стратегічне планування		
1	Визначення місії та цілей	Загальна інформація про навколишнє середовище, потенційні ринки, наявність ринкових ніш, власних ресурсів
2	Аналіз зовнішнього середовища	Інформація про можливості й загрози, сильні та слабкі сторони підприємства. Оцінка динаміки розвитку, частки ринку, рентабельності, життєвого циклу, аналіз використовуваних технологій, конкурентний аналіз
3	Аналіз внутрішнього середовища	Інформація про фінансово-економічні результати діяльності підприємства
4	Вибір стратегії	Рекомендації стратегічного аналізу, особистий досвід керівника, інформація із закритих каналів, поради фахівців

Закінчення таблиці 1

5	Оцінка вибраної стратегії	Інформація про відповідність обраної стратегії життєвим реаліям через певний проміжок часу (можуть бути використані дані стратегічного аналізу)
6	Реалізація стратегії та контроль	Інформація про заходи, пов'язані з виконанням стратегії; інформація про результати діяльності компанії на ринку, які стали наслідком виконання стратегії
Стратегічне управління		
1	Ранжування стратегічних завдань	Визначення конкретних першочергових напрямів діяльності на базі виробленої стратегії розвитку, а також з урахуванням найбільш істотних змін, що відбулись у зовнішньому середовищі в період планування
2	Управління за слабкими сигналами	Інформація про слабкі сигнали, дані оцінки ступеня впливу тих чи інших загроз на компанію з урахуванням обраної раніше стратегії
3	Управління в умовах стратегічних несподіванок	Постійний моніторинг зовнішнього середовища на предмет можливостей і загроз у процесі здійснення такого управління (через відсутність часу на побудову моделей, рішення приймається спеціально створеним відділом)

* Примітка: сформовано на основі джерел.

Процес здійснення цільових підбірок інформації, що надходить із багатьох джерел і являє собою процес перетворення сукупності даних у стратегічну інформацію, об'єкти та джерела якої наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Об'єкти та джерела стратегічної інформації

Об'єкт дослідження	Середовище	Джерело інформації
Органи законодавчої влади	Зовнішнє	Законодавство, підзаконні акти, інструкції
Уряд і його органи		Результати досліджень і розробок
Місцеві органи влади		Преса, радіо, телебачення
Громадські організації		Конференції, ярмарки
Міжнародні організації та їхні філії		
Політичні партії	Внутрішнє	Форми звітності
Підсистеми підприємства		Внутрішня нормативна документація
Процеси виробництва та збуту		Власні НДДКР
Зв'язки всередині та поза підприємством		Проміжне
Споживачі	Власні дослідження	
Постачальники (одиничних партій та оптові)	Замовлення цільових досліджень спеціалізованим організаціям	
Конкуренти (вітчизняні та закордонні)		
Партнери (торгові асоціації, банки, консалтингові й аудиторські фірми)		

* Примітка: сформовано автором.

Облікова та аналітична інформація – ядро інформаційного забезпечення системи управління, що об'єднує всі господарські процеси й забезпечує взаємодію різних структурних підрозділів будь-якого підприємства [3]. Місце облікової та аналітичної інформації в інформаційній системі підприємства зображено на рис. 1.

При ретельному розгляді функцій обліку й аналіз у системі стратегічного управління підприємствами в них можна встановити загальні для всіх двох функцій особливості: спільний об'єкт дослідження та багато в чому єдину первинну базу даних; спільне завдання отримати й подати інформацію про діяльність корпорації її менеджерам; вони є сервісними функціями управління, тобто їх виконують працівники апарату управління, але вони не є функціями з розпорядчими, управлінськими властивостями, оскільки рішення на підставі їхньої інформації приймають інші посадові особи.

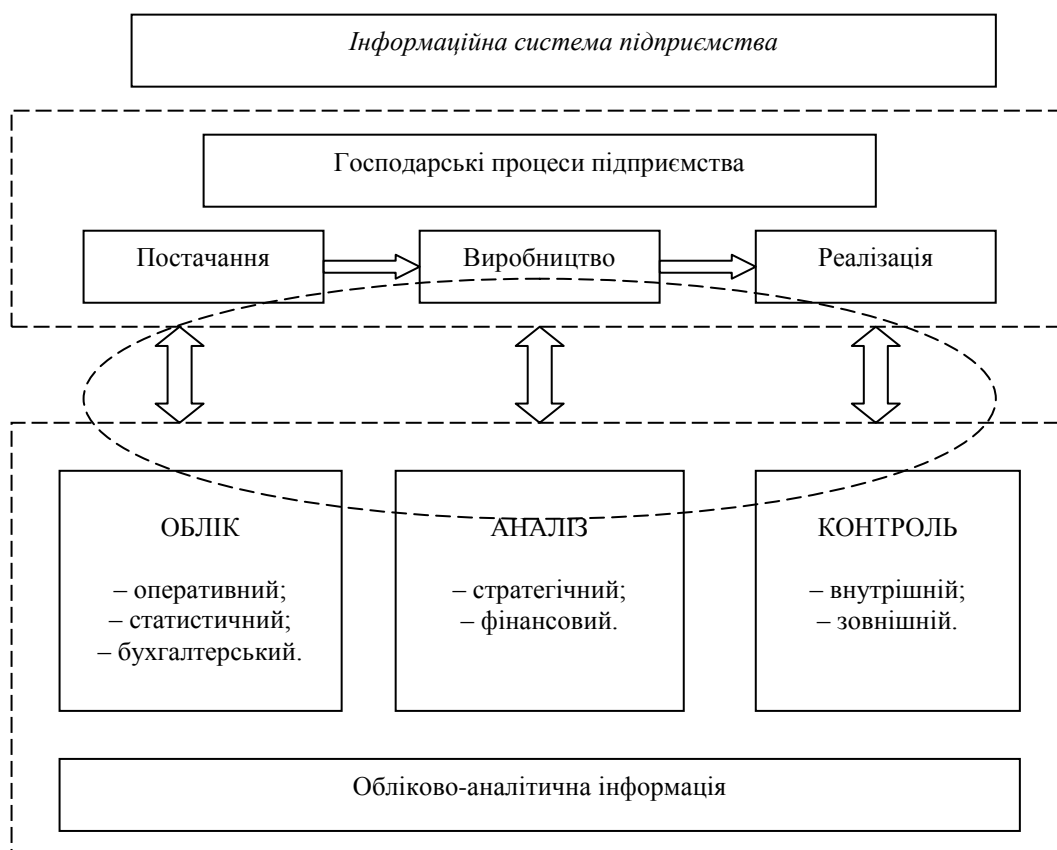

Рис. 1. Обліково-аналітичне забезпечення в інформаційній системі підприємства

* Примітка: сформовано автором.

Характеристика категорії «обліково-аналітична інформація» розкривається переважно через зміст понять «облікова інформація» та «аналітична інформація» (рис. 2).

Згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, облікова інформація являє собою інформацію про стан, структуру та рух майна організації й джерела його утворення, господарські процеси та результати фінансової й виробничо-господарської діяльності організації.

Формування аналітичної інформації відбувається на основі даних фінансового та управлінського обліку, а також інформації, отриманої з альтернативних джерел.

Система внутрішніх інформаційних показників формування стратегії розвитку підприємства поділяється на три групи.

1. Показники фінансової звітності підприємства, що широко використовується як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами. Вони застосовуються в процесі фінансового й стратегічного аналізу, планування, розробки стратегії та дають найбільш агреговане уявлення про результати фінансово-господарської діяльності підприємства.

2. Показники управлінського обліку підприємства. Вони відображають інформацію про обсяги діяльності, суму й склад витрат і доходів тощо. Ці показники формуються зазвичай за такими блоками: у розрізі видів діяльності підприємства; у розрізі сегментів ринку та груп клієнтів; у розрізі центрів відповідальності (центрів витрат, доходу, прибутку та інвестицій).

3. Нормативно-планові показники пов'язані з фінансовим розвитком підприємства. Вони формуються безпосередньо на підприємстві за такими двома блоками: внутрішні нормативи, що регулюють фінансово-економічний розвиток підприємства (наприклад нормативи використання окремих видів ресурсів, нормативи співвідношення окремих видів активів і структури капіталу, нормативна питома вага використання витрат); система планових показників фінансово-економічного розвитку підприємства, до складу яких уключається сукупність показників операційних та фінансових бюджетів усіх видів.

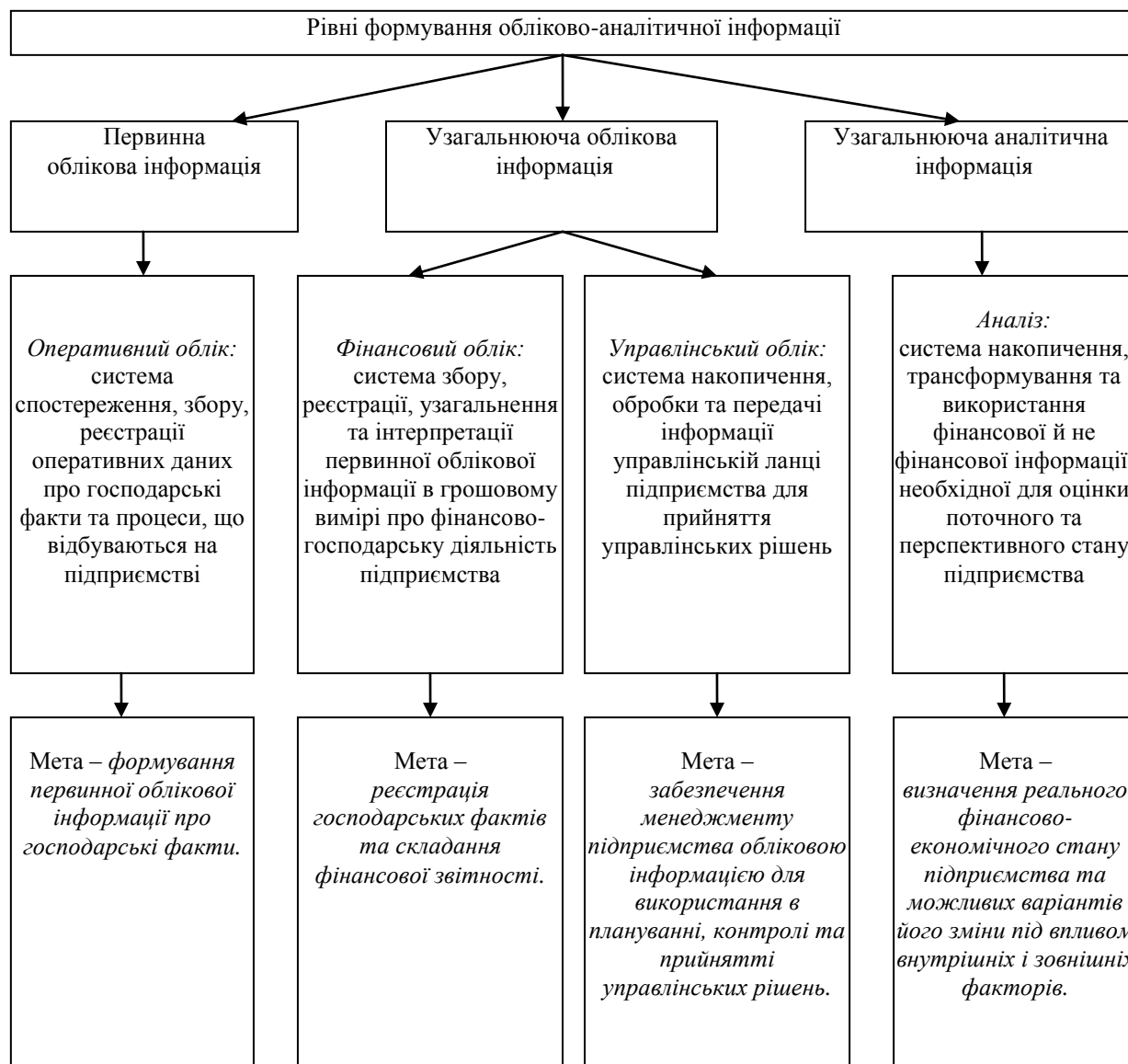

Рис. 2. Рівні формування обліково-аналітичної інформації

Сучасна облікова система повинна відповідати стратегічним цілям підприємства. Тому при її побудові слід урахувати не тільки внутрішні фактори мікросередовища, але й вплив зовнішніх факторів макросередовища. Такий підхід можливо реалізувати на базі концепції стратегічного обліку. Під стратегічним обліком потрібно розуміти облікову систему, покликану забезпечувати фахівців підприємства всією необхідною інформацією для прийняття ефективних управлінських рішень, направлених на досягнення стратегічних цілей підприємства.

Стратегічний облік урахує зовнішні фактори макросередовища, орієнтований на облік невизначеності, ґрунтується на стратегіях, які розробляються підприємством. Найважливішою інформацією, яку потрібно використовувати в стратегічному обліку, є інформація, сформована в результаті моніторингу зовнішнього середовища підприємства. Водночас у стратегічному обліку формується інформація для здійснення моніторингу внутрішнього середовища [3; 8].

Стратегічний облік дає необхідні дані для здійснення стратегічного аналізу, під яким розуміють безперервний процес дослідження об'єкта (системи), результатом виконання якого є формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, формування конкурентних переваг і зростання вартості господарських одиниць. Такий аналіз передбачає вчасне коригування обраної стратегії з метою швидкого реагування на зміни

внутрішнього й зовнішнього середовища, що є однією з основних умов ефективного функціонування підприємства та його конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, поєднання даних стратегічного обліку та аналізу дасть нам можливість сформулювати надійне обліково-аналітичне забезпечення формування стратегії розвитку підприємства, що виступає як компонент інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємством, сприятиме розв'язуванню функціональних завдань стратегічного управління, забезпечуючи керівництво повною та достовірною інформацією про господарські процеси й зв'язки із зовнішнім середовищем. Отже, стає зрозуміло, що вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення підприємств – необхідна умова прийняття обґрунтованих стратегічних управлінських рішень, спрямованих на реалізацію стратегії розвитку й додання їй сталого характеру.

Джерела та література

13. Безродна Т. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: визначення сутності поняття / Т. М. Безродна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSunu/2008_10_2/bezrpdf.
14. Герсамія Р. Р. Обліково-аналітичне забезпечення стійкого розвитку підприємства / Р. Р. Герсамія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_8_1/Gersamija.pdf.
15. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітична інформація як визначальний чинник забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання / Л. В. Гнилицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_3_2/Gnilicka.pdf.
16. Зенкіна И. В. Учетно-аналитическое обеспечение стратегического управления коммерческой организации / И. В. Зенкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.auditfin.com/fin/2009/2/Zenkina/Zenkina%20.pdf>.
17. Кіндрацька Г. І. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Г. І. Кіндрацька – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 406 с.
18. Кравченко О. В. Система стратегічного забезпечення стратегічної діяльності / О. В. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/6473/1/%D1%826.pdf>.
19. Малиновський Ю. В. Інформаційне забезпечення стратегічного планування інноваційного розвитку підприємства / Ю. В. Малиновський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltsu/352_mal.pdf.
20. Пархоменко О. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі науково-технічної інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом» / О. В. Пархоменко. – К., 2006. – 24 с.
21. Пилипенко А. А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства : [монографія] / А. А. Пилипенко. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2007. – 276 с.
22. Радченко О. Д. Обліково-аналітичне забезпечення управління фінансами малих підприємств / О. Д. Радченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2008_5_2/zbirnuk_169.pdf.
23. Сутність, джерела і методи збору стратегічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gufer.net/srategy/365-sutnst-dzherela-metodi-zboru-strategchnoyi-nformacyi.html>.

Фатенок-Ткачук Алла. Организация учетно-аналитического обеспечения процесса формирования стратегии развития предприятия. Успешная деятельность предприятий в условиях рыночных отношений предполагает обязательное владение нужной информацией, обеспечение оперативного и стратегического планирования развития предприятия. В статье выделены функции и задачи учетно-аналитического обеспечения. Определена сущность информационной базы стратегического планирования. Выявлены общие черты учета и анализа в системе стратегического управления предприятием. Приведены уровни формирования учетно-аналитической информации и ее место в информационной системе предприятия. Сгруппированы составляющие системы внутренних информационных показателей. Выдены характерные черты стратегического учета.

Ключевые слова: учетное обеспечение, стратегический учет, стратегия развития, информационная система.

Fatenok-Tkachuk Alla. Organization of Accounting and Analytical Support to the Process Development Strategy of the Company. The successful performance of enterprises in the market economy mandates possession the necessary information that will provide operational and strategic planning of the company. The article singles out the functions and tasks of accounting and analytical support. The essence of the information base for strategic planning. Revealed similarities recording and analysis system of strategic management. Shows the level of formulation and analytical accounting information and its place in the enterprise information system. Grouped components of the system of internal information provided. Shows characteristics of strategic account

Key words: accounting software, accounting strategy, strategy development, information system.

Наукове видання

**Економічний часопис
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 2

2015

Редактор і коректор *Г. О. Дробот*
Технічний редактор *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.eenu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 10,69 обл. вид. арк., 10,55 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 2975-А.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, інститут економіки та менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Бойка, 1, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.